

TRIBUNA D'ARQUEOLOGIA

1996 - 1997

TRIBUNA
D'ARQUEOLOGIA
1996-1997

Direcció General del Patrimoni Cultural
Servei d'Arqueologia

TRIBUNA D'ARQUEOLOGIA

1996-1997

GENERALITAT DE CATALUNYA
DEPARTAMENT DE CULTURA
Barcelona 1997

© Generalitat de Catalunya i autors

Edició del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Fotocomposició i gravats: Anglofort, Rosselló 33. Barcelona

Impressió: Apipe Gàfiques, Dr. Balari, 12. Sabadell

Dipòsit legal: B. 46.530-1998

ISSN: 1130-7781

ISBN: 84-393-4641-7

Sumari

Presentació. 15 anys de Tribuna d'Arqueologia <i>Ramon Ten i Carné, cap del Servei d'Arqueologia</i>	7
Noves localitats amb mamífers fòssils en el miocè de la Conca del Vallès-Penedès <i>Jordi Agustí i Àngel Galobart (Institut de Paleontologia M. Crusafont)</i>	9
El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme), un centre productor de vi laietà <i>Esther Gurri i Eduard Sánchez (Arqueociència)</i>	23
Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès) <i>Francesc Tarrats, Ester Ramon i Josep M. Macias</i>	35
Intervenció arqueològica a la carretera de Soses a Aitona. 1994 <i>Josep Benseny</i>	57
Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt <i>Jordi Morer i Antoni Rigo (Codex), Eulàlia Barrasetas (Arqueociència)</i>	67
Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona <i>Pere Gebellí i Lluís Piñol (Universitat Rovira i Virgili)</i>	99
La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés (Rajadell, Bages) <i>Albert Martín (Arqueociència)</i>	117
Índex de Tribuna d'Arqueologia de 1982-1983 a 1996-1997	131
Sumaris	131
Autors	141
Jaciments	149
Localització geogràfica	153
Cronologia	156
Tipus genèric de jaciments	156
Món funerari	157
Estudis del territori	157
Etnoarqueologia	157
Estudis pluridisciplinars	157
Arqueologia experimental	157
Gestió del patrimoni	157

Presentació.

15 anys de Tribuna d'Arqueologia

El Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va voler des d'un primer moment contribuir a la difusió de la tasca arqueològica que es desenvolupa arran de la transferència de competències culturals.

Es va instituir un cicle de conferències que apropés la societat i els estudiosos a les últimes troballes i excavacions que es portaven a terme en el nostre territori, però també com a fòrum de debat per impulsar l'intercanvi científic i l'aportació dels assistents.

A les primeres versions es van incloure conferències de fora del país amb l'afany que ens aportessin grans novetats i les últimes troballes europees.

Més endavant vam concretar les sessions en activitats de casa nostra sorgides, principalment, d'intervencions d'urgència o d'actuacions patrimonials impulsades des de la mateixa Direcció General del Patrimoni Cultural.

Cal tenir present que la Tribuna d'Arqueologia ha estat sempre oberta també a la paleontologia, que entra dins les competències i obligacions que té encomanades el Servei d'Arqueologia. Últimament hem obert aquesta sèrie de conferències a aspectes més administratius i de gestió, que són imprescindibles per entendre tota una tasca que es desenvolupa per créixer i protegir el patrimoni arqueològic.

No hem d'oblidar que els resultats científics que s'obtenen de les intervencions, ja siguin arqueològiques o paleontològiques, provenen dels jaciments i aquests són patrimoni cultural i és l'aspecte patrimonial que s'ha de tenir present, perquè tot i que la recerca és important, aquesta es fa sobre el patrimoni. L'estudi científic d'un jaciment ens dóna el coneixement precís per avançar i progressar en la investigació històrica i alhora el punt exacte on som en cada moment i ens deixa clar com vivien els nostres avantpassats, els quals han fet que no solament coneguem els estris materials, sinó que, a través dels avenços tecnològics i d'analítiques, puguem entrar en el coneixement de la seva manera de pensar i comportar-se.

Però tot això no té sentit si no es revaloritza el patrimoni, si no s'ensenya adequadament i no es protegeix amb cura. No es pot intervenir en un jaciment simplement per aconseguir més dades, s'ha de fer en el moment precís. Hem de tenir molt present que les lleis han progressat molt i que, en aquest moment, es té molt més de zel pel patrimoni; és per això que els promotors i les administracions estan obligades a fer els estudis d'impacte ambiental preceptius i a fer intervencions preventives per saber si es pot o no construir en un lloc o amb quines condicions es pot fer.

Cada vegada hi ha més ciutats declarades bé cultural d'interès nacional (BCIN) i més projectes que passen per les comissions territorials del patrimoni cultural i aquestes, conjuntament amb el Servei d'Arqueologia, fan que les intervencions siguin en extensió i que els acords que es prenen en la protecció del patrimoni arqueològic siguin més rigorosos. És innegable que aquesta actuació patrimonial fa que s'hi hagin d'esmerçar molts recursos, però també és cert que això aporta més zones per adequar a la visita i fer-ne parcs dels quals puguem gaudir tots.

Dins el camp de la difusió volem congratular-nos d'un fet que celebra 15 anys i que esperem que en duri molts més. Es tracta de la publicació d'aquestes conferències que fa 15 anys que el Servei d'Arqueologia va iniciar i que perduren amb una assistència de públic molt important. Això ens anima a continuar treballant per la difusió del patrimoni arqueològic i paleontològic català.

Ramon Ten i Carné
Cap del Servei d'Arqueologia

Noves localitats amb mamífers fòssils en el miocè de la Conca del Vallès-Penedès

JORDI AGUSTÍ I ÀNGEL GALOBART
INSTITUT DE PALEONTOLOGIA M. CRUSAFONT

INTRODUCCIÓ

Des de començaments de segle, en què es van produir les primeres troballes de vertebrats miocènics, la conca del Vallès-Penedès ha esdevingut una de les àrees més importants de cara al coneixement de les faunes de mamífers del Miocè, especialment a partir de les recerques sistemàtiques que l'equip format per Miquel Crusafont, Josep F. De Villalta i Jaume Truyols van iniciar a partir dels anys quaranta. Fruit d'aquestes recerques intensives (a part de donar lloc a una de les col·leccions de mamífers més importants del món) va ser l'establiment d'un nou estatge estratigràfic continental basat en mamífers, el Vallesià, avui dia reconegut i utilitzat universalment a tot el vell món, des de les Bètiques a la Xina (AGUSTÍ [*et al.*], 1997; FEJFAR [*et al.*], 1997). En els darrers temps, les troballes de nous punts fossilífers en aquesta conca s'han multiplicat, especialment arran de la construcció de l'autopista Rubí-Terrassa i de les nombroses obres públiques que s'han desenvolupat en l'àrea. Durant l'any 1996 aquesta tendència es va mantenir i fins i tot incrementar, amb significatives troballes a les localitats de Sant Andreu de la Barca, Masquefa i Creu Conill.

LA DEPRESSIÓ DEL VALLÈS-PENEDÈS

En el període comprès entre les darreries del Cretaci i el Miocè inferior es desenvolupà l'anomenat Sistema Alpí mediterrani com a conseqüència de l'apropament de les plaques euroasiàtica i africana i dels moviments d'altres plaques menors, com la placa ibèrica. A l'extrem occidental de la Mediterrània formen part de l'esmentat sistema orogènic la serralada Bètica, els Pirineus o la serralada Ibèrica. Posteriorment entre l'Oligocè superior i el Miocè inferior s'inicià una etapa distensiva que afectà inicialment el tram comprès entre l'extrem oriental dels Pirineus i la Se-

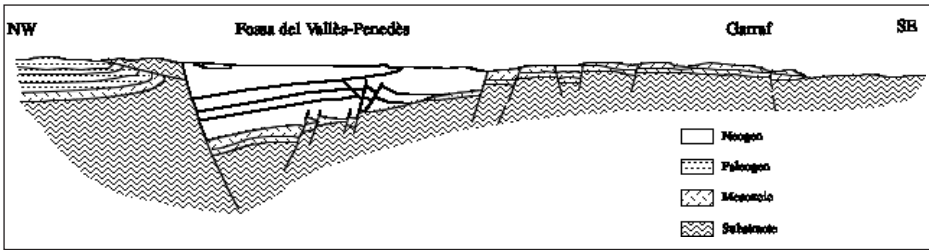

Figura 1. Fossa del Vallès-Penedès, tall NW-SE.

rralada Ibèrica, per assolir entre el Miocè mitjà i el Superior la serralada Bètica. Fou en aquesta època quan es desenvolupà la conca catalanobalear, al sector catalanovaleencià del marge occidental de la qual es troba la depressió del Vallès-Penedès. Aquesta estructura d'uns 100 quilòmetres de longitud i una amplada màxima de 14 quilòmetres està limitada per falles normals de direcció aproximada NE-SW, mentre que altres fractures la tallen transversalment com la del Llobregat. El límit nordoccidental està definit per la falla del Vallès-Penedès, que en alguns sectors té un salt màxim d'uns quatre quilòmetres. Quant al límit sudoriental, aquest està constituït per un conjunt de blocs esglaonats que s'enfonsen progressivament en estar separats per falles de salt molt menor a l'anterior.

SÍNTESI DE L'ESTRATIGRAFIA

En el reompliment sedimentari neògen de la depressió del Vallès-Penedès s'han diferenciat cinc unitats deposicionals (AGUSTÍ [*et. al.*], 1985), a saber:

- Unitat de bretxes basals (Aquitanià (?)-Burdigalià)
- Complex continental inferior (Miocè inferior)
- Complex marí i de transició (Burdigalià superior-Languià)
- Complex continental superior (Astaracià-Turolià)
- Unitat continental pliocena (Ruscinià)

En la seva tesina de llicenciatura, Cabrera (1979) fa un estudi estratigràfic i sedimentològic detallat dels dipòsits continentals del Miocè inferior. Defineix de manera informal diverses unitats litoestratigràfiques entre les quals destacarem aquí, en ordre d'edat decreixent, el grup de les *Unitats detrítiques marginals basals*, els *Complexos detriticocarbonatats de la zona sud de la conca* i la *Unitat detrítica superior*. Sobre aquesta última es disposen, tant al sector del Vallès Occidental i del Baix Llobregat com en el del Penedès, els *Trams marins inferiors* que foren considerats d'edat languiana per l'autor en el treball al qual ens estem referint.

Pel que fa a les unitats detrítiques basals distingeix la *Unitat del nivell de bretxes basals*, la *Unitat detrítica marginal basal del Vallès Occidental* i el *Baix Llo-*

bregat i la *Unitat detrítica marginal basal del Penedès*. En el cas dels complexos detríticocarbonatats estudia el *Complex detríticocarbonatat de la Costa Blanca* en el sector del Vallès Occidental i el Baix Llobregat i el *Complex detríticocarbonatat de Subirats* en el sector del Penedès.

Els afloraments estudiats per Cabrera (1979) a Sant Andreu de la Barca permeten reconstruir la sèrie estratigràfica del Miocè inferior en aquella localitat. Sobre el substrat, aquí Buntsandstein, es disposa discordant la *Subunitat de Sant Andreu de la Barca* de la *Unitat detrítica marginal basal del Vallès Occidental i el Baix Llobregat* (Burdigalià inferior ?). En l'aflorament de la Creu del Sàbat s'observen alguns metres de lutites sobre les quals, de manera sobtada, es disposa un tram detrític en el qual predominen les bretxes. Aquest tram detrític groller passa de manera gradual al *Complex detríticocarbonatat de la Costa Blanca* (Burdigalià inferior), constituït per una alternança de lutites, arenites i nivells de carbonats de caràcter més o menys margós que inclou trams grollers de conglomerats i bretxes. També conté alguns nivells de materials evaporítics.

Tot i les diferències existents entre les sèries del *Complex detríticocarbonatat de la Costa Blanca* de banda i banda del Llobregat, en general Cabrera (1979) interpreta que aquests materials foren dipositats en ambients lacustres o palustres de les zones distals de ventalls al·luvials.

SANT ANDREU DE LA BARCA

Situació geogràfica

Paral·lelament a la costa Mediterrània s'estén de NE a SW el Sistema Mediterrani, unitat de relleu formada per dues alineacions muntanyoses, les serralades Prelitoral i Litoral, separades per l'anomenada depressió Prelitoral o del Vallès Penedès. La població de Sant Andreu de la Barca, que des d'un punt de vista administratiu pertany a la comarca del Baix Llobregat, està situada en el límit meridional de la depressió, en la confluència d'aquella amb la vall del riu Llobregat.

El jaciment estudiat es troba en una zona actualment utilitzada en bona part com a abocador de tot tipus de deixalles, a pocs metres de la piscina municipal.

Descripció de la sèrie

La sèrie que tot seguit es descriu correspon a un tram de l'anomenat *Complex detríticocarbonatat de la Costa Blanca*. CABRERA (1979), en fer referència a les característiques d'aquests materials a Sant Andreu de la Barca, esmenta l'existència d'un jaciment en el qual s'han trobat restes de vertebrats i grans peces dentàries de cocodrils (CABRERA, 1979 p. 165). En un altre paràgraf hi torna a fer referència, indicant que està situat prop de la piscina municipal (CABRERA, 1979 p. 308).

La sèrie representada en la figura adjunta cabussa cap al SSE (165°/10°) i ha estat descrita des de l'entrada de l'abocador, mirant cap al nord. De base a sostre presenta la successió de materials que tot seguit s'exposa:

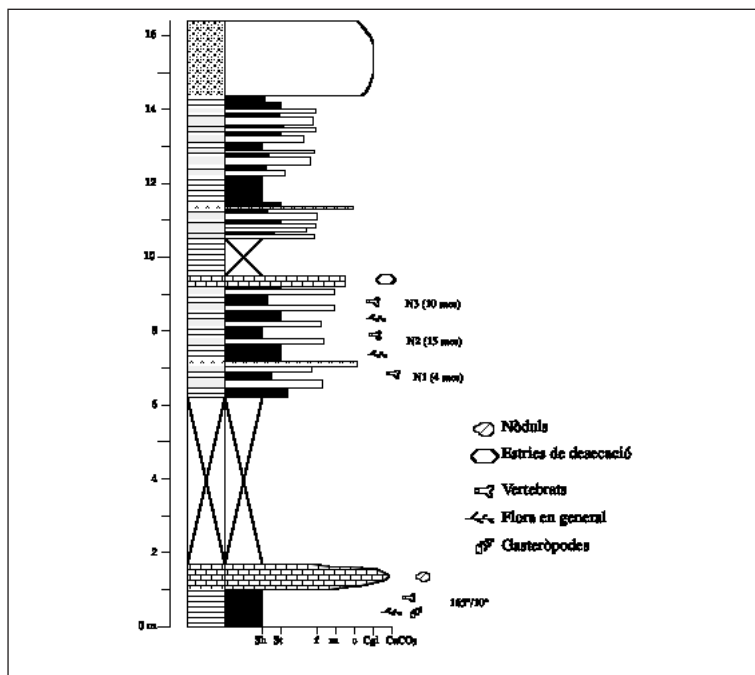

Figura 2. Jaciment de Sant Andreu de la Barca: sèrie estratigràfica.

1 m. Argilites amb nivells de diferents colors (gris i marró fosc). Contenen restes vegetals i cargols. En la part més alta s'han trobat restes de vertebrats.

0,7 m. Barra carbonatada, que lateralment sembla que desapareix. Té un aspecte nodulós.

4,5 m. Tapat.

1 m. (N1) Alternança de llimolites i argilites. Conté un nivell argilós de color negre amb restes de vertebrats en el qual també es poden trobar restes de gasteròpodes. S'han recollit quatre sacs d'aquests materials per estudiar-ne el possible contingut en microfòssils. En la part superior hi ha un nivell centimètric format per guixos.

2 m. (N2 i N3) Alternança de sorres fines, llimolites i argilites amb restes vegetals i fragments d'ossos. Cal destacar la trobada d'una escàpula. Zona de xaragalls. S'han recollit quinze sacs del nivell N2 i deu sacs del nivell N3.

0,3 m. Barra de sorrenca de gra fi, molt carbonatada. Presenta estries de dessecació.

1 m. Argilites mig tapades.

1 m. Alternança de nivells centimètrics de sorrenques de gra fi, llimolites i argilites molt carbonatades. A la part superior hi ha un nivell de guixos d'uns 15 cm

de gruix.

0,7 m. Argilites.

0,15m. Llimolites molt carbonatades.

2 m. Alternança en capes centimètriques d'argilites, llimolites i sorrenques fines.

2 m. Conglomerats o bretxes ben cimentats (no accessible).

Notícies històriques

La primera cita del jaciment de Sant Andreu de la Barca es troba en la tesi doctoral d'Agustí (1981) on dóna unes coordenades de situació (5° 20" - 41° 26' 53") per dos afloraments fossilífers que anomena SPA-1 i SPA-2, separats entre si pocs metres. Només cita la presència de micromamífers

El jaciment estudiat es troba en una zona actualment utilitzada en bona part com a abocador de tot tipus de deixalles, a pocs metres de la piscina municipal. Un avís per part de Raül Alcón, arqueòleg i veí de Sant Andreu de la Barca, va permetre que es conegués.

PROGRAMA DELS TREBALLS

El material recuperat del jaciment de Sant Andreu de la Barca prové tant de la recol·lecció del material que aflorava en superfície després de les pluges com de la campanya d'excavació d'urgència.

Sistemàtica

Fruit de les campanyes d'excavació

Ordre Rodentia

Ligerimys florensianus

Melissiodon dominans

Peridyromys murinus

Pseudodryomys aff. ibericus

Glirudinus gracilis

Glirudinus modestus

Bransatoglis astaracensis

Ordre Artiodactyla

Lagomeryx sp.

Procervulus sp.

Paleomeryx sp.
Caenotherium sp.
Aureliachoerus aurelianensis

Ordre Perissodactyla

Anchitherium sp.
Brachypotherium sp.

Ordre Proboscidea

Gomphotherium angustidens

Ordre Carnivora

Pseudaelurus turnauensis

Ordre Reptilia

Crocrodilia indet.
Testudinae indet.

Edat

L'esmentada associació de micro i macromamífers indica l'adscripció d'aquesta localitat al Ramblà, zona MN 3 (Miocè inferior).

Interpretació paleoambiental

Com ja s'ha indicat anteriorment, segons Cabrera (1979) els materials del *Complex detriticocarbonat de la Costa Blanca* foren dipositats a les zones distals d'un sistema de ventalls al·luvials. L'alternança de lutites, arenites de granulometria fina i mitjana, carbonats i materials evaporítics que constitueix la major part de la sèrie descrita es diposità en una àrea ocupada per bassals d'aigua sotmesa a freqüents períodes de sequera, durant els quals les masses acuoses sofrien importants regressions i fins i tot desapareixien. En els períodes amb escassa o nul·la influència de corrents tractius predominava la sedimentació de carbonats, mentre que la influència eventual de corrents poc competents provocà el dipòsit de sorres. Els períodes de dessecació es posen de manifest per les estries de dessecació i els nivells evaporítics observats. D'altra banda, la freqüent intercalació de làmines carbonoses en les lutites indica la presència d'una vegetació abundant, si més no en els períodes humits. En aquest medi les condicions eren bones per al desenvolupament dels cocodrils.

La massa de bretxes o conglomerats que coronen la sèrie, a la qual no es va poder accedir, podria ser el resultat d'un flux gravitatori del tipus *debris-flow* o si-

milar.

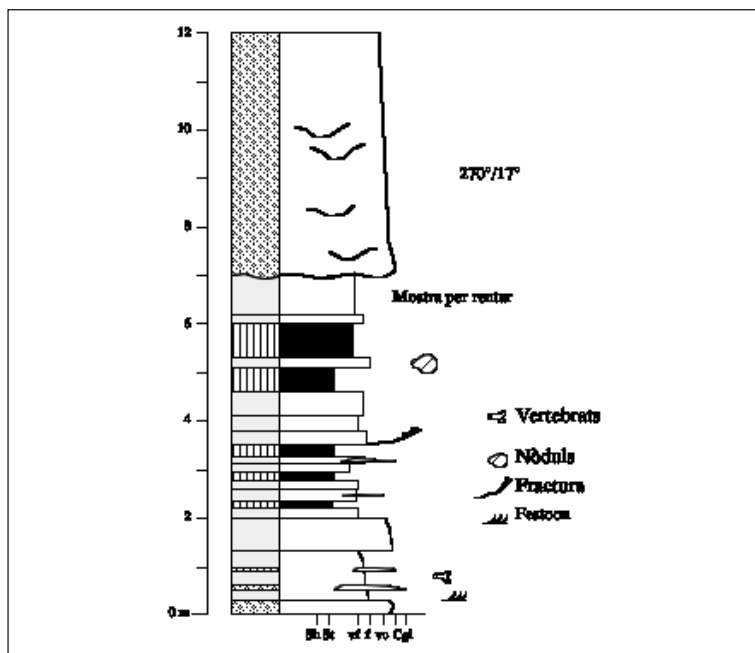
MASQUEFA

Situació geogràfica

Paral·lelament a la costa Mediterrània s'estén de NE a SW el Sistema Mediterrani, unitat de relleu formada per dues alineacions muntanyoses, les serralades Prelitoral i Litoral, separades per l'anomenada depressió Prelitoral o del Vallès Penedès. La població de Masquefa, que des d'un punt de vista administratiu pertany a la comarca de l'Anoia, està situada en plena depressió.

El jaciment de Ca n'Avet, les coordenades UTM del qual són 31TDF002936, està situat a 1,5 quilòmetres al sud del nucli urbà de Masquefa. Per arribar-hi des de l'Ajuntament de la població se segueix el camí que creua la variant de la carretera de Capellades per sota el pont, fins a la tercera cruïlla on el pas queda tancat per una cadena. Després de fer diversos giravolts i baixar un bon desnivell es troben uns camps de conreu situats al costat de la riera de Can Valls. Les restes fòssils han estat extretes al marge dret d'aquesta última.

Context geològic

El jaciment es troba en un nivell sorrenc, a un metre per sobre la llera de la riera, coincidint amb la part final d'un meandre. La sèrie general està formada per una superposició de materials detrítics d'uns 9 metres de gruix amb sorres a la base, argiles i sorres en la part central i conglomerats amb sorres a la part superior.

S'han estudiat dues sèries que estan separades per una falla.

30 cm mcgl amb còdols de 2 a 3 cm de diàmetre. La matriu és molt sorrenca. Hi ha molts nivells lenticulars. Cap al sostre disminueix el diàmetre dels còdols, que passa a tenir 1 centímetre aproximadament. Els còdols són de quars, gresos i material metamorfitzat.

100 cm ss vf-f molt netes, amb una laminació creuada a gran escala. Hi ha algunes masses lenticulars de microconglomerats. Fistó. En aquest nivell surten les restes del mastodont.

70 cm cgl amb còdols amb un diàmetre d'uns 2 centímetres, que disminueix cap al sostre. Els còdols es toquen entre si i la matriu és sorrenca. El contacte amb el nivell anterior és totalment pla.

150 cm sh, st i ss amb alguns cossos lenticulars de microconglomerats que presenten còdols amb un diàmetre màxim d'1 centímetre.

A partir d'aquí una fractura no deixa veure com continua la sèrie.

25 cm ss vf - f molt poc cimentada.

32 cm ss vf més cimentada i dura.

45 cm ss vf més cimentada i dura.

46 cm st.

16 cm ss f més cimentada. Sembla que presenta nòduls.

65 cm st i ss vf sense estructura.

14 cm ss f. S'han recollit uns 70 quilos de mostra per rentar.

80 cm st, ss vf sense estructures. Mostra per rentar.

5 m de conglomerats (270°/17°). Base erosiva, encara que de lluny sembla un contacte pla. Els còdols estan molt arrodonits i presenten diàmetres màxims d'uns 5 centímetres. Aïlladament es poden veure alguns còdols de diàmetre més gran (11 centímetres). La matriu és sorrenca amb granulometries que oscil·len entre grol·leres i molt grol·leres. Dintre del paquet conglomeràtic s'observen passades lenticulars de sorres fines. Alguns nivells de graves estan molt nets, sense contenir matriu argilosa. Els còdols són de quars, llim, sorrenques i de material metamòrfic.

En la part alta de la sèrie, de difícil accés, les passades de conglomerats són molt poques, i dominen les sorres (90%) de mida força grollera. Els cossos conglomeràtics tenen una morfologia lenticular. Són diferents canals alguns dels quals han estat rentats, i no tenen pràcticament matriu. On el material és més fi s'observen diferents intensitats de flux en els canals.

Antecedents

Les úniques restes de fauna fòssil recuperades prop de la localitat de Masquefa (Can Valls) de què es té notícia pertanyen a *Listriodon splendens*, *Miotragocerus sp.* i *Deinotherium giganteum* (GOLPE, 1974; MOYÀ-SOLÀ, 1983).

Actuació

La primera notícia de la troballa fou proporcionada pel senyor Rafel Benet, de Masquefa, que posà en coneixement de l'Ajuntament de la localitat la presència de restes fòssils a una de les ribes de la riera de Can Valls.

L'actuació d'urgència consistí en una delimitació de la zona fossilífera, una prospecció de les rodalies, la recollida de sediments per tal de fer un mostreig de restes de micromamífers i elaborar una columna estratigràfica.

Es va demostrar que en el jaciment restava exposada una única resta fòssil, la qual es trobava en molt mal estat a causa de l'actuació que s'havia portat a terme anteriorment. Després de consolidar les restes es van extreure aquelles que es trobaven en bon estat de conservació, i es deixà la resta en el jaciment pel fet que no era possible la seva recuperació.

Tant el material extret pel senyor Rafel Benet com el que fou recuperat durant l'excavació d'urgència fou restaurat en el taller de preparació de l'Institut de Paleontologia M. Crusafont. A partir d'aquestes restes es va poder reconstruir part d'un paladar de mastodont amb tres molars i els fragments d'un ullal del mateix individu.

Sistemàtica

A l'Institut de Paleontologia M. Crusafont de Sabadell han quedat dipositades les restes fòssils amb la sigla IPS-12974, assignades de forma temptativa a *Tetralophodon longirostris*. Corresponen als següents elements anatòmics:

- paladar amb 2m3/ i un M2/.
- fragment de M2/.
- fragment indeterminat, que podria ser part del nasal.
- caixa amb fragments no identificables provinents de l'actuació del senyor Rafel Benet.

Superfamília *Elephantoidea* (Gray, 1821)

Família *Gomphotheriidae*

Subfamília *Gomphotheriinae* (Hay, 1922)

Gen. et sp. cf. *Tetralophodon longirostris* (Kaup, 1832)

La importància d'aquestes restes prové del fet que corresponen a una forma intermèdia de mastodont poc coneguda fins al moment present (MAZO, 1996, com. oral). Les restes de Can Avet podrien correspondre a una forma terminal de *Gomphotherium angustidens* amb caràcters de *Tetralophodon longirostris*, o bé es podria tractar d'una forma molt primitiva de *Tetralophodon longirostris* que encara conserva caràcters del seu predecessor *Gomphotherium*. Fins al moment només quatre autors han descrit aquestes formes (SCHLESINGER, 1917; LEHMAN, 1950; MOTTI 1969 i TELLES ANTUNES & MAZO, 1978).

La subfamília dels Gomphotheriinae agrupa les formes primitives de proboscídis, que es caracteritzen pel crani baix i allargat i les incisives corbades cap avall i cap a fora amb una banda d'esmalt. Aquesta subfamília comprèn els gèneres *Gomphotherium*, *Tetralophodon*, *Phioma*, *Paleomastodon* i *Rhinchotherium*. La hipòtesi clàssica admesa per la majoria dels autors és que *Tetralophodon longirostris* descendeix directament de *Gomphotherium angustidens* (MAZO, 1995). Les molars intermèdies de *G. angustidens* són trilofodontes (de tres cúspides) amb abundants cònuls centrals, en tant que les de *T. longirostris* són tetralofodontes (de quatre cúspides) amb diferent grau de complexitat dels cònuls. El grau de complexitat del material de Ca n'Avet es troba a mig camí de l'indicat per a aquelles dues espècies.

Els *Gomphotherium* tenen un origen africà i a Europa els primers apareixen en l'Orleanià mitjà (MN4), fa uns 18 milions d'anys. Els primers *Tetralophodon* apareixen en l'Astaracià, fa uns 13 milions d'anys, encara que són típics del Vallesià i del Turolià (entre 11 i 5 milions d'anys).

Interpretació paleoambiental i resultats

Segons Agustí [*et al.*] (1985) els materials del *Complex continental superior*, uni-

tat deposicional en la qual es troba el jaciment estudiat, van ser dipositats en ventalls al·luvials. El caràcter eminentment sorrenc de la successió i les estructures que s'hi troben semblen indicar que aquests materials podrien haver estat dipositats en una zona intermèdia del ventall al·luvial.

Les restes del crani de proboscidi localitzat a Ca n'Avet (Masquefa) permeten afegir una nova espècie a la llista de troballes efectuades en aquesta zona, que inclouen *Hispanomys* sp., *Listriodon splendens*, *Miotragocerus* sp. i *Deinotherium giganteum* (GOLPE, 1974; MOYÀ-SOLÀ, 1983). La datació d'aquests sediments en l'Aragonià superior (MN 7/8) (AGUSTÍ [et al.], 1985) concorda amb les dades paleontològiques que es desprenen de la troballa.

La presència d'aquest *Tetralophodon longirostris* estaria emmarcada en les primeres aparicions a Europa d'aquesta espècie i el seu estudi per part dels especialistes en proboscidis pot reforçar la hipòtesi de la continuïtat de la línia *Gomphotherium angustidens*-*Tetralophodon longirostris*.

CREU CONILL

Situació geològica

El jaciment es troba en un talús restaurat de la gravera de Creu Conill situada en el terme municipal de Terrassa (Barcelona) i al sud-oest del nucli urbà.

L'accés es fa per una pista que s'agafa a mà dreta per la carretera de Terrassa a Rubí (BP-1503) en el seu pas per sota l'autopista A-18. Poc després d'agafar la pista es travessa la riera del Palau i es continua la pista pel costat de la riera aigües avall. Després d'uns 600 metres la pista gira cap a la dreta i passa per sota la via del tren a través d'un túnel estret i tot seguit entrem ja dins les instal·lacions de la gravera. El jaciment està situat a la part més alta de l'explotació en un gran talús al vessant est del turó de Creu Conill (360 metres sobre el nivell del mar)

Es tenen cites aïllades de troballes pel camí de les Martines durant els anys cinquanta pel doctor Miquel Crusafont. A partir de 1995, l'Institut de Paleontologia comença a prospectar per la gravera i troba diferents nivells d'interès paleontològic. A finals del 1996 es descobreix un nivell amb una notable concentració d'ossos que anomenem nivell CCN-20.

Situació geològica

La potència de la sèrie no arriba als 50 metres i consisteix en dipòsits predominantment conglomeràtics alternant alguns nivells de lutites marrons i lutites d'un gris verdós. Malgrat la poca potència de la sèrie, el perfil té importància per l'existència de dos nivells fossilífers (CCN-22 i CCN-20) amb un contingut faunístic atribuït a la zona de *Megacricetodon ibericus* + *Hipparion* que caracteritza la base

del Vallesià.

Actuació

L'actuació d'urgència s'ha centrat en el nivell fossilífer CCN-20.

En assabentar-nos que aquell punt de la gravera estava en procés de restauració i que seria reomplert de terra, es va demanar un permís d'excavació d'urgència durant el desembre de 1995, a fi d'avaluar la riquesa paleontològica del nivell altrament d'alt interès bioestratigràfic ja que és el nivell més baix del període vallesià i el primer punt on es tenen dades del gènere *Hipparion* dins la conca del Vallès-Penedès.

A causa del mal temps, durant el mes de desembre, que impossibilita una continuïtat en els treballs d'excavació, es va demanar una prorroga del permís d'excavació d'urgència durant el mes de gener.

Aquesta excavació va proporcionar la llista d'espècies següent:

Ordre Rodentia

Megacricetodon ibericus SCHAUB

Muscardinus hispanicus DE BRUIJN

Hispanomys dispectus AGUSTI

Ordre Perissodactyla

Hipparion catalaunicum PIRLOT

Ordre Artiodactyla

Miotragocerus pannoniae (KRETZOI)

Korinochoerus palaeochoerus (KAUP)

Ordre Carnivora

Progenetta sp.

Machairodus sp.

Sansanosmilus jourdani (FILHOL)

Hyaenidae indet.

Ordre Reptilia

Testudo sp.

Les peces recollides durant la campanya d'excavació es troben dipositades a l'Institut Paleontològic Miquel Cusafont de Sabadell (IPS).

Resultats

Els resultats obtinguts durant l'excavació demostren que es tracta d'un jaciment d'una riquesa fòssilífera important amb un estat excepcional de conservació de les peces com ho demostra el crani sencer extret de *Korinochoerus palaeochoerus*. Creu Conill és una localitat de gran trascendència des de diferents punts de vista, sobretot perquè és una de les poques seccions a Euràsia (i la única dins el Vallès) on es registra la primera entrada de l'èquid d'origen nord-americà *Hipparion*, marcador biostratigràfic de la base del Miocè superior (Vallesità). Aquesta dada és de gran trascendència per a la comprensió de la dinàmica de les faunes de començaments del Miocè superior al nostre continent. En el futur, doncs, caldrà protegir aquest jaciment de previsibles agressions i del rebliment eventual (actualment s'hi estan abocant escombraries).

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ, J; CABRERA, L.; MOYÀ-SOLÀ, S.(1985). «Sinópsis estratigràfica del Neógeno de la fosa del Vallés-Penedés». *Paleontologia i Evolució* XVIII, p. 57-81.
- CABRERA, L. (1979). *Estudio estratigráfico y sedimentológico de los depósitos continentales basales del Mioceno de la Depresión del Vallés-Penedés*. Tesina de licenciatuura de la Universidad de Barcelona.
- GOLPE, M. J. (1974). «Faunas de yacimientos con suiformes en el Terciario español». *Paleontologia i Evolució*, VIII, p. 1-87.
- LEHMANN, U. (1950) «Über Mastodontenresten in der Bayersichen Staatssammlung in München». *Palaeontografica* (1950), núm. 99, p. 121-228.
- MAZO, A. (1995). «Capítulo 16: Proboscideos I, Bariterios, Meriterios, Binoterios y Mastodontes». A: MELÉNDEZ, B. [ed.] *Paleontologia*, 3. Vol. 2: *Mamíferos*. Madrid: Paraninfo, 1995, p. 251-310.
- MELÉNDEZ. B. [ed.] (1995) *Paleontologia* 3. Vol. 2: *Mamíferos* (2a parte). Madrid: Ed. Paraninfo, 451 p.
- MOTTL, M. (1969) Bedeutende Proboscidiier-Neufunde aus dem Altploizän (Pannonien) Südöst-Osterreichs. *Osterr. Akad. Wiss. math. naturwiss, Kl. Denkschr.*, núm. 115, p. 1-50.
- MOYÀ-SOLÀ, S. (1983) *Los Boselaphini (Bovidae, Mammalia) del Neógeno de la Península Ibérica*. Bellaterra: Universidad Autònoma de Barcelona. (Publicaciones de Geología; 18)
- SCHLESINGER, G. (1917) «Die Mastodonten des K.K. naturhistorischen Hofmuseums». *Denkschr. K.K. Naturhist. Hofm. 1, Geol-Pal*, núm. 1, p.1-230.
- TELLES ANTUNES, M.; MAZO, A. (1978) «Les plus anciens Mastodontes tetralophodontes (Langhien inférieur Vb); évolution et remarques sure la tetralophodontie». *Ciencias da Terra*

AGRAÏMENTS

A Xavier Ros i Jordi Palomar de GEOTERNA per l'assessorament dels aspectes geològics dels jaciments de Sant Andreu de la Barca i Masquefa, i a Manel Llenas i Rodrigo Gaete, per la seva col·laboració en les tasques d'excavació del jaciment de Creu Conill. A Raül Alcon per l'interès i les hores dedicades al jaciment de Sant Andreu de la Barca.

El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme), un centre productor de vi laietà

ESTHER GURRI I COSTA, EDUARD SÁNCHEZ I CAMPOY
ARQUEOCIÈNCIA

1. MARC GEOGRÀFIC

El jaciment del Morè està situat en una zona aturonada, que en el seu punt més alt es troba a 94 metres sobre el nivell del mar. Pel costat SO a uns 150 metres transcorre el torrent o la riera del Morè que desguassa a la costa a uns 900 metres del jaciment. Aquest fet no és casual, ja que el producte que s'elaborava al Morè arribava a la costa per la riera, i s'embarcava en vaixells cap a diferents ports de la Mediterrània.

La zona de l'actual jaciment, havia estat destinada, en un primer moment, al conreu de la vinya, que va malmetre sobretot la zona de la torre, i després als anys setanta i vuitanta fou substituït pel conreu de les maduixes, que va afectar greument la segona i la tercera terrasses.

2. ANTECEDENTS

Els primers estudis que parlen sobre el jaciment arqueològic del Morè són els de Joan Coromines (1929) i J. C. Serra Ràfols (1928-1932). Aquests autors parlen de la possibilitat que es tracti d'un *castrum* per les característiques del parament. Serra Ràfols dibuixa una planta del jaciment on s'observen tres plataformes diferenciades, i en la més elevada descriu una torre, estructura que el porta a afirmar la possibilitat que el jaciment sigui un *castrum*. També donen dades sobre un forn d'àmfores proper al jaciment.

Posteriorment, Soler i Pera (1978 i 1985) publiquen els materials trobats a la

zona i continuen mantenint la idea que aquest jaciment és un *castrum*, comenten que les restes que en aquell moment són visibles són més reduïdes que les que havia pogut veure Serra Ràfols.

Autors com J. Miró i R. Pascual estudien el material del Morè i les seves característiques els fan pensar en la presència a l'indret d'un forn d'àmfores.

En les excavacions fetes el 1992 al llarg del traçat de l'autopista A-19, en la zona propera a la casa de Cal Xai, a uns 75 metres, entre el turó i la riera, s'hi detectà part d'un abocador i algunes restes arquitectòniques sense clara connexió que semblen pertànyer a un abocador i part d'unes instal·lacions d'un complex terrisser.

Va ser aquest, el moment en què el jaciment fou excavat per primer cop. S'hi van fer uns sondejos que van deixar entreveure les possibilitats, tant estratigràfiques com estructurals, del jaciment.

És per això que a partir del mes de setembre de 1995, gràcies al conveni signat entre el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, l'empresa Autopistas CESA i l'Ajuntament de Sant Pol de Mar, es va iniciar una campanya de tres mesos d'excavació. Els treballs van ser finançats amb l'1% cultural procedent de l'obra de construcció de l'autopista de Mataró a Palafolls (A-19). El Departament de Cultura de la Generalitat adjudicà les obres a l'empresa ARQUEOCIÈNCIA SCP.

3. CARACTERÍSTIQUES DEL JACIMENT

Les excavacions arqueològiques del Morè han posat al descobert part de les restes d'una vil·la d'època romana. Es tracta d'un centre productor de vi que té una estructura arquitectònica en quatre terrasses, que s'adapten al desnivell del terreny.

La primera terrassa té un mur perimetral de 80 centímetres d'ample. El tancament de la terrassa superior no és complet en l'angle N.

La segona terrassa té un mur de contenció d'1 metre d'ample, murs perimetrals de 60-80 centímetres d'amplada i murs mitgers de 45-50 centímetres d'amplada. Al pati central s'obren un seguit d'àmbits de mides diferents: al sector SO les habitacions tenen una amplada de 6 metres, al sector NO la tenen de 4 metres; al NE, de 7m, i al sector SE, el grau de degradació impedeix saber-ne l'amplada.

La tercera terrassa té un mur de contenció d'1 metre amplada que està molt arrasat en el seu extrem S.

En aquesta terrassa tan sols s'han documentat àmbits adossats al mur de contenció, que tenien una amplada de 3,5 metres. Resta per excavar la zona davant dels àmbits.

De la quarta terrassa tan sols es documentaren algunes parts dels murs perimetrals, gràcies als sondejos realitzats durant la campanya, i és d'aquesta manera que podem veure com devia ser el perímetre de tancament. A l'interior, ja en la campanya de 1992 s'hi documentaren diversos fons de dòlia.

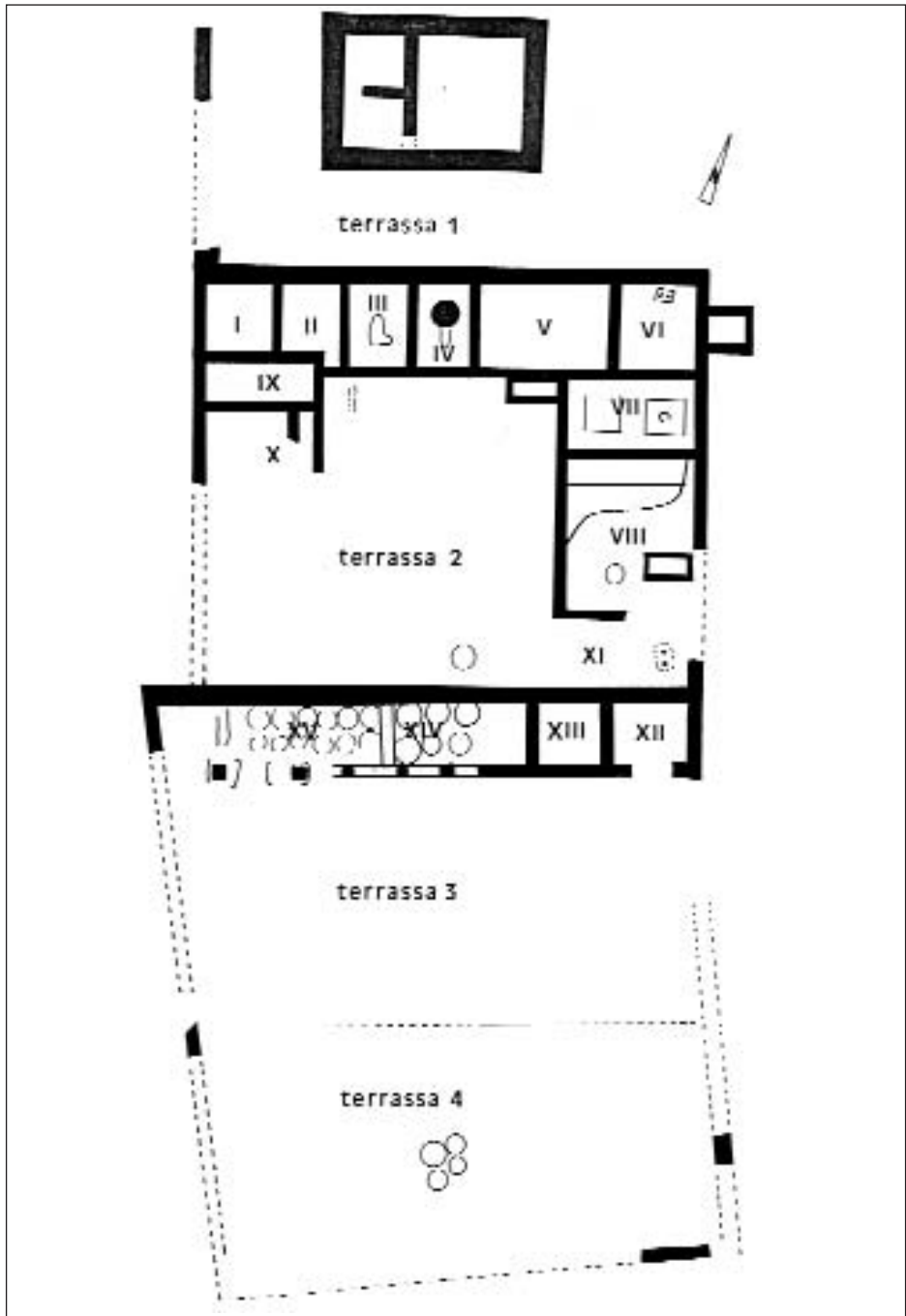

Figura 1. Planta del jaciment

El sistema de construcció en terrasses del terreny comportà la construcció de murs prou amples i forts per contenir la terrassa. Els murs de contenció acostumen a tenir entre 0,80 i 1,00 metre d'amplada, es tracta d'un gran retall fet al sauló davant del qual es puja una paret de carreus de pedra de mida considerable amb la cara exterior ben treballada. L'espai entre el mur de pedra i el sauló era farcit amb pedra petita i argila. Pel que fa als murs perimetrals de les terrasses i els de compartimentació dels àmbits la seva amplada oscil·la entre els 0,40 i 0,50 m d'amplada.

L'edifici té un parament constructiu senzill, amb pedra del lloc, argila, elements ceràmics i fusta. Les parets perimetrals segurament devien ser construïdes amb pedra. En canvi, la majoria eren d'*opus craticium*, fetes amb sòcol de pedra i paret pujada amb fusta i tovot, que després s'arrebossava (es documentaren restes d'un pany de paret de tovot en un dels àmbits) i resten les marques de la base de fusta per pujar la paret de tovot al mur de contenció de la segona terrassa. En les estances que tenien paviment d'*opus signinum* amb els angles de mitja canya, les parets estaven arrebossades amb calç.

4. DESCRIPCIÓ: UN RECORREGUT PELS DIFERENTS ÀMBITS

TERRASSA 1

La torre

Situada al centre de la terrassa, és una estructura rectangular de 12 × 9 metres. Per les característiques del seu parament, del qual només es conserven la fonamentació i les primeres filades del que devia anar vist en època romana, està formada per pedres grans anivellades amb pedra petita. L'amplada dels murs perimetrals és d'1 metre d'amplada i la dels de compartimentació és de 50 centímetres. L'interior està compartimentat en tres àmbits, i hi ha un espai de pas entre els 2 àmbits més petits.

TERRASSA 2

Àmbit I

Situat a l'angle O de la terrassa, de forma gairebé quadrada (3,70 × 3,90). Mur perimetral de 80 cm. Murs mitgers amb els àmbits II i IX de 40-50 centímetres d'amplada, murs fets d'*opus craticium*. Restes de paviment de calç blanca al sòl de l'habitació. Rases de fonamentació. L'àmbit s'amortitza a mitjan segle II dC.

Àmbits IX-X

Poca cosa podem dir d'aquests dos àmbits, gairebé sense estratigrafia (mitjan segle II dC). En un d'aquests es documentà un forat fet al sauló segurament per subjectar una estructura (potser un molí de gra? Hipòtesi que plantegem perquè en l'estrat superficial d'aquesta terrassa va aparèixer una meitat d'una roda de molí de mida considerable). S'hi documenten espais d'accés al pati, a l'àmbit II i a l'àmbit IX.

PATI CENTRAL

Davant dels àmbits II, III, IV, V, IX i X es documentaren una doble fila, tot i que no gaire regular, de forats de pal. Segurament aquests aguantaven una estructura porxada feta de fusta per damunt de les sortides dels àmbits. També cobria un dipòsit situat a l'angle N del pati. El dipòsit és rectangular (2,90 × 1,20 metres), les seves parets interiors estan arrebossades amb un *signinum* molt fi. A l'angle N té un forat de desguàs de 0,10 metres de diàmetre. Aquest va ser reparat i es va substituir la canonada de desguàs que creua per sota l'àmbit V i desguassa a l'àmbit VI.

Els patis oberts són característics d'algunes zones de treball, en què part del procés d'elaboració es feia en espais oberts, un fet que observem en instal·lacions de tipus terrisser, (MARTÍN [*et alii*],1988; DESCAMPS, BUXÓ, 1985; BURJACHS, 1987), i que segur que també devien tenir les de tipus vitivinícola.

Àmbit II

De forma també gairebé quadrangular, de 3,20 × 3,40 metres amb un apèndix (de 0,80 × 0,90 metres) a l'angle E. Murs mitgers amb els àmbits I, IX i III. En aquest àmbit es documentà a l'angle nord una estructura de combustió amb abundants restes de cendres de la qual desconeixem la funció tot i que podria estar lligada a un procés de treball metal·lúrgic. L'estrat d'amortització de l'àmbit contenia abundant material constructiu: teules, imbrex, calç dels arrebossats de les parets, etc. Hi aparegué també molt de material ceràmic, entre el qual destaca l'àmfora de Forlimpopoli, amb una inscripció a la panxa amb el nom de DIONOS (de DIÓ). La cronologia és del segle II dC.

Àmbit III

1. Les dades aquí exposades són fruit de l'estudi preliminar fet per Carme Rovira, a qui agraïm la seva disponibilitat i col·laboració.

De forma rectangular, de 3,20 × 4,75 m. Murs mitgers amb els àmbits II i IV. S'observen diversos canvis de localització de l'obertura al pati. A la part central de l'àmbit es documentà una estructura excavada al sauló en forma de T invertida amb un retall circular a l'angle i amb 6 retalls circulars a la part SE i un d'allargat al costat SE de l'àmbit. Es tracta d'una estructura relacionada amb la indústria metal·lúrgica, ja que s'hi documentaren estrats amb carbons i hi van aparèixer moltes escòries de metall i materials semielaborats. En l'estrat d'amortització de l'àmbit aparegué abundant material constructiu.

Àmbit IV

De forma rectangular 3 × 4,80 metres. Murs mitgers amb els àmbits V i IV. En un primer moment sembla que aquest àmbit fou obert al pati i en un moment cronològicament no determinat aquest fou tancat.

A la part central d'aquest àmbit es documentà una estructura circular d'1,50 metres de diàmetre, feta de pedra, fragments de teules i ceràmica, que sembla que podria haver estat la base d'una estructura de forja, també s'hi devia relacionar una estructura excavada al sauló, de forma allargada, d'1,20 metres de llargada i 0,50 d'amplada, que té el fons enllosat amb còdols de riera.

L'estructura en forma de T de l'àmbit III, amb clars signes de combustió, es pot identificar amb un forn d'obtenció de ferro que obtenia metall a partir del material semielaborat (masses i escòries) al qual es podien afegir restes de metall fora d'ús i que així es recuperava.

Sembla que, per similitud entre el material aparegut en l'un i l'altre àmbits, es tracta d'un conjunt artesà metal·lúrgic en què hi devia haver un taller de ferrer (àmbit IV), comparable al del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès) (GÓMEZ; PÉREZ; SIMÓN, 1995) i un forn d'obtenció de metall (àmbit III).¹

És en aquest àmbit on, cobrint totes aquestes estructures, aparegueren les restes d'un mur de tovot.

Àmbit V

De forma rectangular de 7,00 × 4,80 metres. Murs mitgers amb els àmbits IV i VI. A l'angle S hi ha l'entrada a l'àmbit, marcada per un marxapeu fet de teules. A l'angle E es documentà la canalització de ceràmica del dipòsit del pati, de 2,5 metres de llargada i formada per 5 parts, que desguassava els líquids a l'àmbit VI. Una antiga canal havia estat substituïda per aquesta, i la reparació es detecta en el mur on s'observa un canvi de parament.

En aquest àmbit no es documentaren paviments, però n'hi aparegueren molts de trencats, fet que fa pensar que devia estar pavimentat amb *opus signinum*. Al sauló es veu el retall d'un fons de dòlia.

Cal destacar l'arrasament del mur de contenció pel saqueig de la pedra, una constant al jaciment, i el fet que aparegué material del segle XVIII. Les accions antròpiques hi han estat constants.

Àmbit VI

Situat a l'angle E de la terrassa, de forma gairebé quadrada, de $4,30 \times 4,80$ m. Murs mitgers amb els àmbits V i VII. En el mur perimetral fet de pedra i calç blanca, hi ha una obertura que desguassa a un dipòsit, aquesta obertura en un primer moment és més gran i posteriorment es redueix. Es conserva el paviment d'*opus signinum*, que conserva la mitja canya a l'angle S i que va ser retallat per tal de treure la base rectangular de pedra d'una premsa. Aquest forat està farcit d'abundant material ceràmic, datat el primer quart del segle V (àmfora bètica Keay XIII, dòlia, pinta, TSP, TSAD, etc.). No obstant això, hem de suposar que en el moment de construcció de l'àmbit, el paviment devia recolzar a la base de pedra, un bloc de pedra granítica ben treballada de $0,95 \times 0,70 \times 0,55$ metres situat al costat NO de l'àmbit i que recolza en el mur de contenció de la terrassa. Aquesta té dos forats per als *arbores* (2 bigues que aguantaven el *prelum* que era la biga horitzontal que premsava la brisa).

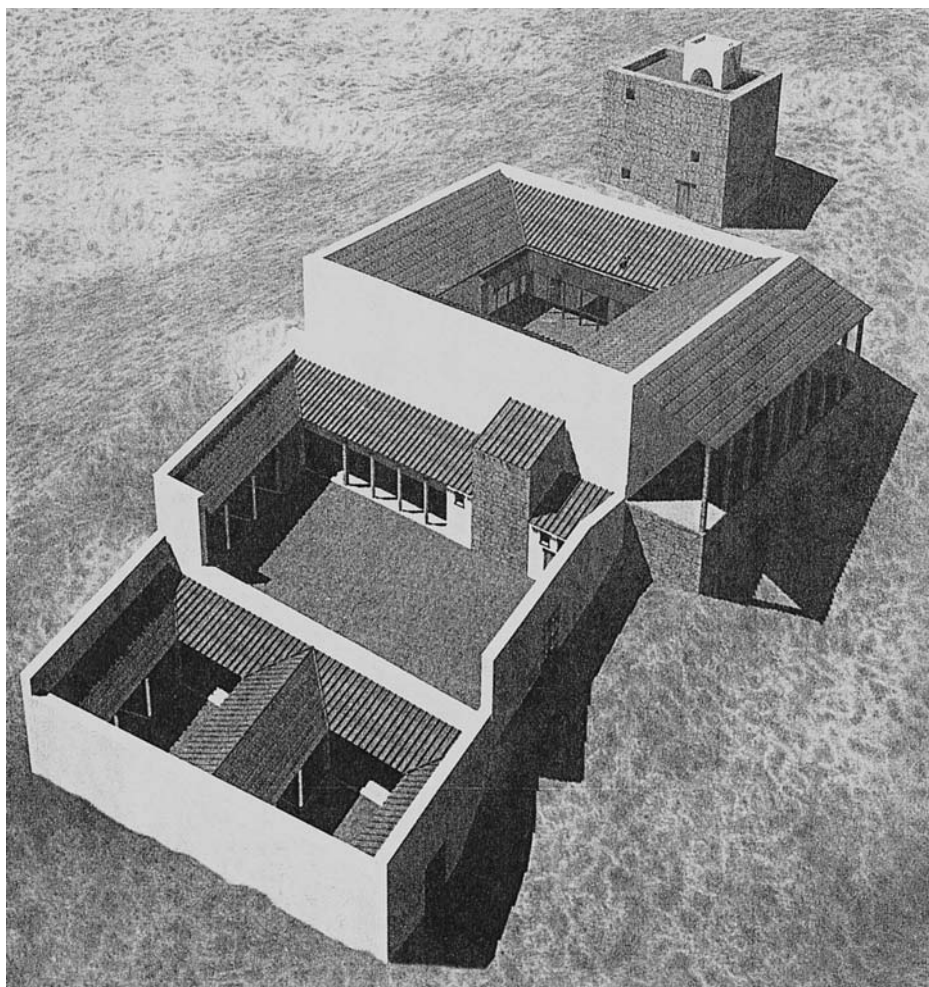
La funció d'aquest àmbit devia ser la de recollida de líquids provinents del dipòsit i el premsatge del raïm que un cop líquid es devia dirigir cap a un dipòsit situat a l'exterior de l'àmbit.

DIPÒSIT AMB MURS DE TEULES

Situat a l'angle N de la segona terrassa, adossat al mur perimetral per la part exterior, retallant el sauló, es construí un dipòsit amb parets fetes amb teula de $2 \times 1,5 \times 1$ metres. El dipòsit tenia un revestiment de color rosat fet de calç amb molta ceràmica. Aquest dipòsit rebia líquids de l'àmbit VI i a la vegada en podia desguassar a través d'una obertura revestida amb plom de 0,03 metres de diàmetre, situada a la seva paret NE. El líquid desguassat anava a parar a un retall fet al sauló de forma semicircular on hi devia haver una dòlia. Es devia tractar d'un altre dipòsit per recollir i emmagatzemar el vi.

Àmbit VII

De forma rectangular de $7 \times 3,85$ metres i murs mitgers amb l'àmbit VI i VIII. En aquest àmbit es documenten dos dipòsits de forma quadrada, un de $2 \times 2 \times 2$ metres i l'altre de $2 \times 2 \times 1,75$ metres però amb un annex de $0,80 \times 0,50$ metres a

Figura 1. Planta del jaciment

l'angle S d'aquest i una cubeta a la part central del fons de 0,50 metres de diàmetre. Ambdós estan excavats al sauló, i devien estar revestits de calç i potser teules o bé amb fusta. També el paviment de l'àmbit devia ser de calç, ceràmica i pedra, del qual es conserven algunes restes però que pràcticament va ser arrencat en la seva totalitat.

La funció d'aquests dipòsits devia ser la de magatzem temporal del vi, o bé el punt on aquest feia les primeres fermentacions. La paret perimetral de l'àmbit té una obertura quadrada.

Estrat d'amortització baiximperial amb restes de teules, moment en què els dipò-

sits són utilitzats com a dipòsits d'enderrocs. A l'interior dels dipòsits aparegueren 2 enterraments. Un nen i una noia (segle IV).

Àmbit VIII

De forma rectangular de 8,5 × 7 metres. Murs mitgers amb els àmbits VII i XI. L'àmbit té una superposició de paviments d'*opus signinum* tots ells amb mitja canya, ens fan suposar que també aquí es devia fer un procés de decantació del most o vi i premsatge del raïm.

Encara que no s'han pogut connectar estratigràficament a causa del seu grau de degradació, es documenta proper a l'angle E un dipòsit de forma rectangular d'1,50 × 2,50 metres, fet de pedra i calç blanca, que no conserva el fons, i que segurament devia tenir una funció relacionada amb algun dels paviments. També possiblement la tenia el fons de dòlia documentat al sector SE de l'àmbit prop del dipòsit.

Àmbit XI

Situat a l'angle E de la terrassa. De forma rectangular, de 3,70 × 7 metres. Situat en aquest àmbit hi ha el retall al sauló fet per col·locar-hi una dòlia. Per fonts orals sabem que just al costat de la dòlia, fins no fa gaires anys encara es conservava *in situ* una pedra de premsa, de dimensions més grans que les de l'àmbit VI. Aquest àmbit devia tenir relació amb l'àmbit XIII, i hem de pensar que tenia un paviment d'*opus signinum*.

TERRASSA 3

Àmbit XII

Situat a l'angle E de la terrassa. De forma rectangular de 4,20 × 3,50 metres. Totes les parets estan fetes de pedra lligada amb argila en sec. Té una obertura a l'exterior de 2,20 metres. No s'hi documentà cap paviment; en desconeixem la funció tot i que podria tractar-se d'una zona de magatzem. S'hi documentaren estrats d'època baiximperial.

Àmbit XIII

De forma quadrada, de 3,50 × 3,50 metres. El fet que s'hi documentessin un seguit de farciments, similars als de les trinxeres, i que els murs estiguin lligats al mur de contenció en tota la seva alçada, així com el fet que hi hagi un canvi de parament en el mur de contenció en aquest punt, podrien estar indicant una estructura tancada que devia funcionar des de la segona terrassa. Segurament els líquids de la premsa de l'àmbit XI anaven a parar a aquest dipòsit i després devien passar al magatzem de dòlies de l'àmbit XIV-XV.

Àmbit XIV-XV

En un primer moment devien formar un sol àmbit de forma rectangular molt allargada (20,30 × 3,50 metres). És una zona porxada amb pilars i columnes. A l'interior de l'àmbit es documenten 18 fons de dòlia. A la rasa de fonamentació del mur de contenció d'aquesta terrassa aparegué una àmfora de la forma Pascual 1.

Posteriorment les columnes són substituïdes per un mur fet de pedra i fragments de teula lligats amb argila, i més tard es compartimentarà aquest espai amb un nou mur, d'època baiximperial, que el dividirà en dos.

Així doncs, som davant una zona de magatzem porxada, amb unes columnes fetes amb peces ceràmiques, moltes de les quals retallades de teules, àmfores o dòlies, que intenten ser d'1/8 o 1/10 de columna, que col·locades i lligades amb calç, formen columnes d'uns 0,55 metres de diàmetre.

TERRASSA 4

Les empremtes de les dòlies documentades en les prospeccions de 1992 ens fan pensar que es tracta d'una altra zona dedicada a magatzem del vi.

En una rasa de prospecció es va poder comprovar que el mur de contenció de la quarta terrassa havia desaparegut i tan sols en restava el retall al sauló.

CONCLUSIONS

Les excavacions han posat al descobert unes instal·lacions de producció de vi, de les quals no s'ha conservat la totalitat de l'edifici.

S'han diferenciat diverses funcions dels espais:

- Una zona d'hàbitat i guaita i vigilància de l'entorn immediat, a la torre, tant per veure com per ser vist, creiem que podria tenir també la funció de far.
- Zona de molta de gra (?)
- Zona de treball metal·lúrgic (àmbits II-III-IV), un forn d'obtenció de metall i una forja de ferrer.

- Zona de processament del vi:
  1. Premsatge (àmbits VI i XI)
  2. Fermentació i decantació (àmbits VII, VIII i XIII)
  3. Magatzem (àmbits XIV-XV i 4a terrassa)

El fet de la construcció en terrassa és un factor que beneficia el procés de transport del procés de producció del vi, que amb el desnivell circula amb més facilitat.

Cal anar al sud de França i a Itàlia per veure instal·lacions d'aquest tipus (BRUN, 1986), de moment no se n'ha documentat cap de similar a Catalunya.

Tot i que hi podria haver una *pars urbana* de la vil·la que no s'ha conservat (restes de paviments al turó veí proper a la riera), també cal pensar en un senyor absentista (som equidistants d'Iluro i Blandae).

La capacitat d'emmagatzematge si sumem la segona, la tercera i la quarta terrasses pot arribar al centenar de dòlies.

El complex s'ha d'entendre lligat als forns de Cal Xai, on es devien fabricar els envasos per portar el vi, que riera avall es devien carregar en vaixells per al seu comerç marítim.

Tot i això, l'entitat del jaciment és remarcable, i ha aportat noves dades per al coneixement de l'evolució del poblament, l'economia i la producció de la zona de la Laietània.

EVOLUCIÓ DEL JACIMENT

La data de construcció del complex la situaríem a l'entorn del canvi d'Era. Es tracta del moment de construcció de gairebé totes les estructures arquitectòniques. Aquesta datació ens la proporciona el farciment de la trinxera de fonamentació d'un mur de terrassa, en el qual aparegueren gran quantitat de fragments d'àmfora de la forma Pascual 1 i l'absència de TSI.

Després es documenta una segona fase d'ús i reformes de les instal·lacions, que es data entre el primer quart del segle I i mitjan segle II dC.

És a partir d'entre mitjan segle II dC i el tercer quart del mateix segle que es detecta una fase d'abandonament de la major part de les estructures.

Segurament a finals del segle III i fins a principis del segle V dC la zona es torna a ocupar, encara que no totalment, ni segurament utilitzant les estances per les mateixes funcions. És també en aquest moment que documentem dos individus enterrats en l'interior dels dipòsits. La utilització d'alguns espais continua fins al segle VI.

La degradació del jaciment per l'acció antròpica ha estat constant. Des del segle XVIII documentem l'extracció de blocs de pedra dels murs de contenció. El conreu de la vinya primer i el de la maduixa després malmeteren notablement les restes arqueològiques.

Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)

FRANCESC TARRATS BOU, ESTER RAMON SARIÑENA.
JOSEP M. MACIAS I SOLÉ

INTRODUCCIÓ

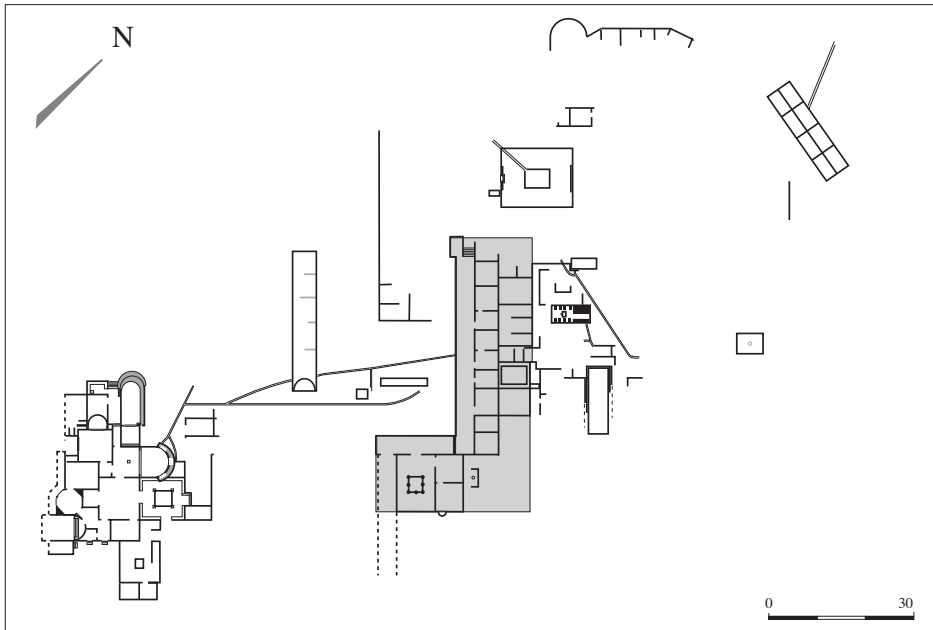
Al començament del 1995 es va presentar al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, una proposta d'actuació al conjunt arqueològic de la vil·la romana dels Munts. Els objectius generals d'aquest projecte s'orientaven a la consecució d'una dinàmica coherent mitjançant el desplegament de tres línies d'actuació, íntimament lligades entre si: la consolidació de les estructures i dels elements arquitectònics conservats, la represa de la investigació i, finalment, la redefinició i l'aplicació del pla d'adequació museogràfica del conjunt.¹

Aprovat aquest projecte, es va iniciar una primera campanya d'intervencions a l'inici del mes de novembre de 1995.

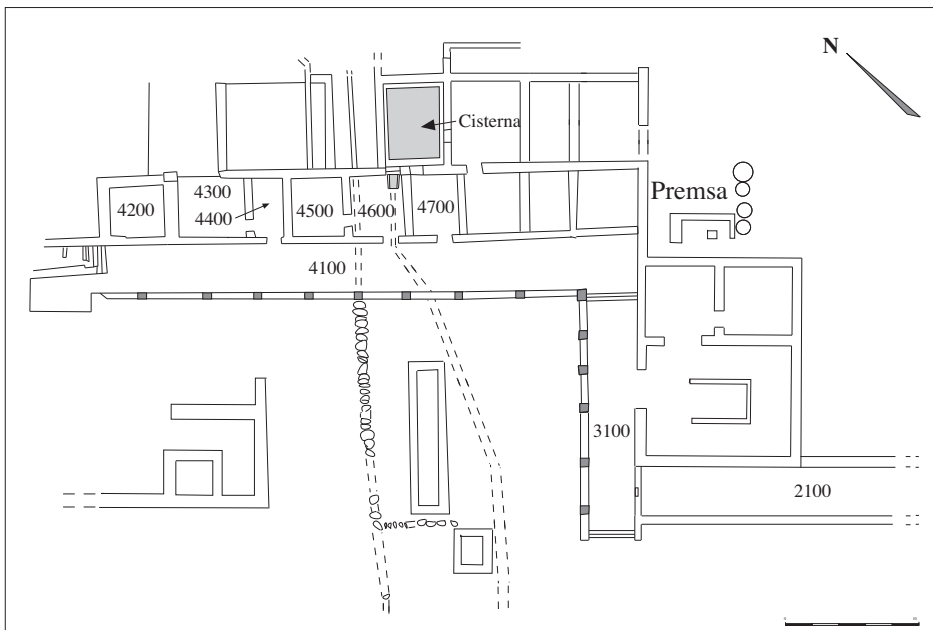
Es va iniciar amb el desbrossament superficial del sector sud-est del jaciment. Es pretenia, a més de sanejar el conjunt, proporcionar una major amplitud del camp visual per facilitar així la comprensió topogràfica i tipològica global del jaciment i, al mateix temps, preparar el terreny per a posteriors intervencions adreçades a aclarir aspectes puntuals o a poder aprofundir en el coneixement d'un ampli sector de la vil·la. Per aconseguir-ho fou necessari el tractament tant de les àrees immediates a les estructures arquitectòniques conegudes com de l'espai existent entre les anomenades Termes Inferiors i el sector intermedi –residencial– de la vil·la. Es delimità una àmplia zona d'actuació per poder, d'aquesta manera, optimitzar la visualització des de qualsevol punt d'observació de totes les restes conegudes de les parts baixa i intermèdia.

Pel que fa a la regularització dels perfils de les campanyes anteriors, la intervenció anà destinada a refer els talls estratigràfics que delimiten el sector de les Ter-

1. Amb anterioritat, l'any 1986, la vil·la havia estat incorporada al *Plan Experimental de Parques Arqueològicos* promogut pel Ministeri de Cultura amb la col·laboració –en aquest cas– de la Generalitat de Catalunya (vegeu TARRATS, 1988).

Figura 1. Planta general de la vil·la

Figura 2. Planta de l'edifici residencial

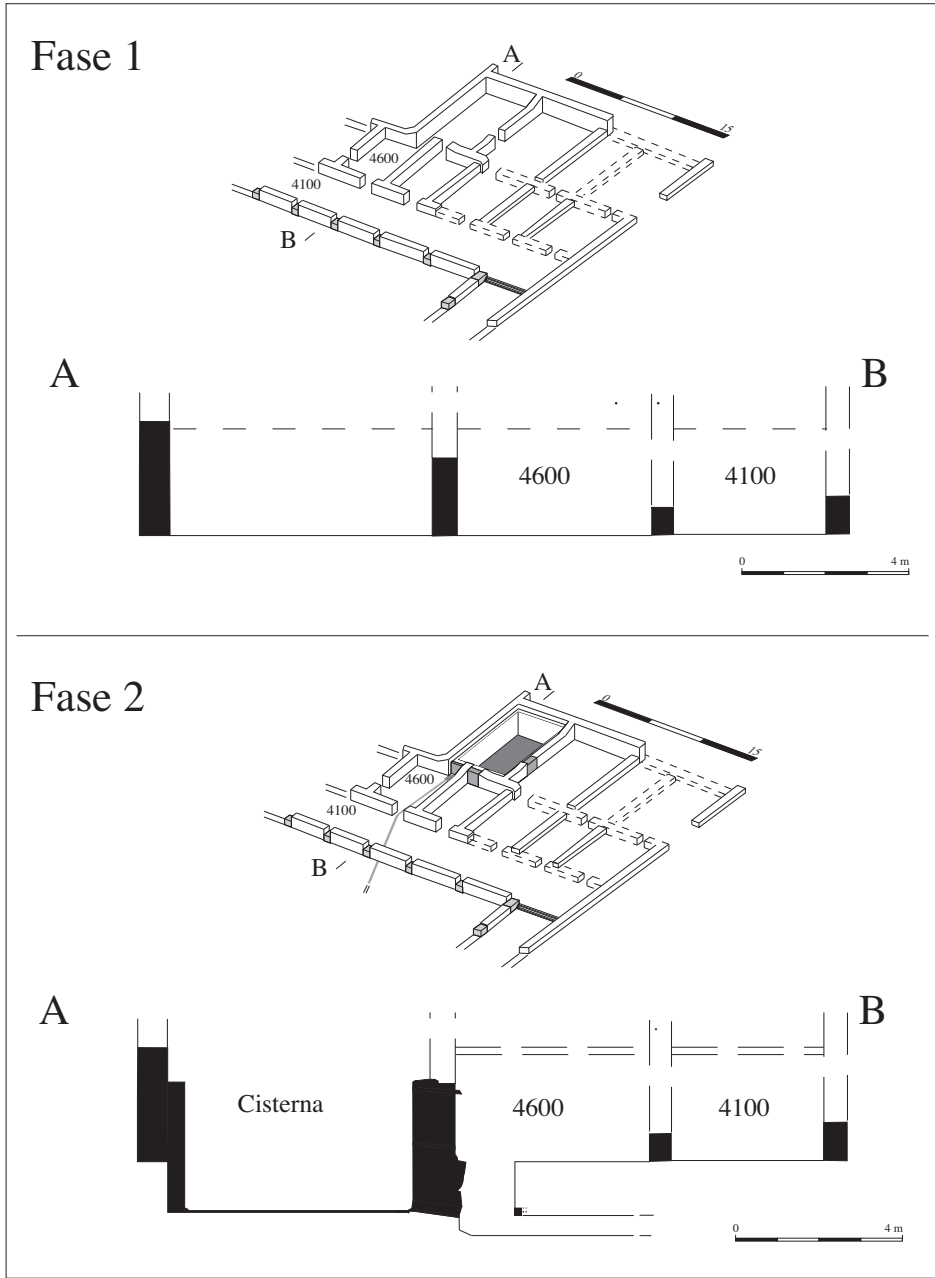

Figura 3. Evolució de l'edifici residencial

mes Inferiors que, amb el pas del temps, i com a conseqüència de l'acció de la pluja, havien sofert una profunda degradació des de la seva excavació. D'altra banda, en alguns sectors concrets, aquests límits s'havien establert massa a prop de les estructures arquitectòniques, i negaven al visitant el camp visual necessari per poder comprendre tot el conjunt i les seves parts. Tenint en compte la manca total de documentació estratigràfica de les campanyes d'excavació anteriors, amb aquesta actuació es perseguia, també, disposar d'unes indicacions estratigràfiques bàsiques de cara a futures intervencions. Per tots aquests motius, es va procedir, doncs, a regularitzar els talls perimetrals d'aquesta zona, donant-los un aspecte més rectilini.

La restitució de les estructures arquitectòniques de campanyes anteriors es va plantejar amb una voluntat decididament puntual i experimental, per tal de poder disposar posteriorment d'elements d'avaluació dels resultats obtinguts i abans, doncs, de procedir –en el futur– a intervencions d'abast més general. Les prioritats es van adreçar a la consolidació d'aquelles unitats funcionals més malmeses i –alhora– més significatives de cara a facilitar una lectura explícita i coherent de la planificació arquitectònica de la vil·la.

Finalment, aquesta primera campanya va comportar també una intervenció arqueològica orientada a un doble vessant: els sondejos de comprovació estratigràfica i l'excavació pròpiament dita de part dels dos braços de l'ambulacre definits a partir de les excavacions de P. M. Berges (1977: 34, fig. 1 núm. 9)². Els sondejos de prospecció es van concentrar a la zona intermèdia, en tres de les habitacions ja excavades i delimitades en anteriors campanyes, i van permetre documentar la presència –sota el *rudus* dels mosaics– d'una sèrie de nivells de regularització del terreny, disposats directament damunt les argiles geològiques que se superposen a la roca natural. No van, però, proporcionar materials arqueològics que permetessin la datació dels esmentats nivells i que, en conseqüència, establissin un *terminus postquem* per als mosaics.³

EXCAVACIÓ DEL BRAÇ NE-SO DE L'AMBULACRE (3100)

Aquest braç de l'ambulacre havia estat ja parcialment excavat en les darreres campanyes de P. M. Berges, tot i que no s'havia exhaurit la seqüència estratigràfica. Per aquest motiu es van fer dues rases de prospecció adossades als dos murs de delimitació de l'ambulacre, les quals van posar al descobert –com ja s'ha descrit en les habitacions d'aquest sector de la vil·la– una sèrie de nivells de regularització, situats directament damunt la roca natural, que tampoc no aportaren, però, cap dada significativa des del punt de vista cronològic.

2. Abans dels treballs de P. M. Berges –iniciats l'any 1967– ja s'havien fet breus actuacions aprofundint la realització de tasques agrícoles (Sánchez Real, 1971).

3. Un primer estudi global dels mosaics de la vil·la dels Munts va ser fet per Rosario Navarro Sáez en la seva tesi de doctorat –inèdita–, en què es va haver de basar fonamentalment en aspectes estilístics dels mosaics (Navarro, 1979).

Tot seguit es va procedir a l'excavació del tram d'ambulacre que no havia estat encara intervingut arqueològicament. Així es van documentar un seguit de nivells de destrucció i de farciment que contenien alguns materials arqueològics que porten a una datació, molt genèrica però alhora prou significativa, al voltant del segle III dC. Aquests nivells recolzaven directament damunt d'un estrat d'anivellament detectat a tot l'ambulacre –com també a les habitacions annexes– en aquest cas sota el *rudus* dels mosaics. Es demostra, doncs, que en el moment de la destrucció, en aquest tram d'ambulacre no hi havia cap mena de paviment. En canvi es documenta –especialment en el mur NO d'aquest braç de l'ambulacre– la presència de restes de revestiment de pintura mural, amb clares mostres d'haver estat afectades per un incendi, d'un estil idèntic a les que, com es veurà més endavant, es conserven en el braç NO-SE.

Des del punt de vista arquitectònic també es van obtenir dades complementàries prou interessants, com ara l'existència d'un esglaonament –del qual es conserva únicament l'empremta– just a l'extrem SO del tram objecte d'excavació d'aquest braç de l'ambulacre, amb restes de revestiment de mosaic d'*opus tessellatum* amb tessel·les de grans dimensions. Alineat amb aquest esglaonament es documenta un mur, molt degradat, orientat perpendicularment a l'ambulacre, i que correspon a un tercer braç no detectat fins ara (sector 2100).⁴ Ambdós elements –esglaonament i mur transversal– semblen indicar que el braç NE-SO de l'ambulacre no devia tenir la continuïtat, fins a connectar amb les Termes Inferiors, fins ara suposada. Ans al contrari: pren força la hipòtesi de l'existència d'un gran espai obert –un *hortus*– entre el sector d'habitacions i d'estances articulat per l'ambulacre i el conjunt de les anomenades Termes Inferiors; l'esglaonament detectat en aquesta nova campanya assenyalaria així el límit entre l'ambulacre i l'*hortus*. La confirmació de l'existència d'aquest *hortus* explicaria també l'absència total d'elements arquitectònics en aquest sector del jaciment, difícilment justificable per altres arguments tenint en compte que, en estar en una cota més baixa que la resta i d'acord amb la dinàmica evolutiva dels des poblats es tracta d'un sector més autoprotegit dels factors de degradació que els situats en cotes superiors. Introduiria, també, noves vies interpretatives a la funcionalitat de l'estructura hidràulica –nimfeu?– detectat per Berges (1977: 35, fig. 1, núm. 14) en aquesta zona del jaciment, el paper de la qual caldrà revisar en profunditat. Hi ha indicis per creure que no es tracta d'una estructura aïllada sinó que forma part –amb altres dipòsits de característiques idèntiques o similars– d'un sistema hidràulic perfectament alineat i esglaonat que –aprofitant les característiques topogràfiques naturals d'aquest sector de la vil·la– devia vertebrar axialment l'*hortus* en sentit NO-SE.

4. El mur exterior d'aquest tercer braç de l'ambulacre, que devia delimitar un *hortus* central del conjunt, va servir de base per a la construcció, en època moderna, d'una paret de feixa encara conservada. Dos sondejos posteriors han permès documentar la porta de connexió entre els dos braços de l'ambulacre i determinar la longitud mínima –uns quaranta metres– per a aquest nou corredor.

EXCAVACIÓ DEL BRAÇ NO-SE DE L'AMBULACRE (4100)

També aquest tram havia estat parcialment excavat, concretament els primers 10 metres de l'extrem SE, fins a la superfície del mosaic d'*opus tessellatum* que constituïa el seu paviment, estudiat ja aleshores per Rosario Navarro (1979). S'hi havia practicat igualment una rasa de prospecció que travessava en diagonal l'ambulacre, aproximadament en la seva meitat. No obstant això, restaven encara per excavar un total de 35 metres lineals d'aquest braç de l'ambulacre des de les cotes superiors del farciment, perfectament conservat en la caixa de contenció que, en la dinàmica del procés de destrucció i d'abandonament d'aquesta part del jaciment, van conformar les mateixes parets d'aquesta peça arquitectònica.

La seqüència estratigràfica identificada resultà d'una extrema simplicitat i homogeneïtat; però alhora, va aportar dades molt aclaridores amb vista a la interpretació tant de la funció com de la distribució arquitectònica, no solament d'aquest espai, sinó de tot el sector central de la vil·la i, també, en l'aspecte cronològic.

Un nivell superficial en cobreix d'altres d'abandonament els quals, tot i presentar lleugeres diferències quant a textura i coloració, cal considerar resultat d'un únic procés: el de la degradació progressiva –i la corresponent deposició– dels materials constructius (toves) que conformaven la part superior dels murs d'aquesta peça de la vil·la. Aquest procés de degradació s'originà a partir d'un violent incendi, els efectes del qual es documenten amb tota claretat en un nivell inferior que recolza directament sobre el mosaic d'*opus tessellatum*. Aquest incendi es pot datar en la segona meitat del segle III dC i coincideix, doncs, amb el que s'ha descrit per al braç NO-SO de l'ambulacre.

D'altra banda, en els nivells d'abandonament es va poder documentar un conjunt de materials força interessants, que podem dividir en diferents grups. D'una banda els elements arquitectònics, com ara columnes de marbre –segurament procedent de la pedrera imperial de Luni-Carrara– de fust acanalat de traç vertical o helicoidal, capitells corintitzants elaborats amb el mateix material dels fusts, cornises de pedra local –sorrentina–, plaques de marbres de diferents tipus –en alguns casos decorades–, així com abundants *tegulae*, imbrexs, maons i toves.

Un segon grup de materials el conformen diversos elements escultòrics corresponents a diferents peces; cal destacar un tors masculí nu –segurament un *Bacchus*– elaborat amb marbre de gra molt fi d'excel·lent qualitat i d'una factura excel·lent.

Sens dubte, però, la peça més significativa d'aquesta campanya va ser l'emblema d'un mosaic d'*opus vermiculatum*, encabit en una peça de ceràmica que li fa de suport i alhora de marc, de dimensions reduïdes (26 x 26 centímetres) amb traces de pintura de color blau cel en la superfície del marc. El mosaic, policrom, representa un bust femení amb un *aulos* –o doble flauta–, objecte que ens permet identificar Euterpe, una de les nou muses. La factura d'aquesta peça és tècnica i impecable i d'un magnífic art, probablement atribuïble estilísticament a un taller centreitàlic.

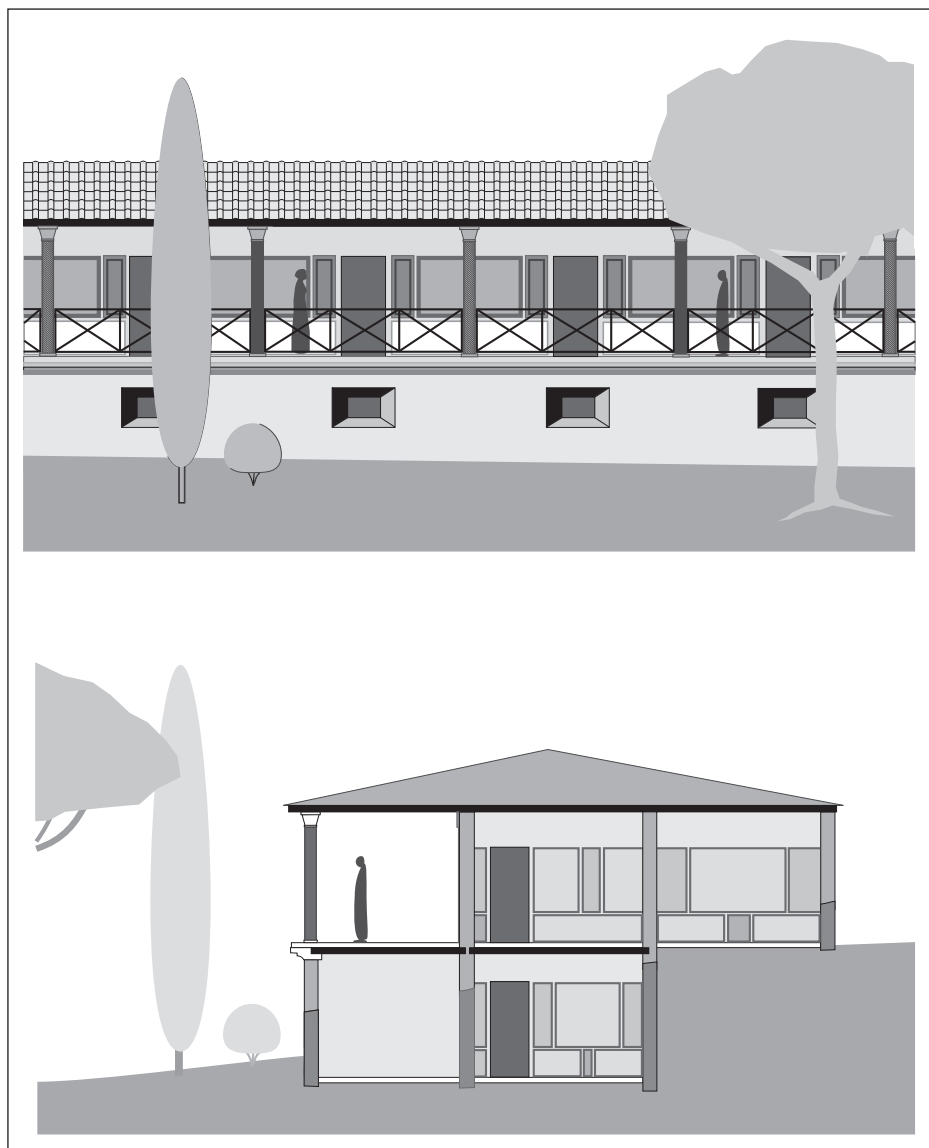

Figura 4. Alçat i secció transversal de la zona del braç NO-SE de l'ambulacre.
Reconstitució.

Immediatament per sota d'aquests nivells d'abandonament es detectà una gran quantitat de fragments d'*opus signinum*, que ocupen amb una remarcable regularitat bona part de la superfície de l'ambulacre, fet que porta a pensar en l'esfondrament d'un pis superior. A l'extrem nord-oest de l'ambulacre, no obstant això, els fragments d'*opus signinum* són substituïts preferentment per gran quan-

Figura 5. Criptopòrtic (4100). Mosaic d'opus tessellatum i escales de comunicació amb la galeria superior

titat d'elements constructius ceràmics –*tegulae* i imbrexs– així com per alguns maons.

Aquest canvi coincideix amb l'aparició d'unes escales, situades a l'extrem nord-est de l'ambulacre i adossades al mur interior. En aquest punt, l'ambulacre queda dividit en dues parts: a l'oest hi ha la porta d'una habitació excavada a la roca;⁵ a l'est, les escales, que devien comunicar l'ambulacre –en realitat, un criptopòrtic– amb una planta superior. L'absència de restes de paviment per sobre dels esglaons i, en canvi, la recuperació de fragments de la teulada, fa pensar en una caixa d'escala per comunicar les plantes inferior i superior d'aquest sector de l'edifici.

Un altre element arquitectònic prou aclaridor documentat en aquesta intervenció són les escales localitzades a l'extrem nord-oest de l'ambulacre, adossades al seu mur interior. La documentació d'aquestes escales ens aclareix nombroses qüestions tant des del punt de vista arquitectònic com funcional, les quals seran analitzades més endavant.

Per sota, es localitzà un nivell d'incendi en què es van poder detectar restes carbonitzades de les bigues de fusta que devien suportar el paviment descrit ante-

5. Aquesta habitació ja havia estat excavada per P. M. Berges i fins ara no quedava gens clara la seva funció. Tot portava a veure-la com una habitació el paviment de la qual quedava a una cota molt per sota del de la resta de les estructures amb què s'articulava (p. ex. el de l'ambulacre). El fet que l'ambulacre, en tota la seva longitud, es veiés fins ara només des de l'exterior, amb el seu mur NO-SE recolzant a la roca i adaptant-se a la seva progressió de cota cap al NO, no permetia assegurar si el seu paviment s'adaptava a la inclinació del terreny, si anava guanyant cota cap al NO amb una sistema d'esglaonament o si –com s'ha comprovat en aquesta campanya d'excavació– anava a nivell.

riorment, el corresponent al pis superior. Fins i tot va ser possible recuperar algunes mostres de carbons d'aquestes bigues per fer-ne una anàlisi posterior. Apareixen caigudes en sentit transversal de l'ambulacre, a distàncies regulars i paral·leles entre si; en els casos en què aquestes bigues es van cremar totalment, poden ser documentades, de tota manera, per les marques –ben clares– que van deixar com a conseqüència de la seva combustió damunt de la superfície del paviment d'*opus tessellatum* sobre el qual reposa aquest nivell d'incendi.

Directament sobre la superfície del mosaic, caigut al terra, prop de la paret NE de l'ambulacre, es va localitzar un sesterci. No massa lluny d'aquest, un conjunt format per peces tallades en ònix (en alguns casos amb una finíssima decoració en relleu amb –entre d'altres– motius vegetals com, per exemple, fulles d'heura) i per la part superior d'un objecte de bronze –segurament una marmita sense fons–, actualment en procés de restauració. Per la seva situació, en el moment de la trobada, sembla que cal establir una relació entre la marmita i els elements d'ònix: és possible que, en el moment de la seva deposició –més pròpiament, caiguda– damunt de la superfície del mosaic, la marmita contingüés les esmentades peces d'ònix.

El mosaic de l'ambulacre presenta una decoració geomètrica realitzada amb tricromia –vermell, negre-grisenc i groc– sobre un fons de color blanc, força ben conservat malgrat l'acció –puntual i superficial– del foc. El camp decoratiu,⁶ s'estructura i es desplega en la superfície constituïda per aquest braç de l'ambulacre, en sentit longitudinal. A ambdós costats, en la zona de contacte amb les parets de l'ambulacre, es disposa una banda d'unió blanca adornada amb una línia de diamants de color vermell, no contigus. El camp principal s'emmarca per dues bandes amples de color vermell, cap a l'exterior, i dues més, cap a l'interior, que corren en paral·lel als murs que defineixen i delimiten l'esmentat espai arquitectònic. El motiu central està format per un quadrículat de línies de quadrats sobre la punta –alternativament vermells i negres– en el qual s'insereixen dues línies de quadrats –també sobre la punta– de dimensions majors que els que conformen la quadrícula general. Aquests quadrats grans, delimitats per un filet senzill de color negre, inscriuen un altre quadrat de filet negre amb aspa central (en una proporció de 4:1) o bé un nus de Salomó (en una proporció d'1:4) de colors negre, blanc, vermell i groguenc, emmarcat en una línia exterior de denticles negres i filet senzill vermell.

A l'extrem nord-oest de l'ambulacre, als peus i al costat de les escales abans esmentades, apareix, rematant el mosaic, una decoració de rectangles juxtaposats i encavalcats imitant un enllosat.

Els treballs arqueològics d'aquesta campanya del 1995 van permetre documentar diverses estructures arquitectòniques d'interès. En primer lloc, els dos murs de delimitació de l'ambulacre. Un, l'exterior, situat més al sud-oest, està format per trams de maçoneria reforçats, a distància regular, per pilars de carreus superposats ver-

6. Seguim la terminologia emprada per R. Navarro (1979).

ticalment. En la seva cara interna presenta un arrebossat lliscat, amb decoració pictòrica, la superfície de la qual ha estat afectada per una important concreció calcària que dificulta, però no impedeix, refer-ne la composició. Es percep amb claredat que, en les zones corresponents als pilars de carreus, el revestiment s'ha desprès en alguns casos –en altres només s'ha esquerdat– com a conseqüència de la capacitat d'adherència més petita del preparat de l'arrebossat sobre els carreus allisats de saldó que damunt dels trams del mur de maçoneria.

L'altre mur –l'interior, més al nord-est– conserva també restes de pintures murals. En aquest cas, si bé es pot resseguir perfectament la composició ornamental, pateix els efectes –només, però, en alguns trams– del nivell d'incendi que se li adossà en l'ensulcida del sostre. Això no obstant, es poden definir perfectament els elements que conformen aquestes pintures, estructurades en tres nivells: a la part inferior, un sòcol format per motius que imiten una placa de marbre; per damunt d'aquest sòcol, una banda formada per la juxtaposició de panells alternativament quadrangulars i rectangulars –verticals–, cada un dels quals delimitat per un marc que destaca sobre el fons, d'un altre color; la tercera banda, la corresponent a la part alta de la paret no s'ha conservat; possiblement, però, l'estudi dels fragments de pintura mural recuperats en el procés de l'excavació dels nivells d'abandonament aportí dades per conèixer l'esquema compositiu d'aquest tram superior del mur. Els colors bàsics utilitzats són el vermell i l'ocre per al fons, i el blanc i el negre per a la delimitació dels motius.

Es demostra una correspondència frontal quasi absoluta entre la composició pictòrica de la superfície dels dos murs –interior i exterior– de l'ambulacre. Aquest fet ha de permetre, sens dubte, minimitzar les dificultats d'interpretació que, en el mur extern, comporta la presència de la concreció calcària ja esmentada.

En el mur interior, en la meitat sud-est del braç de l'ambulacre, s'obren tres portes que comuniquen amb tres cambres amb alcova. En canvi, les peces arquitectòniques documentades a l'extrem de la meitat nord-oest, on la roca aflora en una cota més elevada –molt per damunt de la del mosaic de l'ambulacre–, no tenen comunicació amb aquest nivell de l'ambulacre i es devien obrir, de ben segur, només al pis superior. A l'extrem sud-est de l'ambulacre –en el tram que ja havia estat excavat en les campanyes de P. M. Berges– apareixen tres habitacions més, molt arrasades, documentades únicament per l'arrencada dels seus murs, de manera que –tot i que cal suposar que s'obrien a l'ambulacre– no s'ha conservat cap evidència de les portes. A l'inici dels treballs de restitució dels murs d'aquestes estances, es va poder comprovar que, aleshores, no s'havia exhaurit la seqüència estratigràfica; això va determinar la interrupció d'aquells treballs per poder-ne completar abans l'excavació i disposar de dades interpretatives addicionals.

Els capitells corintitzants localitzats en aquesta campanya d'excavacions són idèntics a uns altres tres recuperats en el decurs de les campanyes anteriors dirigides per P. M. Berges i estudiats per M. Recasens (1979). Corresponen al mateix programa arquitectònic i van ser, a més, localitzats en el mateix sector. En aquest

cas, però, es poden relacionar amb les seves columnes corresponents.⁷ D'altra banda, la considerable alçada en què s'ha conservat el mur on les columnes estaven emplaçades indica –junt amb d'altres dades– que no corresponien –com fins ara s'havia interpretat– a la planta de l'ambulacre conservada, sinó a un pis superior. Els pilars de carreus superposats integrats en el mur SO del criptopòrtic devien tenir com a funció –a més de reforçar estructuralment el mateix mur– constituir-se en la base de les columnes (amb els seus corresponents capitells) que devien presidir aquesta façana SO de la planta superior.

Quant a les plaques-capitell de lesena recuperats en el mateix nivell de deposició en què es van localitzar les columnes i els capitells, tot sembla indicar que corresponien a la decoració arquitectònica del mur interior de la galeria superior i amb una cadència igual a la de les columnes.

Tal com ja ha quedat apuntat, les excavacions fetes a l'ambulacre determinen dos tipus diferenciats de paviment per a les plantes inferior (el criptopòrtic) i superior (la galeria porticada). Sobta, en principi –essent la planta superior la més representativa i la més rica arquitectònicament– que la seva pavimentació es reduís a un paviment d'*opus signinum* quan el criptopòrtic –menys lluminós i més orientat a la intimitat– està decorat amb un paviment d'*opus tessellatum* policrom. Creiem que aquesta suposada contradicció es pot explicar perfectament per raons tècniques d'ordre arquitectònic. L'*opus signinum*, a més d'una capacitat de flexió superior, aporta una impermeabilitat que no ofereix, en canvi, l'*opus tessellatum*. Estant, com estava, la galeria superior oberta a les inclemències climatològiques i a la penetració de l'aigua de pluja quan les precipitacions es produïssin acompanyades de temporal de llevant (situació força habitual en aquesta zona del litoral de la tarraconense), la decisió d'instal·lar-hi un paviment d'*opus signinum* n'assegurava la impermeabilitat i, en conseqüència, evitava possibles filtracions d'aigua en el criptopòrtic de la planta baixa.

EXCAVACIÓ DE LES ESTANCES CONTIGÜES A L'AMBULACRE

L'excavació de les habitacions contigües al braç NO-SE de l'ambulacre ha permès acabar de conèixer l'estructura arquitectònica d'aquest sector residencial de la vil·la: una planta baixa vertebrada per un corredor (*criptoporticus*) que mena a una escala situada al fons, per connectar amb una planta superior. Les habitacions es disposen a la banda interna –NE– del passadís i la façana SO d'aquest dóna a un *hortus* que, ocupant una posició central, es constitueix en l'element bàsic d'articulació de les diferents unitats funcionals de la vil·la. Unes hipotètiques finestres (espitlleres), situades en la part superior del mur i entre els pilars de carreus, permetrien la il·luminació de l'ambulacre.

7. En les anteriors campanyes només es va poder recuperar un petit fragment de columna de marbre d'aquestes característiques, en aquell cas amb estries helicoidals.

Figura 6. Criptoportic (4100).
Mosaic amb la representació d'Euterpe

Les construccions –tant les habitacions com el mateix ambulacre– s'adapten al vessant d'un turó de tal manera que si en l'extrem NO es va haver de retallar la roca, en l'altre –el SE– va ser suficient la simple regularització del sòl. Així, a l'extrem SE de l'ambulacre hi ha una doble línia d'habitacions mentre que al NO només se'n va construir una, retallant la roca (estances 4500, 4400, 4300). L'habitació més occidental (4200) no tenia cap connexió amb l'ambulacre ja que –com ja s'ha dit– es tracta de la fonamentació d'una estança corresponent funcionalment a la planta superior de l'edifici. Totes les habitacions, a excepció de la 4200, presentaven una pavimentació en *opus signinum*.

Les habitacions 4300, 4400 i 4500 presentaven uns nivells de colgament i d'abandó datables en la segona meitat del segle IV dC. Es disposen directament pel damunt dels paviments originals de l'edifici: en aquestes unitats ocupacionals els nivells de runa generats per l'incendi foren extrets en un moment indeterminable entre el del mateix incendi i el de la data proporcionada pels materials continguts en aquests nivells (en el cas de l'habitació 4300, fins i tot hom va rebenar parcialment el paviment). Malgrat això, no s'observen evidències de reedificació; en canvi, els nivells argilosos formats per la deposició de la progressiva degradació dels murs de tovots i les escorrenties d'aigua que presenten les parets que donen a llevant, indiquen que –sens dubte– aquesta part de la vil·la va romandre a la intempèrie pràcticament des de l'incendi fins al seu definitiu colgament en la segona meitat del segle IV dC. Possiblement calgui pensar en una acció de saqueig que, en canvi, no va afectar altres àmbits arquitectònics d'aquest mateix sector de la vil·la.

Les habitacions 4600 i 4700 han conservat íntegrament l'estratigrafia generada des del moment de l'incendi. Així, al damunt del paviment es va localitzar el sostre estucat, esfondrat, cobert per la runa abocada des d'altres habitacions: fragments de paviment d'*opus signinum*, de lloses i de pintures. La part superior de les estances fou omplerta amb nivells de colgament de la segona meitat del segle IV.

*Figura 7. Criptopòrtic (4100).
Nivell d'abandonament: columna de fust
amb canals helicoidals i capitell
corintitzant projectat*

*Figura 8. Criptopòrtic (4100).
Capitell corintitzant*

*Figura 9. Criptopòrtic (4100).
Placa-capitell de lessena*

L'excavació de l'estança 4600 va aportar dades i materials de gran interès per a la interpretació funcional d'aquesta part de la vil·la, per al coneixement del seu programa decoratiu i per a l'evolució estructural d'aquest sector i –per extrapolació– de tot el que devien ser sectors residencials de l'establiment. A tocar de la porta d'entrada de la 4500 es van localitzar les restes d'un esquelet humà, molt carbonitzat, corresponent a un individu adult, estès sobre el paviment. La seva posició fa pensar que es trobava a punt de travessar la porta quan, en el decurs de l'incendi, va ser esclafat en ensorrar-se la llinda i tot el sostre de l'estança. Prop del que devia ser la seva mà dreta –no conservada– es va recuperar una llàntia Dressel 20; al costat del maluc es va trobar un petit conjunt de monedes enganxades entre si formant un cilindre, cosa que fa pensar que es trobaven dins d'un cartutx, possiblement de pell o d'una altra matèria orgànica. Es compon de quinze sestercis, el més modern dels quals correspon a Gal·liè i que proporciona una datació aproximada de 260-270 dC.⁸ Sens dubte, el sesterci localitzat en la cam-

8. Recordem la recuperació, sense context estratigràfic, d'un important tresoret d'Antoninians procedent d'aquesta vil·la i que ha estat datat a l'entorn de l'any 267 dC (Balil, 1980).

Figura 10. Habitacions 4300 i 4400.

panya anterior d'excavacions directament damunt la superfície del mosaic de l'ambulacre, devia formar part d'aquest mateix lot: de ben segur, devia caure quan l'individu de l'estança 4600, espaordit per l'incendi, va recórrer apressadament l'ambulacre cercant un refugi en aquella habitació. Un refugi que, al cap i a la fi, va resultar fatal per a ell.

L'estança 4600 donava originàriament a una tercera habitació que, posteriorment, va ser transformada en una cisterna d'aigües pluvials. En el moment d'aquesta reforma la porta va ser tapiada i s'hi va instal·lar una font –que dona a l'interior de l'habitació 4600– que es proveeix de l'aigua de la cisterna.

El frontal d'aquesta font es troba decorat amb un plafó estucat amb una figuració d'*Oceanus* –de cara– envoltat de peixos i sobre un fons marí. Es tracta d'un tema mitològic prou freqüent en la musivària del nord d'Àfrica i del sud d'Hispania i que sovint es troba associat a fontanes i estanys. Aquí es representa el personatge –barbut i d'edat avançada– amb tots els seus atributs definitoris: pinces de llagosta, antenes de crustaci i un fons marí amb peixos diversos.

Una *tabula ansata* –situada a l'extrem superior esquerre del plafó– conté una inscripció estructurada en cinc línies. Les dues primeres fan referència a Avitus i Faustina com les persones que van disposar la realització d'aquesta obra. A la tercera i la quarta s'especifiquen les mesures de la cisterna. En la cinquena, la capacitat. Una placa de concreció calcària dificulta, en alguns punts, la lectura de la to-

Figura 11. Habitació 4600.
Frontal amb la representació
d'Oceà i *tabula ansata*

talitat de la inscripció; no en canvi la seva significació global. El text de la inscripció –en una primera interpretació– és el següent:

EX PRAECEPTO
AVITI ET [FAV]STINAE ·N·N·
CISTERNA·[FA]CTA·LATA·P·
XII[I]·[LO]N[GA·P·XV]I[I]·ALTA·P·X·
C[A]PTI M [∞]∞CXXV

Sortosament, la cisterna a la qual fa referència, s'ha conservat íntegrament. Això permet –salvant els dubtes dels mòduls de mesura i de capacitat que calgui aplicar– establir correspondències entre les dades fornides per la inscripció de la *tabula ansata* i les obtingudes de la mateixa cisterna. Aplicant al peu romà un valor de 29,56 centímetres, les mesures de la cisterna haurien de ser –arrodonint– de: 3,85 metres, l: 5,05 metres, h: 2,95 metres. Les mesures de la cisterna, malgrat la seva aparent regularitat d'execució, presenten valors irregulars (en el cas de l'alçària determinats

Figura 13. Habitació 4700. Sostre caigut. Vista general

Figura 14. Habitació 4700. Sostre caigut. Detall

En un moment posterior la font va ser desmuntada i el seu frontal estucat va ser tapiat amb una paret d'argila, la superfície de la qual va pintar-se imitant la decoració ja existent en les parets de l'estança. Durant l'excavació es documentà, dins del registre, el nivell d'esfondrament del sostre. Per tant, en el moment de

Figura 15. Habitació 4700. Mosaic amb la representació de Mnemòsine

l'incendi la font es trobava inutilitzada de resultes de la reforma ja esmentada i tot sembla indicar que l'obertura del registre devia estar coberta per taulons de fusta.

L'excavació del nivell d'esfondrament d'aquestes estances ha permès determinar els diferents elements compositius de l'embigat així com el sistema de suport dels sostres de la planta baixa i del paviment de la planta superior. El paviment de l'estança corresponent a la planta superior de l'habitació 4700, devia estar formada per un *opus tessellatum*, de peces grans, sobre una fina preparació de morter de calç d'una pasta molt tova amb molt de menudall. Tot plegat es disposa damunt una capa gruixuda d'argila que esdevé el cos principal de l'estratigrafia i que devia conferir l'elasticitat necessària al paviment, considerant que es tracta d'un mosaic que no recolza sobre un suport rígid sinó damunt d'un embigat de fusta. Aquest llit d'argila devia recolzar, seguint les prescripcions de Vitruvi, sobre una estesa de llistons o plafons de fusta clavats en les bigues de suport i coberts per una capa de vegetació per tal que la preparació del paviment no es filtrés.

Les escasses restes conservades indiquen que les bigues de fusta recolzen sobre els murs llargs de les estances –malgrat que aquests murs tinguin l'alçat de totot– per salvar la llum més curta de l'habitació. Les fustes semblen estar tallades amb una secció quadrada o rectangular i devien mesurar a l'entorn dels 18 centímetres per costat i es devien disposar amb una llum d'uns 55 centímetres.

A partir de les marques que encara es conserven en els murs de l'habitació contigua –la transformada en cisterna– es pot esbrinar, també, l'estructura de fusta que anava per sota l'embigat i a la qual es lligava l'encanyissat de la preparació de les pintures. En dues parets en angle es poden veure encara els encaixos dels llistons de fusta que devien formar una gelosia octogonal no entrelaçada sinó formada per dos nivells de llistons superposats. L'observació i el mesurament d'aquests encaixos té un interès especial per a la definició del tipus i la forma de l'enreixat de fusta on es trobava lligat l'encanyissat per sota del qual s'adheria la preparació de les pintures. Així, tot i que els encaixos no estan gaire ben conservats,

se n'aprecien dues rengleres –a nivells diferents – en cadascuna de les parets. Evidentment, tots aquests elements de fusta no s'han conservat a excepció d'alguns trams de bigues carbonitzades. La major part dels elements es va cremar durant l'incendi, tal com reflecteix la capa de cendres i carbons que hem documentat per sota les argiles i per sobre la preparació de les pintures –capgirades– amb les empremtes de l'encanyissat al qual s'adheria.

Just a l'angle entre els dos murs, per sota de la línia inferior dels encaixos, es conserva una porció intacta del revestiment de les parets previ a la col·locació de la preparació de les pintures. En aquest punt, amb un gruix aproximat d'uns 8 centímetres, es visualitzen perfectament –en la superfície de les parets– unes incisions en aspa fetes per aconseguir que la preparació de les pintures s'hi adhereixi correctament i evitar esquerdes entre les pintures parietals i les del sostre.

L'excavació d'aquestes estances ha permès localitzar tres quadres més fets amb la tècnica d'*opus vermiculatum*. Un correspon a la musa Talia; un segon a Mnemòsine, la mare de les muses; i el darrer a un personatge masculí no identificat per ara. Juntament amb aquestes peces s'ha recuperat també una bona part del cos d'Antínous –el cap del qual s'havia trobat ja, durant els treballs de P. M. Berges, en els nivells de farciment de la cisterna–, un petit tors de Bacus, la part corresponent a la barbata d'un –possiblement– Marc Aureli i el cap fragmentat d'una divinitat femenina –probablement una nimfa–.

CONCLUSIONS PRELIMINARS

Aquestes darreres campanyes d'excavació han proporcionat noves dades, prou significatives, referides no solament a l'àrea residencial de la vil·la sinó també a la totalitat de l'assentament (incloses les anomenades Termes Inferiors) i dels diferents elements (estructurals i ornamentals) que l'integren. Aquestes noves dades afecten tant qüestions de tipus cronològic com funcional.

Tot i que l'estratigrafia exhumada correspon a nivells de destrucció i d'abandonament, es pot establir una datació del segle I dC per a la construcció fundacional de l'edifici. Aquesta data s'ha obtingut, concretament, del material ceràmic recuperat durant els treballs de l'any 1995, en un fragment de l'*opus signinum* emprat en la pavimentació de la galeria sobreposada a l'ambulacre. Datació, d'altra banda, clarament compatible, també, amb l'estil dels revestiments pictòrics i dels elements escultòrics i arquitectònics recuperats.

S'ha pogut documentar una reforma puntual que no afectà el tarannà funcional general de l'edifici, però que va implicar la inutilització d'una de les estances per transformar-la en una cisterna de captació d'aigües pluvials. En aquest mateix moment també es va aplicar un nou programa de decoració pictòrica que va afectar l'ambulacre i algunes habitacions. I en el mateix ambulacre es va fer una nova pavimentació: el mosaic localitzat durant l'excavació de l'any 1995.

La instal·lació de la cisterna va implicar que es tapiessin les tres portes que do-

naven accés a l'antiga habitació, el rebaix de la cota del paviment –per incrementar la capacitat de reserva d'aigua i per poder-la conduir per sota l'ambulacre cap a les Termes Inferiors– i la situació d'una font dins d'una de les estances que s'alimentava amb l'aigua de la mateixa cisterna. Desconeixem si la implantació de la cisterna comportà, addicionalment, un canvi en els pendents de les aigües de la coberta. La connexió del conducte de desguàs d'aquesta cisterna amb la segona fase de les Termes Inferiors estableix una relació de coetaneïtat entre ambdues obres. La construcció d'aquesta cisterna pretén incrementar la capacitat d'emmagatzematge de l'aigua necessària per a les noves piscines del frigidari de la segona fase termal.

En funció de la identificació de l'Avitus de la *tabula ansata* amb el Caius Valerius Avitus procedent d'Augustobriga en època d'Antoninus Pius (ALFÖLDY, 1975, 403), cal datar la reforma de la residència i, per la seva relació, també la segona fase de les Termes Inferiors, a mitjan segle II dC. Aquesta proposta rectifica la datació baiximperial que s'ha atribuït tradicionalment a la segona fase termal (BERGES, 1977 i LÓPEZ, 1993) i als capitells corintitzants de l'edifici residencial (RECASENS, 1979) i queda avalada per les característiques paleogràfiques de la inscripció continguda a la *tabula ansata* i per la datació de les peces escultòriques recuperades (KOPPEL, 1992 i 1993).

Tota aquesta part residencial s'abandona arran d'un incendi que es produeix entre els anys 260 i 270, i amb el qual pot tenir una relació l'atresorament de l'any 267 (BALIL, 1980). En el nostre cas, la data s'obté a partir de les monedes que portava l'individu atrapat i esclafat pel sostre de l'habitació 4600; data amb la qual concorden, d'altra banda, les escasses ceràmiques recuperades i la llàntia que portava el difunt.

Aquest incendi es demostra a partir de les evidències estratigràfiques i materials obtingudes, entre les quals destaquen els sostres esfondrats de les habitacions 4500, 4600 i 4700 i de l'ambulacre 4100. Per motius que desconeixem, en l'habitació 4500 el sostre caigut fou extret gairebé del tot amb anterioritat a la segona meitat del segle IV, i en les habitacions 4300 i 4400 aquest no es documenta. En aquestes dues habitacions no es troben evidències de l'incendi, però aquest possiblement també es va produir aquí ja que l'esfondrament del sostre de la galeria de l'ambulacre es documenta igualment al costat de les habitacions. A més a més, les evidències obtingudes en els altres dos braços de l'ambulacre i, possiblement, en el conjunt termal, ens fan pensar que l'incendi no tingué una incidència puntual sinó que es va desenvolupar àmpliament per la vil·la. Aquest també va causar l'esfondrament de la teulada de l'edifici, tal com permet deduir la recuperació de teules dins l'ambulacre, el desgast que presenten els murs de tovots –propi d'una perllongada exposició exterior– i les erosions per la pluja documentades en les pintures d'algunes de les parets. Per aquestes circumstàncies pensem que l'enderroc produït durant l'incendi en les estances 4300, 4400 i 4500 fou extret i, part d'aquestes evidències, podrien haver estat dipositades en l'estança 4700 per tal d'aprofitar algunes de les habitacions o de saquejar-ne el contingut.

En el moment de l'incendi aquesta part de la vil·la estava en procés de refor-

ma i transformació. Cal destacar l'absència total de qualsevol resta de mobiliari, la manca de plaques de revestiment dels muntants o dels llindars de les portes; fins i tot, el tercer braç de l'ambulacre romania sense pavimentació en el moment de produir-se l'incendi. A més a més, dins de l'estança 4600, es van documentar evidències de confecció o reparació de tesselles. No podem, però, tampoc, descartar que la vil·la –tenint en compte el moment en què es produeix l'incendi que la destrueix i la percepció de la situació d'inseguretat en el territori al voltant de Tàrraco per part dels seus ocupants– hagués estat prèviament evacuada i tot el seu mobiliari retirat. En aquest cas, l'incendi podria posar-se en relació amb un saqueig lligat als fets documentats per les fonts escrites –i també per l'arqueologia– en aquest moment històric.

Entre l'incendi –a començaments de la segona meitat del segle III dC– i el col·lapse definitiu d'aquests espais –en la segona meitat del segle IV dC– aquesta part de la vil·la va romandre sense reconstruir i exposada a la intempèrie. Serà en la segona meitat d'aquest segle quan les habitacions i l'ambulacre seran omplerts intencionadament. Queda clar, però, que aquesta reocupació no va pretendre recuperar ni la funció ni la riquesa de l'edifici anterior. Possiblement respon a una instal·lació de tipus agrícola, tal com sembla reflectir la presència d'una premsa dins d'un dels espais de l'antiga residència.

Les escasses restes documentades a partir d'aquesta època ens defineixen una nova vil·la, on el paper eminentment residencial i de representació social que la caracteritzava en època altimperial ha desaparegut. A partir del segle IV dC, els nous propietaris no pretenen recuperar l'esplendor de segles anteriors sinó aprofitar antigues estructures, destrossades per un incendi i per gairebé cent anys d'abandó, per tal de construir un assentament rural amb l'explotació agrícola com a activitat prioritària.

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY, G. (1975) *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Berlin, 2 vol.
- BALIL, A. (1980) «Sobre el tesoro de Antoninianos de Altafulla (Tarragona)». *Acta numismática*, IX [Barcelona], p. 97-99.
- BERGES, P. M. (1971) «Informe sobre "Els Munts"». *Boletín Arqueológico*, ép. IV, fasc. 105-112, años 1969-70. Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, p. 140-150.
- BERGES, M. (1977) *Nuevo informe sobre els Munts. Estudis Altafullencs I*. Altafulla (Tarragona): Centre d'Estudis d'Altafulla, p. 27-47.
- KOPPEL, E. M. (1992) «El escudo de la villa de "Els Munts" (Tarragona)», *Madrider Mitteilungen*, 33, Mainz.
- KOPPEL, E. M. (1993) «La escultura del entorno de Tarraco: las villae». A: *Actas de la I Reunión sobre Escultura Romana en Hispania (Mérida 1992)*. Madrid, p. 221-237.

- LÓPEZ VILAR, J. (1993) «Les termes inferiors de la vil·la romana dels Munts.» *Les termes romanes a Catalunya*. Tarragona: Universitat de Tarragona, p. 57-80. (Documents d'Arqueologia Clàssica; 2)
- NAVARRO, R. (1979) *Los mosaicos romanos de Tarragona*. Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral]
- RECASENS, M. (1979) «Los capiteles romanos del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona». *Bulletí Arqueològic*. èp. V, (1979), núm. 1, [Tarragona], p. 43-144.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1971) *Los restos romanos de "Els Munts"*. *Altafulla, Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Ramon Berenguer IV, Secció d'Arqueologia i Història, núm. 33.
- TARRATS, F. (1988) «El Plan experimental de parques arqueològics. Tarraco y el proyecto de constitución de un parque arqueològic en la villa romana de Els Munts (Altafulla, Tarragona)». A: *I Siti archeologici. Un problema di musealizzazione all'aperto*. Roma, p. 254-259.

Intervenció arqueològica a la carretera de Soses a Aitona. 1994

JOSEP BENSENY I GEA

La serra de Gebut que s'aixeca sobre la primera terrassa del riu Segre entre els pobles de Soses i Aitona és especialment coneguda per la riquesa del seu patrimoni arqueològic. És un lloc privilegiat on més de cinquanta anys de treballs arqueològics (prospeccions, excavacions, publicacions, etc.) han permès conèixer el seu potencial arqueològic. L'any 1980 Josep Ignasi Rodríguez Duque va recollir tota la informació de treballs anteriors i va prospectar la zona, com a part de la seva tesi de llicenciatura, la qual posteriorment passaria a formar part de la carta arqueològica del Baix Segre.

S'hi coneixia les restes d'un petit assentament de l'edat del bronze, datable entre els anys 1200 i 650 aC, a manca de més estudis, conegut amb el nom de Roques de Gebut o Gebut-R, amortitzat posteriorment per l'assentament d'una vil·la romana. Prop d'aquest assentament hi ha un poblat de l'època de l'ibèric ple conegut com Gebut-A, que va ser objecte d'una excavació els anys 1941 i 1942, dirigida pel senyor J. A. Tarragó Pleyan, on es descobrí únicament la planta sencera del poblat. L'any 1987 es va fer la neteja i la consolidació del jaciment. Aquest presenta un grup d'habitatges de planta rectangular arrencats al llarg de dos carrers, enllosats amb pedres planes sense treballar, amb una cisterna central. A la part nord-oest presenta una petita elevació, també amb habitatges rectangulars, formant el que seria una mena d'acròpoli; la vessant oest conserva restes d'una fortificació feta amb pedres grans, que tanquen la zona més accessible del poblat. Aquest jaciment, situat al sud de l'assentament medieval del mateix nom, va tenir continuïtat en una vil·la romana, anomenada Gebut-B, situada ben a prop del primer, al peu d'una petita taula rocosa, on també es van fer diversos sondejos, mentre es feia l'excavació ja esmentada del poblat ibèric (1941-1942). Els anys 1978 i 1979, la Secció d'Arqueologia de l'IEI va fer la neteja d'uns *lacus* apareguts en fer unes explanacions agrícoles, unes estructures que foren destruïdes immediatament després de fer els esmentats treballs. L'any 1950 el doctor Maluquer publica

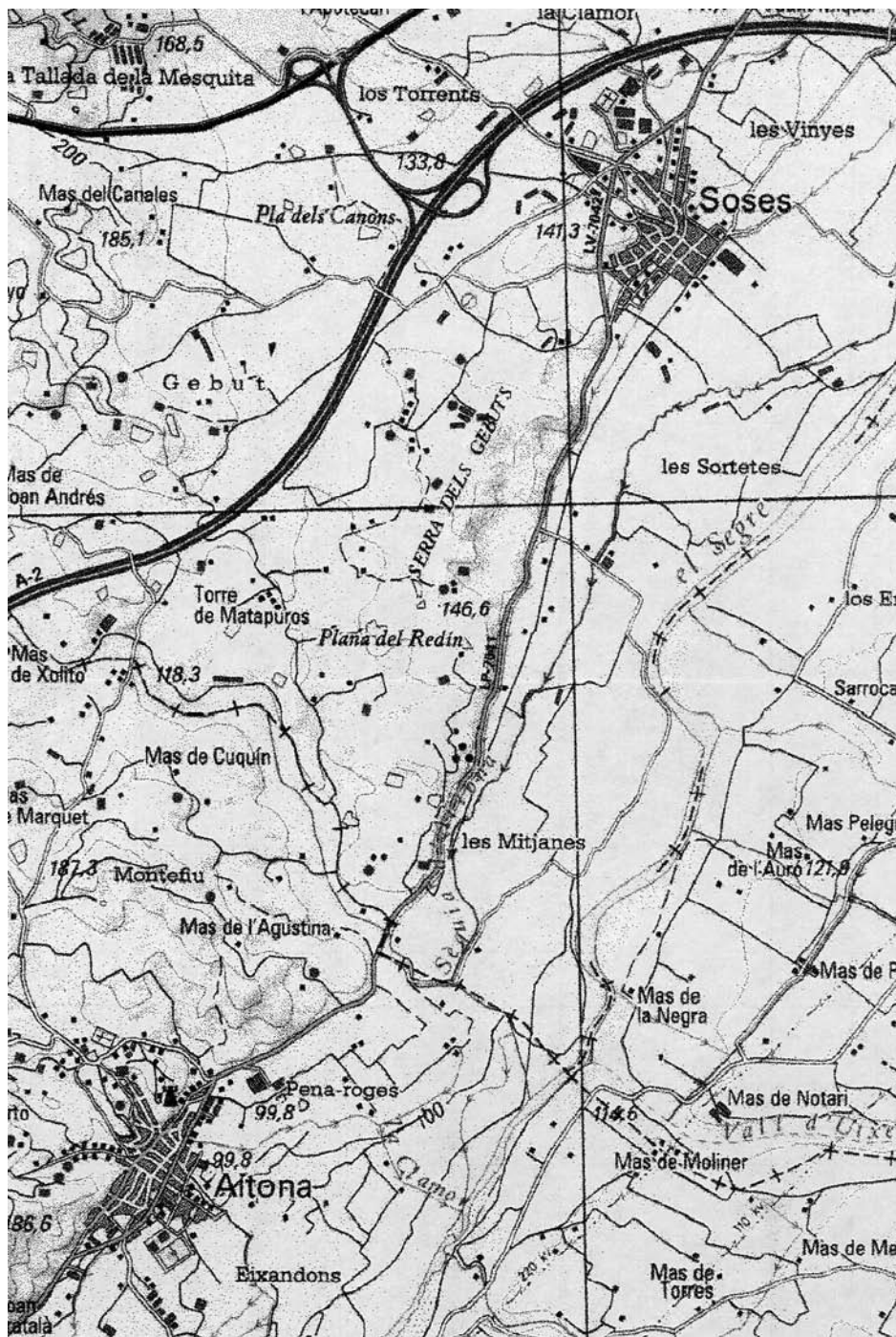

Figura 1. Situació de la serra de Gebut

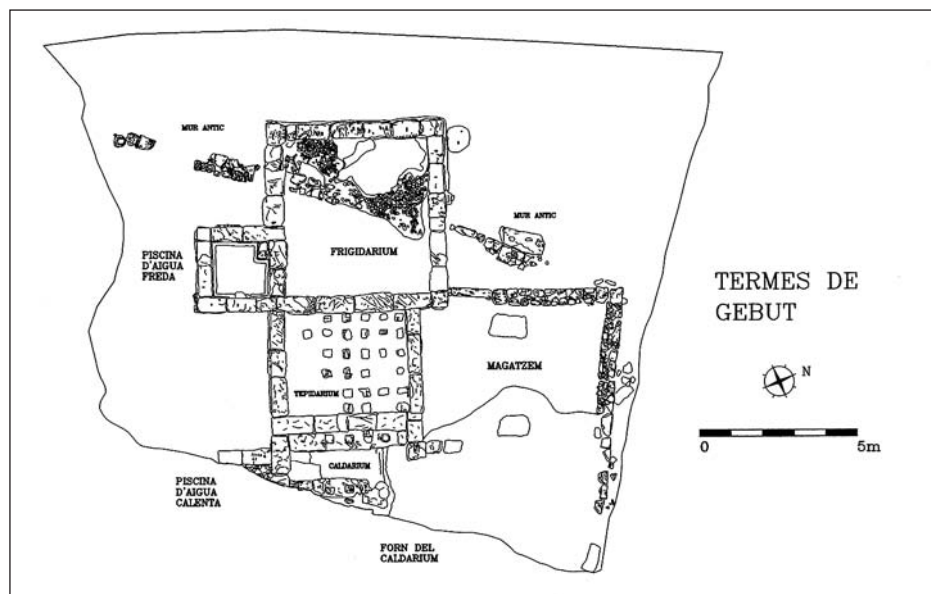

Figura 2. Termes de la vil·la romana de Gebut

una notícia sobre un collar d'or d'època ilergeta, de tradició fenícia (MALUQUER, 1950) trobat en un altre poblament ibèric anomenat la Valleta del Valero, situat en un tossal més al nord del que hem citat abans. Enmig d'aquestes dues zones s'aixeca el castell de Gebut, que conserva les restes d'una fortificació islàmica, mentre que en la partida situada al pla que s'estén al seu peu, anomenada l'Esglesieta, apareixen nombrosos materials. Molt a prop d'aquesta partida, en direcció a Soses, es tenen notícies que l'any 1964, en aplanar uns camps per dedicar-los al conreu d'horta, situats prop de la coneguda Farmàcia dels Moros, aparegueren diverses sepultures d'inhumació, fetes amb grans lloses de pedra.

Com es pot veure, la serra de Gebut conservava l'evolució dels assentaments des de l'edat de bronze fins al final de l'època medieval, moment en què va ser abandonat. Aquest envejable patrimoni arqueològic, malauradament s'ha anat perdent en els darrers trenta anys, sense que mai s'hagi pogut desenvolupar un projecte global que hauria permès establir l'evolució del poblament. La causa d'aquesta destrucció ha estat bàsicament la modernització de les explotacions agràries.

Amb motiu de les obres d'eixamplament i millora del traçat de la carretera de Soses a Aitona el novembre de 1993 els Serveis Territorials del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Lleida a partir de la informació que hi havia sobre els jaciments arqueològics documentats a la Carta Arqueològica del Segrià (concretament els situats entre les dues localitats abans esmentades), va trametre un informe a la Diputació de Lleida sobre els jaciments afectats per la construcció de la nova carretera de Soses a Aitona on s'especificaven les accions

que s'havien de dur a terme en cada cas, per tal de protegir el patrimoni susceptible de ser afectat. Tenint present aquest informe, la Diputació de Lleida va encarregar la realització d'uns sondejors de la zona afectada per la carretera, amb la finalitat de poder verificar les dades recollides en la carta arqueològica, la rellevància i l'estat de conservació de les restes, les accions definitives a emprendre i la valoració econòmica de la intervenció.

Els sondejors arqueològics van permetre localitzar tres jaciments: unes termes romanes, el poblat medieval de Gebut i un poblat ibèric tardà.

LES TERMES ROMANES

Situades al peu de l'extrem occidental de la serra de Gebut, sota el lloc on se situava la desapareguda vil·la romana, van aparèixer les restes d'unes termes, bastant malmeses a causa de l'escassa profunditat a la qual es trobaven i al fet que un abancament havia seccionat l'extrem est de l'edifici. Tanmateix se'n va poder determinar el funcionament. La planta segueix una orientació est-oest. En l'extrem oest se situa el frigidari compost per dos cossos rectangulars, una sala i una piscina que se li adossa en el mur sud. La sala conservava part del paviment d'*opus signinum* disposat sobre un pre-paviment de grava, mentre que la piscina va aparèixer sota un primer paviment d'*opus signinum* que l'amortitzava a una cota que unificava els dos àmbits, i després d'un estrat de farciment amb algunes restes d'estuc pintat. Aquesta piscina conservava en molt bones condicions un esglaó i el revestiment que la impermeabilitzava, amb la seva mitja canya.

Seguidament, en el centre de l'edifici hi havia el tepidari. En aquesta sala, excavats un primer estrat de farciment –que contenia fragments de bipedal, algun dels quals reconstruït sencer, i nombrosos *tubuli*– i un segon estrat de cendres, va aparèixer un paviment d'*opus signinum* sobre el qual descansaven uns pilars de pedra, ben disposats en quadrícula, seguint un mòdul de 60 x 60 centímetres que es correspon al dels bipedals, del que devia ser l'hipocaust. Sobre aquests pilars es devien assentar els bipedals que formaven el paviment de la sala, sense que es pugui determinar si disposaven d'algun tipus de recobriment. A més, la presència dels *tubuli*, alguns dels quals encara tenien restes del clau de ferro, permet plantejar la hipòtesi que aquesta sala tingués un tabic interior, al qual correspondrien els fragments trobats de totxo massís d'uns 3 centímetres de gruix, formant una cambra de l'amplada dels *tubuli*, els quals devien fer de topall, mentre que els claus devien fer d'anclatge al mur.

En l'extrem est de l'edifici, perdut en la seva major part, hi havia el caldari. Aquest es devia compondre, igual que el frigidari, de dues parts: una sala i una piscina. De la piscina tot just es conserven dos blocs d'un mur que indiquen la presència d'un cos adossat al mur del caldari, per tant se'n planteja l'existència com una hipòtesi a partir de la simetria que devia guardar amb el frigidari. En la part conservada de caldari sota estrats semblants als del tepidari, va aparèixer

el forn amb un paviment d'*opus signinum* entre dos murs de grans blocs d'arenisca, sobre cada un dels quals s'assentava una filada de pilars de pedra amb el mateix mòdul que a l'hipocaust; tanmateix aquests pilars marcaven una lleugera inclinació que feia intuir la presència d'una volta, de la qual tan sols es conservava una petita resta amb totxos sobreposats en un dels pilars. Per simetria cal suposar que el forn devia disposar d'una segona cambra com aquesta, i que a més es devia comunicar amb l'hipocaust del tepidari, i probablement amb la piscina del caldari.

Finalment, un mur de factura grollera comparat amb les estructures que acabem de descriure tanca un espai en la cara nord de l'edifici, el qual s'hauria de relacionar amb el manteniment del funcionament de les termes, ja que és el lloc per on s'accedeix a la boca del forn, i a més en el seu interior van aparèixer importants estrats de cendres. Aquesta mena de cobert adossat a les termes, presenta dos grans blocs de pedra clavats a terra, encara que originalment devien ser tres, alineats en l'eix central de l'edifici, que devien constituir el fonament duns pilars, probablement de fusta, sobre els quals devia descansar part de l'estructura del sostre.

És interessant el fet que aquest edifici estigués amortitzant un mur que devia formar part d'alguna construcció anterior a l'edificació de les termes, la qual caldria relacionar amb un parell de llars aparegudes en la zona nord-oest de l'exterior de les termes i potser també amb els materials ibèrics i alguna campaniana apareguts en estrats de farciment. La proximitat de la carretera no va permetre ampliar l'excavació per tal de corroborar si vessant amunt, en un lloc no afectat per la construcció de les termes, es conservaven les restes d'un poblat ibèric tardà, el qual, per proximitat hauria significat la continuïtat cronològica del poblat de Gebut A, ja que la seva població probablement es devia traslladar al pla.

La cronologia de les termes, si tenim en compte els materials apareguts, sobretot en estrats de l'interior de l'edifici i en el paviment d'*opus signinum* que amortitzava la piscina del frigidari, indiquen un context del segle I al III dC.

EL POBLAT MEDIEVAL DE GEBUT

Situat al peu del castellet de Gebut en una partida de terme de Soses anomenada actualment l'Esglesieta, encara que en alguna cartografia encara apareix amb el topònim de «Mesquitilla», es van poder localitzar les restes arqueològiques del darrer assentament de la serra de Gebut. Les restes van aparèixer al llarg de 500 metres i es van excavar 4 sectors que representaren una superfície d'uns 2.200 metres quadrats.

En el sector 1 es va documentar un conjunt d'estructures de difícil interpretació a causa del seu mal estat de conservació. Es tracta bàsicament d'un mur d'uns 50 metres de llarg que delimita un espai entre aquest mur i la sèquia de Gebut. En aquest espai van aparèixer altres estructures incompletes a causa del seu arrasament, de les quals cal destacar la situada més al nord del sector 1. Aquesta, for-

mada per grans blocs rectangulars, encara que sense treballar, es trobava just al davant i seguint l'alineació d'un mur de contenció de la sèquia d'uns 4,5 metres d'alçària, construït amb carreus de pedra lligats amb argamassa, que presenta lleugers esglaonaments. Aquest fet permet com a molt, plantejar la hipòtesi que en aquest indret, en època medieval hi devia haver algun tipus de construcció hidràulica, difícil de determinar a partir de les estructures conservades.

En el sector 2 i 4 van aparèixer les principals restes del poble medieval de Gebut.

El sector 4 es correspon exclusivament a un edifici de planta rectangular de 19 metres de llargada i 10 d'amplada, orientat de nord-nord-est a sud-sud-oest. Sabem que al seu interior hi havia diferents estructures, algunes de les quals arrasades i de difícil interpretació com són alguns fragments de mur. Tanmateix es conservaren al lloc els fonaments d'almenys tres estructures, de les quals una consistia en un bloc de pedra circular clavada a terra, que devien correspondre a fonaments o a les bases d'unes columnes, de les quals dins l'edifici tan sols se'n va poder recuperar una de pedra d'uns 2 metres de llarg. Paral·leles al mur est de l'edifici, a una distància de 3 metres que és equivalent a la distància que devien tenir entre si, i tenint en compte que l'edifici devia fer uns 10 metres d'amplada, podem suposar que hi havia dues fileres de columnes que devien partir la nau de l'edifici en tres parts. També dins l'edifici en el seu angle sud-oest, sobre el mur que donava a la sèquia es conservà un safareig fet de pedres i argamassa i revestit en l'interior, que en origen devia funcionar ran de paviment.

El sector 2, situat a continuació d'aquest edifici i localitzat en un bancal rebaixat a una cota inferior de vora un metre i, per tant, més afectat que l'anterior, presentà dues fases clarament diferenciades. La més antiga devia correspondre a un conjunt d'edificis dels quals s'havia perdut part dels murs, que probablement constituïen part del poble medieval. La més moderna devia comportar l'amortització d'aquests edificis i la reutilització d'aquest espai com a necròpoli. Aquesta, igual que els edificis de la fase anterior, també va sofrir una important destrucció. Sense haver documentat cap tipus d'estructura, els enterraments tan sols conserven el fons de la fossa amb l'esquelet, el qual en alguns casos s'havia perdut parcialment. Els enterraments estan orientats amb el cap al sud-oest i els peus al nord-est i amb l'esquelet enterrat dorsalment, les extremitats superiors sobre la pelvis i les extremitats inferiors esteses. Ens trobem, doncs, amb un ritual d'enterrament propi del món cristià.

La primera dada poblacional que destaca és la baixa edat de mort. La majoria dels individus adults són joves amb un percentatge elevat d'individus infantils i adolescents. El cas més paradigmàtic de la necròpoli en aquest sentit, seria l'enterrament 6 amb l'esquelet d'una mare jove amb un infant d'uns 3 o 4 anys. Ens trobem, doncs, amb molts individus amb un grau divers de sinostosi entre les epífisis i les diàfisis dels ossos llargs, a més de la poca notorietat que presenten els desgastaments dentaris, si bé aquest fet seria també més directament relacionable amb els hàbits culturals.

Pel que fa a patologies, no s'han apreciat lesions traumàtiques i, a falta de l'es-

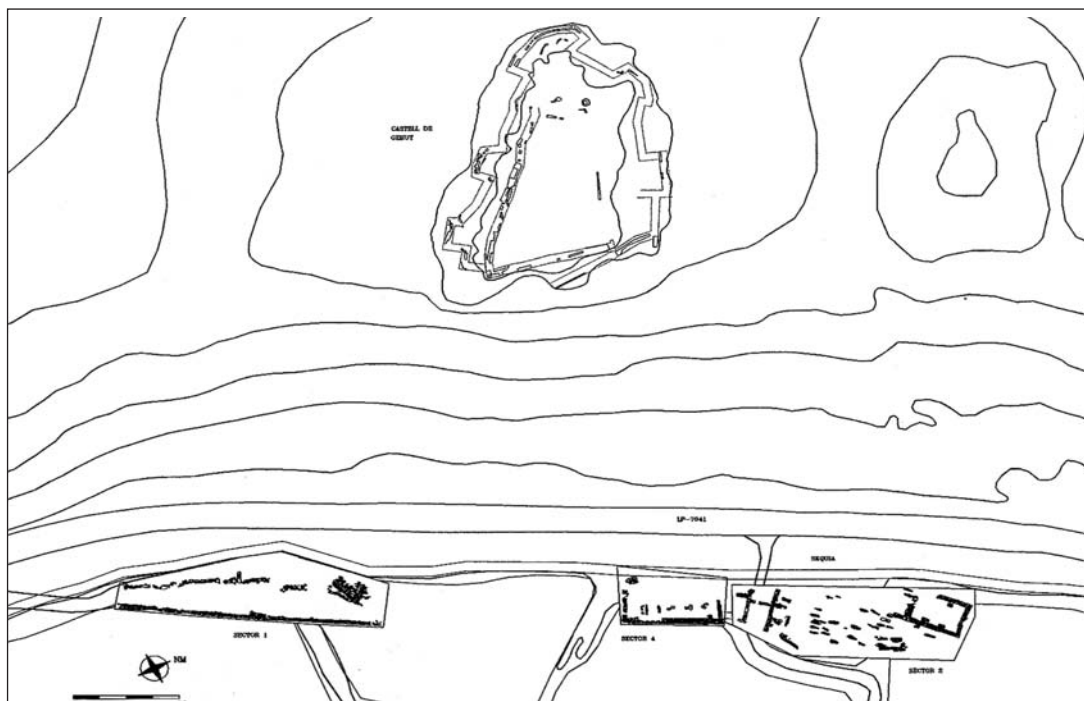

Figura 3. Castell de Gebut (a dalt) i sectors 1, 4 i 2 (a baix)

tudi de patologies, citarem una forta artrosi degenerativa que afecta l'extrem distal de la tibia esquerra i els metatarsians de l'individu Es-5b que es tradueix en un soldatge de tot el conjunt; l'estèrnium de l'individu Es-15 presenta un defecte dels centres d'ossificació que comporta l'aparició d'un foramen en el cos esternal i l'eixamplament d'aquest. D'altra banda s'aprecia un nombre indeterminat de càries.

Com s'ha indicat, els individus semblen presentar una edat de mort força baixa; aquest fet es fa encara més palès en la zona sud-oest de la necròpoli on, a més, es dona la concentració més gran d'enterraments, concentració que tant es manifesta en superfície com en alçada. És evident que una vegada fetes les anàlisis per definir perfectament la població podrem trobar la resposta a aquest fet; no és, però, massa aventurat indicar que una de les possibles causes que ens podrien portar a aquesta situació seria l'existència d'alguna malaltia infecciosa, o de dèficits nutricionals severos. Una altra dada que es desprèn d'una primera observació dels esquelets és que a la majoria els atribuïm sexe femení.

Finalment, el sector 3, uns 100 metres més al nord, en un indret anomenat la Botiqueria dels Moros, es va poder excavar part d'una altra casa de planta rectangular, compartimentada en dos àmbits, un dels quals presentava una llar de foc formada per dues pedres sorrenques rectangulars als laterals i una llosa calcària a terra.

És probable que el poble de Gebut s'estengués des dels edificis del sector 2

fins a aquest del sector 4, i que ocupés la falda de la serra de Gebut, per sota del lloc on passava la sèquia. L'espai intermedi entre aquests dos sectors devia haver estat destruït totalment pels rebaixos dels camps.

El terme de Gebut apareix documentat per primer cop l'any 1148, anomenat Término de Labud, juntament amb el de Corbins, com a límit del territori de la ciutat de Lleida que es reparteixen Ramon Berenguer IV i el comte Ermengol d'Urgell.

Els inicis i la consolidació d'aquest nucli habitat es deu probablement al castell de Gebut. La seva planta respon a aquest tipus de fortificació andalusina, que s'adapta a la formació rocosa trapezoïdal sobre la qual s'assenta. Té forma rectangular, amb torres cantoneres als flancs i a la part central dels seus costats llargs, tot això datable, juntament amb el material que hi apareix en superfície, a finals del segle X.

La constitució d'un nucli d'hàbitat important a partir d'una petita torre o fortificació, al voltant de la qual es desenvolupa un nucli habitat, respon clarament al mateix esquema aparegut a les poblacions properes de Soses, Aitona i Seròs. Caldria destacar també, com a fet comú en aquestes poblacions, i també en el cas de Gebut, la posició no central que ocupa el temple cristià respecte del castell, a diferència del que succeeix en aquells nuclis creats ran de la colonització feudal. L'explicació segurament cal trobar-la en l'alt nombre de musulmans que devien restar en aquestes contrades fins a les persecucions oficials del segle XVI.

Pel que fa a l'època cristiana, Gebut manté la població musulmana i la seva estructura de cim i vessant, amb la fortificació ocupant el punt més alt i amb un hàbitat extens a la falda del turó. Tanmateix veiem com, tot i tenir un bon nombre de pobladors al segle XII, no pogueren superar les crisis baixmedievales del segle XIV. Gebut apareixerà per darrer cop en un fogatge l'any 1358; més concretament, sabem que el juliol de l'any 1460, durant el decurs d'una inspecció del visitador de l'orde de l'Hospital, Joan d'Arlenda, aquest ens descriu l'estat de l'indret de la manera següent: «Anthonius de Annia comendador de Gebut non est in dicta comanda et dicta comanda seu locum et castrum prius sit tali in totum derructum et non sunt nisi quatuor vel quinque habitatores sive vassalli qui non serent dare aliquam rationem de valore dicte comanda...»

El poblat, però, encara mantindria una minsa població fins al segle XVI i, força temps després (segle XVIII), desaparegut ja el seu darrer habitant, encara es mantenia en peu la seva església, tot i que fora de tot funcionament.

L'edifici del sector 4 podria haver estat genèricament la mesquita de Gebut edificada vora l'hàbitat que es va consolidar al peu del castell corresponent a les restes d'estructures dels edificis de la fase més antiga del sector 2. Aquesta estructura es mantindria fins la fase moderna del sector 2, és a dir, el moment en què part de la zona d'hàbitat propera a la mesquita, probablement consagrada com a església, és amortitzada i reutilitzada com a necròpoli cristiana. La cronologia d'aquest esdeveniment caldria situar-la, probablement, al segle XVI, al voltant de l'any 1526, que és el moment en què es produeix la conversió massiva dels pobles d'Aitona i

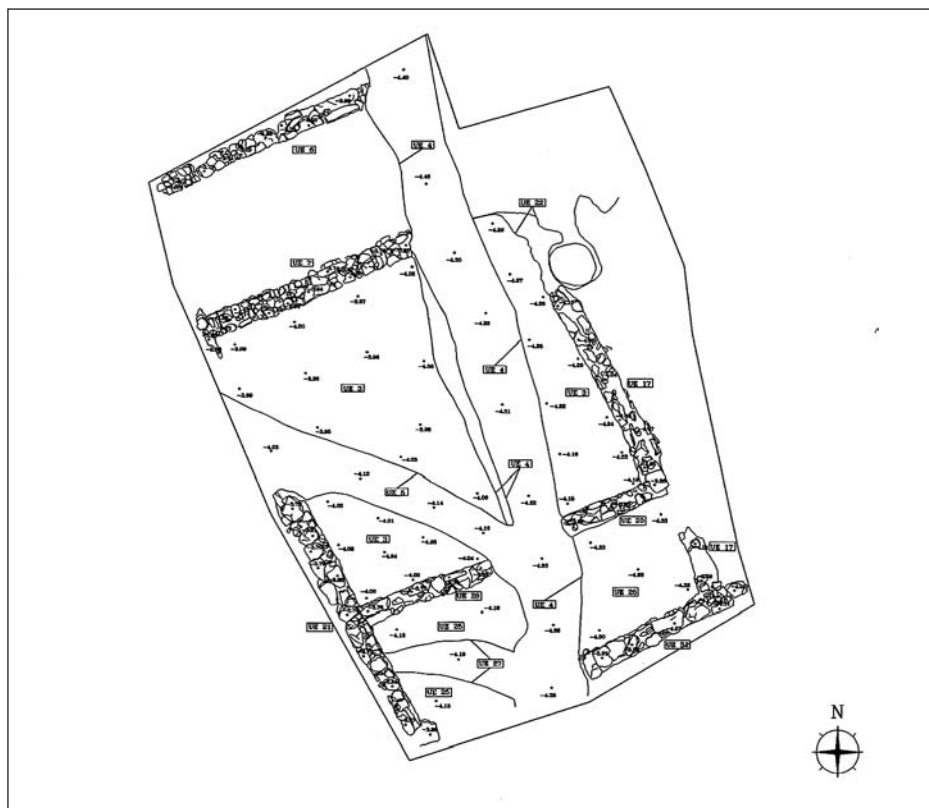

Figura 4. Poblament ibèric de la Valleta del Valero

Seròs. Tanmateix, l'estudi dels materials arqueològics ens indica que el poblament de Gebut no va més enllà de finals del segle XIV, fet que coincideix amb la cronologia del darrer fogatge de Gebut, i amb el fet que els censos posteriors indiquen que cristians i moriscos terratinents a Gebut viuen en pobles propers.

EL POBLAT IBÈRIC DE LA VALLETA DEL VALERO

Al peu de la serra de Gebut sota el tossal que li dóna el nom, en el qual ja s'havia documentat la presència de restes ibèriques, un sondeig fet a uns tres metres de profunditat respecte de la carretera va permetre de localitzar les restes d'un jaciment ibèric. S'hi va fer una excavació d'uns 80 metres quadrats, amb la finalitat de caracteritzar el jaciment, sense abraçar tota la seva possible extensió, ja que per la seva profunditat no es veia afectat per la carretera.

Fortament seccionada per dues barrancades, es va documentar una casa de planta rectangular de 53 metres quadrats, dividida en dos àmbits útils de 28 me-

tres quadrats i 10 metres quadrats, respectivament, construïda amb murs de pedra lligada amb argila, i amb un nivell d'ús sobre el qual van aparèixer una llar de foc i diversos materials arqueològics (fragments de tenalla de diversos tipus, de plats, una vora d'Oinochoe i fragments de vora de Kalathos). A més cal destacar la presència de quatre fragments d'imitació de vernís negre, de producció local, datable al segle II aC, set fragments d'imitació de terra sigil·lada aretina, ceràmica importada als voltants del canvi d'era, un fragment de vora de campaniana B, un fragment informe de campaniana A i una moneda de bronze indeterminada. Tot aquest conjunt de materials ens indica un horitzó cronològic ibèric tardà que podria anar del segle II aC fins al segle I dC.

En aquest cas, a tall d'hipòtesi, es devia produir també un procés semblant al comentat anteriorment amb les restes ibèriques anteriors a les termes. Les primeres fases del poblament ibèric de la Valleta del Valero es van donar al capdamunt de la serra, mentre que la fase final, marcada com és habitual per una forta presència romana, es va desplaçar al peu de la vessant.

La presència de dos assentaments ibèrics tan pròxims a menys de 2 quilòmetres l'un de l'altre, no ens ha de semblar estrany, almenys en el Baix Segre, on ja des de l'edat del bronze, s'observa una alta densitat de poblament, probablement a causa de l'alta capacitat de sustentació del medi en aquesta zona de la ribera.

BIBLIOGRAFIA

- GARCÍA BIOSCA, J. E. Gebut: de mudèjars a moriscos en terres del baix Segre. Lleida. (Treball en curs)
- PITA MERCÉ, R. (1951) «Localizaciones arqueológicas del Bajo Segre». A: *Ampurias*, XII (1951).
- CAS (1988) *Carta Arqueològica del Segrià. Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988. 2 vol.
- Maluquer de Motes i Nicolau, J. (1950) «El collar ilergeta de la Valleta del Valero». *Zepirus* (1950), núm. 1.
- PITA MERCÉ, R. (1951) «Localizaciones arqueológicas del Bajo Segre». A: *Ampurias*, XIII, p. 53-54.
- PITA MERCÉ, R. (1953) *Noticiario arqueológico hispánico*, III-IV (1953), p. 212.
- PITA MERCÉ, R. (1958) «DATOS arqueológicos ilerdensis vi». *Ilerda*, XXII (1958), p. 37.
- PITA MERCÉ, R. (1964) . A: *Actas del VI CAN, Sevilla-Málaga, 1963*. Zaragoza: Secretaria General de los Congresos Arqueológicos Nacionales, 1964, p. 372.
- RODRÍGUEZ DUQUE, J. I. (1980) *Materiales para una carta arqueológica del Bajo Segre*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1980. (Tesi de llicenciatura inèdita)

Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt

JORDI MORER, ANTONI RIGO (CODEX),
EULÀLIA BARRASETAS (ARQUEOCIÈNCIA)

1. INTRODUCCIÓ (Eulàlia Barrasetas, Jordi Morer i Antoni Rigo)

1.1. Causes de les intervencions i plantejaments

El conjunt de les intervencions arqueològiques que es presenten aquí es realitzen com a conseqüència de la construcció de la prolongació de l'autopista A-16 entre Sitges i el Vendrell. Han estat finançades mitjançant l'aplicació de l'1% del pressupost de les obres públiques que es destina a activitats culturals i que ha estat aportat a través d'Autopistas de Catalunya, SA. Les actuacions es van fer sota la coordinació y el control del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Cal dir aquí que l'empresa AUCAT va comptar en part dels treballs amb la doctora Marta Prevosti com a supervisora de les intervencions arqueològiques.

Passant a la planificació i les característiques dels treballs duts a terme, hem de dir que en primer lloc es va efectuar una prospecció superficial al llarg de tot el recorregut del traçat de la futura autopista que fou duta a terme pels arqueòlegs Conxita Ferrer i Jordi Morer. Respecte a aquestes prospeccions, s'ha de dir que han donat uns resultats molt positius, ja que de vuit zones d'interès arqueològic en què es recomanava d'intervenir, set presentaven restes arqueològiques en el subsol. Només en un cas, del qual ja s'esmentava la possibilitat que es tractés de materials rodats des d'un altre punt, els resultats foren negatius.

En aquesta prospecció superficial no es recolliren els fragments localitzats, ja que es va planificar per part del Servei d'Arqueologia la realització de tres fases posteriors en la majoria de punts assenyalats: prospecció superficial intensiva, de-

limitació i excavació en extensió, a més d'un seguiment d'obra. Volem assenyalar aquí la importància, des del punt de vista metodològic, que ha tingut la realització de la prospecció superficial intensiva, que s'ha fet a partir d'una quadrícula de 10 o 20 metres de costat i que proporcionarà resultats molt interessants en poder comparar les dades obtingudes amb les que han proporcionat les posteriors excavacions en extensió.

Un cop iniciada l'obra, a més de les intervencions en cadascun dels punts localitzats durant la prospecció superficial, es va fer un seguiment d'obra per tal de detectar qualsevol altre possible jaciment, que fou duta a terme per Jordi Guàrdia (Arqueociència). Fou gràcies a aquesta tasca que es va poder documentar l'aparició de restes a la Solana, jaciment del qual es coneixien restes properes però que en el traçat exacte de l'autopista no presentava materials en superfície.

Els treballs d'intervenció en cada jaciment foren duts a terme per Arqueociència, en dos punts d'intervenció, i per CODEX-Arqueologia i Patrimoni, en els set punts restants.

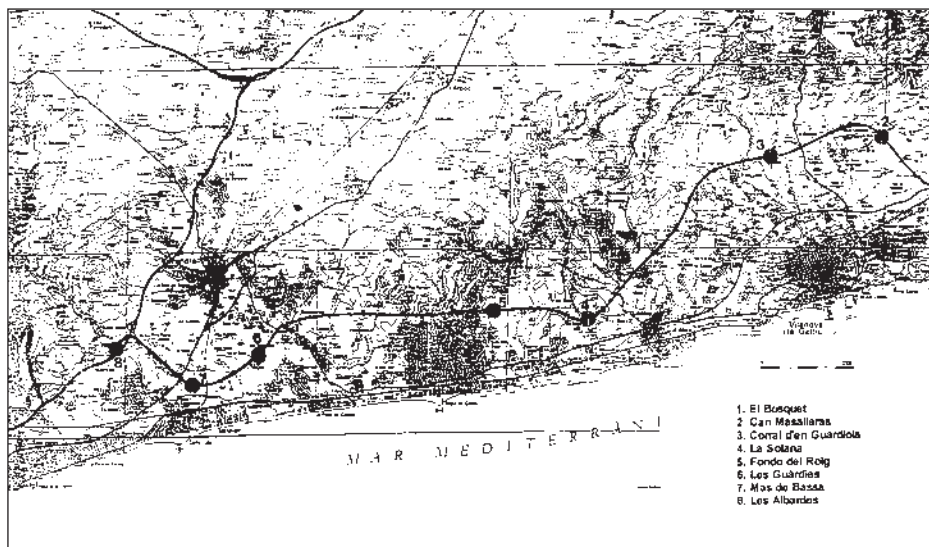
Així mateix, cal remarcar que la planificació ha permès dur a terme tot un seguit d'estudis que en alguns casos han esdevingut essencials per a la interpretació dels jaciments. En aquest sentit, cal esmentar que s'han fet estudis arqueometal·lúrgics, a càrrec de Josep Maria Pérez i un equip interdisciplinari; de fauna, a càrrec de Jordi Nadal; anàlisis antracològiques fetes per Raquel Piqué, anàlisis arqueobotàniques a càrrec de Jordi Juan i antropològiques per part d'Assumpció Malgosa i el seu equip.

Pel que fa a les dades que aquí es presenten, cal dir que l'únic nexa d'unió, en principi, dels jaciments, és el fet totalment aleatori que es troben dins el traçat d'una nova autopista. En conseqüència, l'estructuració de la conferència és essencialment cronològica, si bé deixant per al final els dos jaciments que ens semblen més interessants, el de les Guàrdies, assentament ibèric amb unes característiques molt especials, i la Solana, que presenta una cronologia tardoromana i altmedieval que el situa una mica al marge de la resta, els quals, pràcticament tots pertanyen al món ibèric.

En conjunt, hem de dir que els jaciments ofereixen una sèrie de dades que pensem que seran molt importants per a la investigació en dues temàtiques i cronologies diferenciades:

– d'una banda, el poblament ibèric a la Cossetània ja que són 6 els jaciments que, de cop, aporten noves dades al tema. En aquest sentit, a més, cal destacar el fet que s'insereixi en un àmbit geogràfic i cultural que ha estat especialment objecte d'importants estudis en aquest camp, on caldria esmentar concretament els treballs de Joan Sanmartí, Joan Santacana i Magí Miret.

– d'altra banda, el mal conegut moment de transició del món tardoromà a l'altmedieval, que fa valorar el significat que pot tenir el jaciment de la Solana a Cubelles. En aquest camp caldria esmentar també els treballs de Magí Miret com els únics que havien incidit en aquest període.

Figura 1. Mapa general amb la situació dels jaciments

1.2. Àmbit geogràfic

Des del punt de vista geogràfic, hem de dir que la característica principal d'aquest territori travessat per la futura autopista A-16 és la presència de l'extrem oest de la serralada Litoral que, a partir del massís del Garraf, presenta un territori muntanyós amb petites valls, abocades al mar, entre les quals destaquen la que conté el nuclis de Vilanova i Cubelles i una altra de més petita que la integren Sant Pere de Ribes i Sitges. Així, aquest primer tram de l'autopista es defineix com un conjunt muntanyós amb altituds que no sobrepassen sovint els 400 metres, les quals barren els accessos fàcils a les terres de l'interior pel nord i a les terres costaneres més orientals, restant unes valls obertes vers l'oest i vers la Mediterrània.

Els trams següents del traçat, en direcció a Tarragona, es caracteritzen per la desaparició gradual de la serralada Litoral que penetra al Baix Penedès, amb altituds més aviat modestes fins al terme del Vendrell, on s'acaben de sobte i s'abocuen a la depressió penedesenca que arriba vora el mar per Sant Salvador, i dóna pas al predomini (en relació amb la plana litoral) de la serralada Prelitoral al sector del massís del Montmell.

És a partir del Montmell d'on surten les conques d'aigua principals: a llevant la riera de Marmellar, que aboca les seves aigües al riu Foix i, més centrada al Baix Penedès, la riera de la Bisbal, principal drenatge de la comarca mitjançant els seus ramals, que, travessant des de la costa pel pla de Mar del Vendrell, s'endinsa a la depressió Prelitoral per la banda nord-est, just al punt on les dues serralades es troben més a prop, definint el municipi del Vendrell com el coll de l'ampolla d'aquesta depressió, històric paisatge de camins de Tarragona a Barcelona per l'interior.

D'alguna manera, podríem considerar, doncs, que el conjunt d'intervencions dutes a terme com a conseqüència de la prolongació de l'autopista A-16 és com una secció efectuada en un territori, amb els seus avantatges i els seus inconvenients.

2. JACIMENTS D'ÈPOCA IBÈRICA

(Jordi Morer, Antoni Rigo; Codex-Arqueologia i Patrimoni)

Els jaciments que tractarem a continuació tenen com a denominador comú el fet de pertànyer a època ibèrica, encara que alguns arriben fins al moment de la romanització¹. Per tant, els hem ordenat de forma cronològica, tot i que hem deixat per al final el cas de les Guàrdies per les seves destacades característiques intrínseques. Les limitacions d'espai ens obliguen a ser molt breus i sintètics en cada cas. És evident que el conjunt de resultats que es presenten podrien portar a fer diverses consideracions sobre el poblament ibèric i la seva estructuració, ja que s'ha afegit una informació molt interessant en nombre i característiques sobre un territori ja força estudiat anteriorment, però això correspondrà fer-ho en altres publicacions posteriors. De totes maneres, al final de la descripció del jaciment de les Guàrdies sí que hem inclòs algunes consideracions que, d'alguna manera, recullen aspectes aportats per la resta de punts excavats.

2.1. Fondo del Roig²

El jaciment del Fondo el Roig es troba situat dins el terme municipal de Cunit a uns 2 quilòmetres en línia recta de la costa i al nord del nucli antic del poble, en un paratge el nom del qual és el que ha pres el jaciment. En concret es troba a la part inferior del vessant meridional d'un petit turó, i es tracta d'un punt on, tot i que darrerament hi ha bosc, es conserven evidències de l'antiga ocupació per camps de conreu. No es pot dir que la zona gaudeixi d'un control visual estratègic ja que diversos turons impedeixen força aquesta visió, encara que s'arriba a veure el mar en algun punt, però sense controlar-se les valls que puguen des de la costa cap a l'interior.

Les restes localitzades al Fondo del Roig consisteixen en un assentament del qual s'han pogut excavar tres dels límits (nord, est i oest), mentre que el quart (sud) ha estat destruït per les tasques de conreu que s'havien desenvolupat a la zona. Tot i així, la mateixa planta i l'estratigrafia propera ens fan pensar que no es podia estendre gaire més en aquest sentit.

1. No tractarem aquí el jaciment del Bosquet (Sant Pere de Ribes), de cronologia romana i on els resultats foren molt minsos en principi i on actualment s'està treballant de nou.

2. Els treballs de prospecció superficial i delimitació foren dirigits per Antoni Rigo i l'excavació en extensió per Joan García Targa.

Figura 2. Planta general del Fondo del Roig

Tipològicament, podem dir que es tracta d'un conjunt constructiu amb una planta de forma quadrada o rectangular, d'unes dimensions que, en la part conservada, són de 360 metres quadrats. Es tracta d'un grup d'àmbits o habitacions juxtaposats, amb uns murs de tanca comuns. En la forma que té actualment està format per 16 àmbits diferenciats, de formes i mesures també diferents.

En aquest assentament es poden veure dues fases constructives, la diferència essencial entre les quals és que a la part nord hi devia haver en un primer moment un espai allargat format pels àmbits 5, 6 i 7 de la planta actual. En un moment determinat, que no ha pogut ser datat, es construeixen uns murs d'envà que divideixen aquest espai i s'obren portes en el mur sud per tal de proporcionar una entrada als nous àmbits. També en algun moment, que podria ser el mateix, es reforça el mur de tanca pel costat nord, i s'adossa un mur de grans pedres per l'exterior.

La planta final, és a dir la corresponent a la segona fase, presenta un grup de sis habitacions en bateria a la part nord, de forma quadrangular o lleugerament rectangular, als quals s'accedeix en sentit sud-nord. Al sud dels àmbits esmentats, en canvi, trobem uns espais de forma més irregular, els quals, alhora, semblen dividir el conjunt en tres zones, que se subdivideixen en els espais septentrionals, de

manera que s'originen els sis àmbits abans esmentats. D'altra banda, alguns murs que donen entrada als àmbits nord presenten un regruiximent curiós. Una hipòtesi possible d'interpretació seria que fossin caixes d'escala, la qual cosa podria explicar el reforçament del mur exterior nord si calgués sostenir un pis superior que, d'altra banda, només seria possible en el moment en què es creen els murs d'envà que divideixen l'espai en el sector septentrional. Així mateix, hem de dir que l'alçada conservada de murs en pedra arriba a 1'30 metres en aquesta zona, sense que es detecti cap acabat a la part superior, la qual cosa fa pensar en la possibilitat que aquests murs fossin de pedra per sostenir l'esmentat segon pis.

Respecte als paviments, en unes habitacions no han estat identificats, mentre que en d'altres se n'ha trobat de terra piconada. Com a dada a tenir en compte, hem de dir que s'ha localitzat una única llar de foc en tot el conjunt. Com a estructures d'emmagatzematge s'han excavat dues sitges, mentre que un espai circular fet per un mur de poca amplada presenta una interpretació difícil fins al moment.

Respecte a la cronologia, hem d'assenyalar que són poques les dades que ens ofereixen tant les característiques estratigràfiques com el tipus de material aparegut. Cal lamentar, en aquest sentit, l'escassíssima quantitat d'importacions que és el que en aquests moments proporciona dades més fiables. Tot i així, es poden apuntar algunes coses. En primer lloc, sembla que l'abandó es devia produir entorn de mitjan segle III aC, atesa la presència d'alguns fragments de ceràmica de vernís negre, probablement de produccions de tallers occidentals, i l'absència total de ceràmica Campaniana A i d'àmfora itàlica tant en context estratigràfic com en el material aparegut en superfície.

Pel que fa al moment fundacional, cal dir que no hi ha estrats que el datin ja que els murs recolzen directament sobre la roca i que els pocs estrats d'anivellació no contenen material significatiu. Si considerem, però, el conjunt de materials apareguts en l'excavació, hem de dir que algunes ceràmiques àtiques de vernís negre i d'àmfora punicoebusitana ens porten a proposar com a data hipotètica d'inici de l'ocupació en el lloc, la fi del segle V o l'inici del segle IV aC.

Quant a la funcionalitat de l'assentament, tot porta a pensar en un establiment de caire agrari que devia servir de lloc de treball i d'emmagatzematge. A favor d'aquesta interpretació hi hauria la troballa de molins, de les sitges i el fet que la gran majoria del material ceràmic aparegut correspongui a contenidors de ceràmica ibèrica de producció local. D'altra banda, es fa estrany pensar que no hi havia una part d'habitatge, a no ser que aquesta es trobés separada i no s'hagués localitzat en els treballs arqueològics duts a terme. De fet, la presència d'una única llar de foc podria indicar que no hi devia haver àmbits dedicats a habitatge, però cal tenir en compte la no aparició de paviments en molts àmbits i mantenir la possibilitat de l'existència d'un segon pis, la qual cosa faria factible que els espais d'habitatge es trobessin en el pis superior.

Centrant-nos en la interpretació de les dimensions i les característiques de l'assentament, cal dir que no presenta cap mena d'organització urbanística sinó que sembla ser una única entitat. Tot i així, és massa gran per ser interpretat com allò

en què s'ha pensat sovint en trobar materials ceràmics d'època ibèrica en superfície en una zona de plana i amb una extensió reduïda, és a dir en una casa unifamiliar habitada per gent que treballa el camp al costat mateix d'on viu. En efecte, pensem que les dimensions del Fondo del Roig són massa grans per fer la funció de casa d'una família i de treballs i emmagatzematge relacionat directament amb la seva producció agrícola. Així mateix, cal tenir en compte la subdivisió que sembla apuntar-se en tres subespais sense que ara per ara, ens puguem decantar a pensar en tres grups familiars, en una subdivisió funcional o bé en una simple divisió basada en criteris estructurals i d'utilitat.

2.2. Can Masalleras³

El jaciment de Can Masalleras es troba situat en el terme municipal de Sant Pere de Ribes, a la comarca de Garraf. La seva localització concreta és en un terreny que originalment devia ser el vessant meridional d'una petita carena i que dóna a una zona plana de vall. Actualment el terreny es troba estructurat en terrasses de conreu, ocupades bàsicament per garrofers, mentre que la part del fons de la vall és on hi ha camps de vinyes i d'horta.

Els treballs d'excavació han evidenciat l'existència de dues fases constructives diferenciades. La primera està constituïda per quatre murs, dos dels quals fan cantonada amb un angle recte aproximadament, mentre que els altres dos, paral·lels respectivament als murs abans esmentats creen dos espais de similar i reduïda amplada entre els uns i els altres. Malauradament, totes aquestes estructures ens han arribat força mal conservades, no solament pel nivell d'arrasament en alçada, sinó també pel fet que no es conserva en la seva longitud total en planta en cap dels casos.

Sembla, doncs, que al sud dels murs que fan angle es devia definir un espai de grans dimensions, ja que no s'observa en el seu alçat cap indici del fet que en pogués haver sortit algun mur divisor que no s'hagués conservat fins a l'actualitat. Malgrat això, hem de ser conscients que no sabem quines foren les dimensions reals, i fins i tot resta el dubte de si realment arribaven a tancar per tal de definir un autèntic àmbit constructiu. Al nord i a l'oest, el que es defineix sembla ser una mena d'espai de passadís. El nivell d'ús és el de les mateixes argiles del terreny en què es devien crear uns nivells força plans.

Pel que fa a la tècnica constructiva, es tracta de murs fets amb pedres irregulars i unides amb terra, amb un aspecte general molt poc acurat, amb una cara millor acabada que l'altra, la qual cosa ve determinada en part pel mateix pendent del terreny, tot i que no defineixen terrasses pròpiament dites.

Pel que fa a la cronologia, tot i reconèixer l'escassetesa de materials ceràmics, cal dir que el conjunt recuperat en la globalitat dels estrats d'enderroc és força homogeni. Destaca la presència d'àmfora punicoebusitana i, sobretot, la de ceràmi-

3. Les diverses intervencions en aquest jaciment foren dirigides per Antoni Rigo.

ques de vernissos negres de producció occidental, així com la manca absoluta d'àmfora itàlica i de ceràmica Campaniana A, que sí que apareixen en canvi en estrats de formació posterior. Amb aquestes dades, i sense poder precisar més, diríem que cal datar aquests estrats entorn de mitjan o tercer quart del segle III aC. Respecte a la data de construcció, no es pot determinar ja que els murs s'assenten sobre estrats estèrils. Cal esmentar, però, que els materials recollits en superfície apunten a un origen d'ocupació en el segle IV aC basant-nos en l'aparició de ceràmica àtica de vernís negre, àmfora punicoebusitana i àmfora massaliota.

Amb posterioritat a aquesta fase, s'ha documentat un segon moment constructiu determinat per un únic fragment de mur. En aquest cas es fa completament impossible aventurar una hipòtesi d'interpretació. Respecte a la datació, cal dir que els materials apareguts en un estrat associat a la seva construcció indiquen una datació dins el segle I aC. Tot i que aquests materials siguin molt escadussers, el fet que presentin una cronologia clarament posterior als estrats d'abandó de la primera fase fa que la datació que ofereixen presenti una certa fiabilitat. En canvi, res no es pot dir sobre el seu abandó ja que l'únic mur aparegut es troba cobert directament en la seva totalitat per l'estrat superficial com a conseqüència de les reformes dutes a terme en relació amb el conreu dels camps en època moderna.

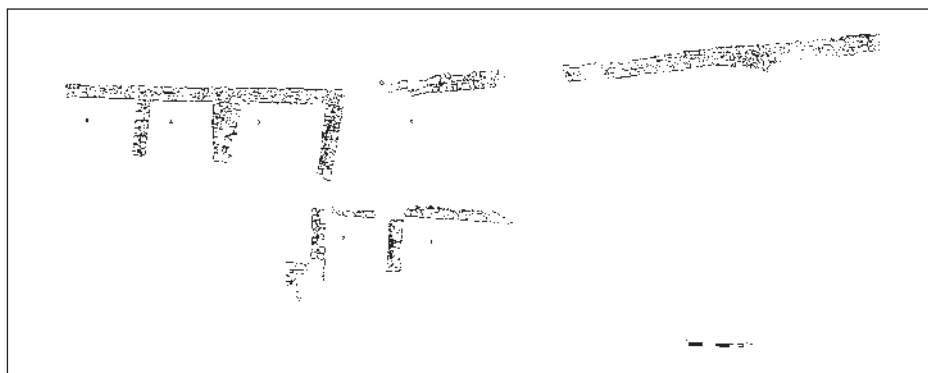
Per tant, hem de dir que les característiques de les restes aparegudes, així com l'estat de conservació precari, en fan molt difícil la interpretació funcional. Tot i així, pensem que es pot descartar la identificació amb estructures d'habitació, i més aviat creiem que es pot tractar d'algun tipus de dependències relacionades amb un ús agrícola o ramader. Podria, doncs, pensar-se en alguna mena de cobert o tancat, sense que es pugui descartar que es tracti fins i tot d'un espai obert.

D'altra banda, si prenem en consideració dades externes a la mateixa excavació duta a terme, cal assenyalar que la zona de dispersió de materials d'època ibèrica és molt més gran i que la concentració més gran es troba en un altre punt, el qual es caracteritza per una situació topogràfica més bona en un punt més elevat i amb bon domini visual, mentre que el punt objecte de la intervenció arqueològica és, en realitat, un punt situat en una petita fondalada. Per tant, no es pot descartar que la dispersió de materials correspongui a una dispersió de restes constructives i que hi hagi una zona amb un hàbitat mentre que el que s'ha localitzat dins el traçat de la futura autopista siguin algunes dependències aïllades relacionades amb aquella.

2.3. Corral d'en Guardiola⁴

Els treballs d'excavació al Corral d'en Guardiola han posat al descobert l'existència de part d'un hàbitat ibèric, del qual s'han pogut documentar sis àmbits diferenciats. La concentració de les estructures a la banda sud del jaciment sembla evi-

4. La direcció dels treballs arqueològics fou duta a terme per Joan García Targa.

Figura 3. Planta general del Corral d'en Guardiola

denciar que l'assentament s'estenia cap aquest sector. Les feines de construcció d'un camí i el marge corresponent, així com els rebaixos de terra per condicionar l'espai per a la realització de feines agrícoles, són responsables de la destrucció de part del jaciment, fins i tot de part de les restes localitzades i d'alteracions en l'estratigrafia original.

Dels sis àmbits esmentats, cinc semblen correspondre a habitacions de formes quadrangulars o rectangulars, mentre que l'espai denominat com a habitació 6 configura una superfície de grans dimensions, de la qual coneixem el mur que la delimita pel costat nord, mentre que no s'han conservat els límits est ni sud.

Les habitacions 3, 4 i 5, situades en bateria, sembla que presenten unes mesures i forma relativament homogènies (entre 2,5 i 3,00 metres d'amplada), tot i que tampoc s'han conservat els seus murs de tancament per la banda sud. Malgrat que, constructivament, els murs divisoris de l'espai són posteriors al mur de delimitació pel nord, no sembla que es tracti de cap reforma. Respecte als àmbits 1 i 2, adossats entre si, també semblen definir habitacions de forma i superfície similars, tot i que no es conserva la possible unió entre aquestes i les descrites abans. Malauradament, no s'ha identificat cap paviment o nivell d'utilització i sembla clar que l'estratigrafia documentada es devia trobar per sota del nivell d'ocupació o de pavimentació dels diversos espais.

Pel que fa a l'espai 6, es diferencia constructivament pel fet de tenir el parament molt més irregular i mal acabat. D'altra banda, encara que no se'n conserva la unió amb la cantonada de l'àmbit 3, sembla que hi devia recolzar. Cal destacar la gran longitud d'aquest mur i el fet que no s'observa cap arrencament que pugui portar a pensar que originalment hi hagués hagut murs divisoris de l'espai en sentit nord-sud.

Des d'un punt de vista global, doncs, tendim a pensar que ens trobem davant d'una zona d'habitacions, on sembla observar-se una juxtaposició d'àmbits que tenen un tancament comú i un gran espai de funcions indeterminades però que tendim a identificar com alguna mena de tancat o cobert o lloc d'emmagatzematge.

Establir un marc cronològic acurat per les estructures documentades al jaciment del Corral d'en Guardiola resulta dificultós atesa la manca de nivells d'ocupació i la reocupació del lloc en època medieval i moderna. Amb tot i això, pot establir-se un marc cronològic general pel que respecta a l'ocupació del lloc.

Del conjunt de materials recuperats durant el procés d'excavació, les produccions ibèriques són les majoritàries amb percentatges que superen el 90%. Dins l'apartat d'importacions destaquen: les àmfores púniques i eivissenques, les àmfores massaliotes, les àmfores itàliques, així com tot un conjunt de fragments amfòrics d'època romana classificats com a indeterminats. Com a vaixel·la de taula d'importació destaquen molt pocs fragments de Campaniana A i B.

Si ens hem d'orientar per aquest conjunt, sembla clar que l'ocupació del lloc perdurà fins a mitjan segle II o segle I aC. La presència, però, d'un fragment classificat com a Pascual 1, així com d'un fragment superficial considerat Terra Sigil·lada Indeterminada, permetrien allargar l'ocupació romana del lloc fins al segle I després de Crist.

Si tenim en conte el total d'habitacions registrades, i el marc cronològic que ens marquen les produccions ceràmiques, sembla que es devia tractar d'un petit assentament d'època ibèrica, construït a finals del segle III aC que perdurà fins a principis o mitjans de segle I després de Crist.

2.4. Mas de Bassa⁵

A l'hora de parlar d'aquest jaciment, cal tenir present, en primer lloc, que la nostra intervenció ha estat de caire molt parcial ja que només ens ha estat permès excavar la zona que ha d'anar ocupada per unes sabates de fonamentació sobre les quals s'ha d'aixecar un viaducte de l'autopista. És en tres d'aquestes sabates que s'han evidenciat restes d'un jaciment arqueològic i sobre aquestes dades és on ens hem de basar.

Els resultats oferts per l'excavació d'aquests sondejos han estat molt minsos i, de fet, fan poc més que testimoniar una ocupació del lloc durant el període ibèric final, en els segles II aC i I aC. En concret, s'han localitzat restes d'alguns murs sense que en cap cas hagin delimitat habitacions ni s'hi trobin associades cap mena de pavimentacions. Al costat d'aquests, han aparegut algunes fosses, de funció indeterminada, que han aportat una bona quantitat de material ceràmic. Així, dues d'aquestes fosses han proporcionat força material d'importació itàlic, principalment àmfora, entre la qual s'han pogut identificar les formes Dressel 1A, ceràmica comuna itàlica i Campaniana B. Una altra, en canvi, ha ofert material ibèric, amb absència de material romà d'importació, i destacant un fragment molt petit de ceràmica de vernís negre, possiblement del taller de Roses, que ens podria situar el farciment d'aquesta fossa en el segle III aC. La resta de fosses han donat poc material, però s'evidencia igualment l'absència de material itàlic.

5. La direcció dels treballs arqueològics fou duta a terme per Pere Lluís Artigues.

Cal remarcar la localització de dos molins, un de reaprofitat en un mur i l'altre, recuperat dins d'una fossa, que podrien donar a entendre que l'assentament era de caire agrícola.

2.5. Les Albardes⁶

El jaciment de les Albardes es troba al sud-oest del terme municipal del Vendrell, al peu del turó del Bosquet Alt, des d'on, pel Pla de Mar, el terreny s'eixampla fins al mar, i es comunica directament amb les platges de Coma-ruga i Sant Salvador.

Les excavacions en aquest jaciment han permès veure diferents fases d'ocupació.

Una primera fase abastaria els segles III i II aC, on podem parlar d'un antic nucli ibèric, el qual devia funcionar a la riba d'un rierol, i era vorejat per un mur de contenció-tancament, que delimitava una zona d'hàbitat que s'estén vers el sud per una zona que no s'ha vist directament afectada per les obres de construcció de l'autopista. En aquesta zona es detectaren i excavaren quatre sitges. Una d'aquestes fou amortitzada entre els segles III i II aC, tal com ho posa en evidència l'aparició d'àmfora púnica i un petit fragment de ceràmica del taller de Roses. Una altra sembla haver estat amortitzada també entre el final del segle III aC o l'inici del segle II aC, mentre que les dues restants no oferiren materials significatius.

Un segon moment és representat per la cantonada nord-est d'un edifici força arrasat, el qual es perllonga vers el sud de la zona afectada per la construcció del ramal nord de l'enllaç de les autopistes A16 - A7. El fet és que directament cobert per l'estrat superficial van aparèixer els nivells fundacionals. Tot i així, es va poder excavar un estrat d'anivellació previ a la instal·lació d'un hipotètic nivell d'ús no conservat. El material proporcionat per aquest estrat fa datar la construcció en el segle I aC, mentre que els materials de la zona ens porten a pensar en una duració en el període altimperial romà.

Finalment, s'ha documentat encara una altra fase, datada de finals del segle IV i inicis del V dC, en la qual s'amortitza un petit curs d'aigua, després s'hi assenten unes estructures habitacionals tardoromanes d'interpretació difícil, atesa la manca d'elements constructius conservats i el fort grau d'arrasament (murs amb trama a la planta general). També d'aquest moment hi havia un esvoranc que podria correspondre a l'extracció d'argiles amb finalitats segurament constructives, atesa la gran potencialitat impermeabilitzadora que tenen.

No obstant això, cal prendre aquestes interpretacions amb moltes reserves, perquè restaria per excavar una gran part del jaciment no afectada per les obres de construcció del ramal, que ve a ser un 80% del total segons la delimitació del jaciment que ens ofereix la dispersió del material superficial, de manera que és im-

6. La direcció dels treballs arqueològics fou duta a terme per Jordi Morer. Actualment s'ha iniciat una ampliació de la zona intervinguda, dirigida també per Jordi Morer.

portant remetre'ns, si fos possible, a una futura campanya d'excavació en aquesta zona per tal d'obtenir conclusions més concretes.

2.6. Les Guàrdies⁷

2.6.1. Situació

El jaciment de les Guàrdies es troba damunt d'un petit turó situat al terme municipal del Vendrell, al sud-est d'aquesta població, on es troba la urbanització anomenada Vendrell Mar. Es tracta d'una zona que, al llevant, està accidentada pels darrers estreps del massís del Garraf els quals aboquen, per la seva banda oest, a la plana litoral, a partir d'on, pel pla de mar, el terreny s'eixampla fins al mar i presenta alguns turonets com el de les Guàrdies. Actualment, el jaciment es troba entre els punts quilomètrics 13+120 i 13+220 del traçat ja obert de la futura autopista.

Així, es pot observar que la situació de les Guàrdies respon a una posició estratègica dins d'aquest microterritori. És a dir: una petita elevació amb una alçada màxima de 57 metres sobre el nivell del mar al mig d'una plana, amb un bon control visual d'aquesta i de la costa, amb clara relació a una de les vies principals de comunicació natural costa-interior, com és la riera de la Bisbal. En aquest sentit, cal recordar que aquest camí de pas ja havia estat assenyalat en anteriors estudis (Pou [*et alii*],1996). Tal vegada, cal esmentar que en aquest indret s'ha pogut demostrar la presència de diferents floracions de bosses d'argiles ferruginoses, factor que com és obvi motiva, en gran part, la instal·lació d'uns metal·lúrgics en aquest indret.

2.6.2. Descripció

En primer lloc es va procedir a l'extracció de tot l'estrat superficial. Aquesta tasca ja va permetre inicialment, constatar l'existència de dos sectors ben diferenciats, tant des del punt de vista estructural com de materials ceràmics apareguts:

– A la zona oest és bàsicament on es definien les diferents estructures del moment ibèric ple:

- Uns conjunts habitacionals que ocupaven una plataforma d'uns 850 metres quadrats aproximadament.
- També cal assenyalar l'aparició de 28 sitges, segurament per a l'emmagatzematge del gra, les quals es troben disperses per tota la zona excavada.

7. Els treballs de prospecció superficial i delimitació foren dirigits per Jordi Morer. L'excavació en extensió fou dirigida per Jordi Morer i Antoni Rigo i es va comptar també amb el treball de Pere Lluís Artigues.

- De manera especial, cal destacar l'aparició d'un seguit d'estructures que es poden relacionar amb la metal·lúrgia del ferro.
- Finalment hi havia tot un conjunt d'estructures a la banda est del jaciment, situades just a les cotes més altes del turonet, que semblaven situar-se en el període ibèric final, i ocupaven un espai aproximat d'uns 345 metres quadrats.

2.6.2.1. Sector oest

Estructures habitacionals

Quant a les estructures habitacionals localitzades en el sector oest de l'excavació, aquestes es poden datar a grans trets entre els segle IV aC i finals de III, principis del II aC. És a dir en l'horitzó de l'ibèric ple, que en aquest jaciment se'ns presenta de la manera següent:

En primer lloc, cal parlar de tot un seguit d'estructures situades a la part central del conjunt del jaciment. Aquestes, articulades entorn el que semblen ser les restes d'un carrer empedrat, es caracteritzen pel seu alt grau d'arrasament. És precisament aquest grau d'arrasament més accentuat el motiu pel qual no ha estat possible delimitar cap estructura d'àmbit sencera i òbviament en desconeixem la funcionalitat, ja que s'han detectat i excavat tan sols estrats fundacionals, de manera que els resultats obtinguts únicament ens han permès adscriure tot un seguit d'unitats estructurals totalment inconnexes al conjunt ibèric del segle III aC en què ens estem centrant. Altrament, cal destacar el fet que s'ha trobat una estructura de combustió arrodonida i altres elements com ara les sitges, que poden fer pensar que es tracta d'una zona de treball més que d'hàbitat. De tota manera amb les poques evidències de què disposem se'ns fa difícil assignar una funció a aquestes restes.

És gràcies a les estructures més ben conservades al pendent oest que hem pogut extreure una seqüència estratigràfica que ha estat clau per a la identificació de les fases cronològiques d'aquest assentament. A grans trets, es poden definir tres grans fases, que passarem a descriure de manera molt general a continuació:

– En la primera fase, cal destacar la cantonada conservada d'un recinte tallat per la fase posterior, al qual s'associa un nivell d'ús. A aquesta fase més antiga cal adscriure també, a part d'aquest únic recinte, una sitja per a emmagatzematge del gra i dos esvorancs fets en el terreny natural, els quals tendim a pensar que responen a alguna funció de tipus constructiu, com podria ser l'extracció d'argiles per a fer els sostres o parets de tàpia.

Quant a la cronologia exacta d'aquesta fase, ara per ara, i atès el nivell d'arrasament i la poca significació del tipus de material aparegut, es fa molt difícil concretar una datació. Tanmateix, atenent la seva relació estructural (essent estructures tallades i amortitzades a la fase posterior datada a la primera meitat del III aC), no seria estrany que aquesta primera construcció de l'indret datés des d'un mo-

ment indeterminat del segle IV aC. Cal recordar que aquesta data és la que presenta el material més antic trobat a l'estrat superficial.

– La segona fase, corresponent cronològicament al període de l'ibèric ple, és la més ben documentada, atenent les restes conservades i el material ceràmic recuperat. Dins aquesta fase, alhora, s'ha pogut diferenciar dos moments constructius, en els quals tot i detectar-se reformes a espais concrets, no es produeix un canvi radical en la definició de l'espai, la qual cosa ens fa englobar els dos sub-moments en una mateixa fase.

Així, doncs, el primer d'aquests dos moments constructius datat en la primera meitat del III aC, vindria marcat per l'existència d'un espai central, probablement un pati, entorn del qual s'articularien les diferents dependències. D'aquests àmbits o habitacions, se'n poden delimitar bé tres, situades al costat oest, en els quals es conservaven els nivells d'ús. Així mateix, se n'intueix un altre que devia tancar l'edificació vers el sud, tallant l'estructura habitacional de la fase anteriorment esmentada, alhora que es documenta una llar de foc a l'habitació núm. 12.

Quant a la funcionalitat d'aquestes dependències, sembla que serien el lloc d'habitatge més que de taller (atenent la manca d'elements estructurals) d'uns obrers relacionats amb l'activitat metal·lúrgica detectada en aquest jaciment i que posteriorment descriurem.

És en aquest moment constructiu quan es devia fer el gran esvoranc que interpretem (obeint l'analítica de les seves argiles) com un esvoranc per a l'extracció del mineral de ferro originari en aquesta zona. Així mateix, cal posar aquest esvoranc en relació amb l'existència en aquesta fase de tres estructures de combustió amortitzades per un estrat datat a la segona meitat del segle III aC.

Pel que fa al segon moment d'aquesta fase (segona meitat del segle III aC), aquest ve marcat per l'aparició d'un seguit de reformes puntuals: la creació de nous llinars, els quals es correlacionen amb l'aparició dels nous nivells d'ús cotidianis en aquest moment. En aquest sentit, també cal fer notar la creació de dues noves llars de foc una de les qual és de forma rectangular retallada i amb la seva corresponent preparació de ceràmica plana que aporta materials que precisen la cronologia d'ús d'aquest moment. Tot plegat, però, no canvia radicalment l'estructura d'aquest conjunt habitacional, i continua havent-hi un espai central distribuïdor i els mateixos recintes, encara que presenten nous nivells de pavimentació.

En relació al gran esvoranc abans esmentat, en aquest moment cronològic s'erigeixen al seu interior dos murs de contenció i es condiciona l'espai entre els murs, la qual cosa dona com a resultat un espai rectangular del qual desconeixem la funció, tot i que es fa suggerent la idea d'un espai-magatzem, atenent no solament les seves pròpies característiques sinó també el gran volum de material amfòric que s'hi ha recuperat.

– Quant a la tercera fase, és marcada pel seu mal estat de conservació. En aquest moment, que datem a les darreries del segle III i l'inici del II aC, tan sols conservem quatre habitacions en funcionament, mentre que queda ja amortitzada tota la part central. És en aquest moment quan, un cop arrasada l'habitació central-sud del con-

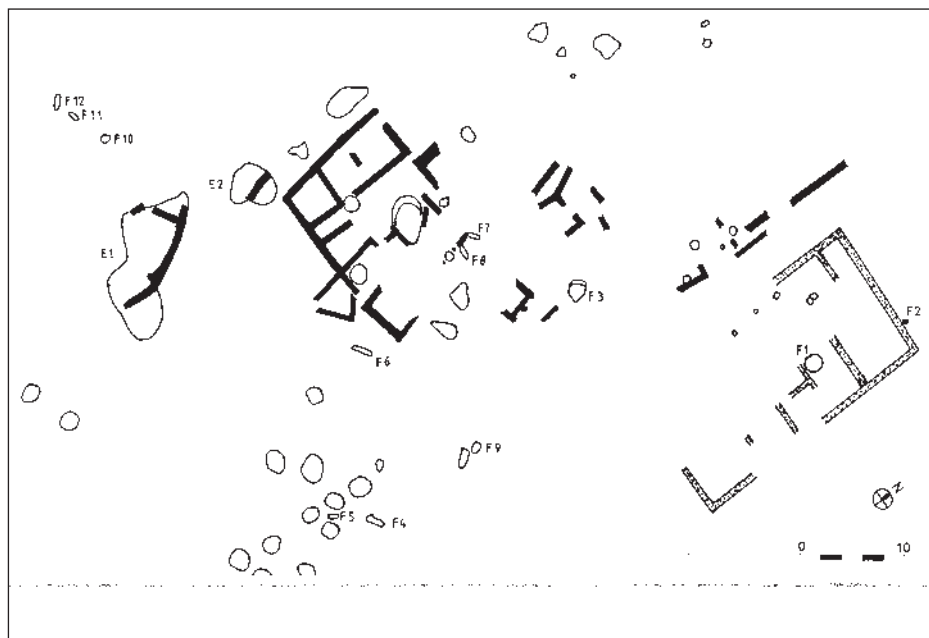

Figura 4. Planta-croquis de les Guàrdies

junt, es crea un espai-passadís que donarà accés a les tres habitacions de la banda oest. En aquest moment cronològic, també cal fer esment de la localització d'un retall ovalat amb un petit mur de contenció, a l'est d'aquest espai passadís, d'ús ara per ara desconegut, i una sitja, localitzada a la cantonada de l'àmbit 15, que retalla la llar de foc abans esmentada, i de la localització a l'extrem oest d'un altre retall d'extracció d'argiles, probablement també de mineral de ferro, la qual cosa demostraria que l'activitat metal·lúrgica encara devia estar en funcionament.

Activitat metal·lúrgica⁸

Pel que fa a l'activitat metal·lúrgica documentada en el jaciment de les Guàrdies s'ha pogut posar de manifest tota la cadena operativa siderúrgica: des de l'extracció i reducció del mineral, passant per la depuració del metall, per finalitzar possiblement amb la manufactura de l'objecte o instrument de ferro. Podem així presentar un centre productor de metal·lúrgia, que depenent dels resultats obtinguts en

8. Ja mentre es feia el treball de camp, es va entrar en contacte amb el senyor Josep M. Pérez Suñé, gràcies a la qual cosa s'han pogut dur a terme posteriorment tots els estudis arqueometal·lúrgics que han esdevingut essencials per al coneixement d'aquest jaciment. En l'estudi hi han participat també altres investigadors del Departament de Ciència dels Materials i Enginyeria Metal·lúrgica de la UPC i de l'Institut Ciència de la Terra Jaume Almera del CSIC.

la posterior analítica serà un referent obligat per a altres jaciments de la zona, almenys en qüestions d'anàlisi arqueometal·lúrgiques.

A l'hora de descriure aquesta activitat metal·lúrgica documentada en el jaciment de les Guàrdies, cal parlar de l'exhumació de 12 estructures de combustió (F1 a F12) disperses per tot el llarg i l'ample de l'assentament. Així mateix, i en relació amb aquesta activitat econòmica, cal parlar de l'excavació de dos grans esvorancs (E1 i E2) situats en el pendent oest de la zona, els quals han estat interpretats com a retalls creats per a l'extracció del mineral del ferro (mines a cel obert). Altrament, s'ha documentat tot un seguit d'estructures, cubetes artificials gratades en el terreny natural o construïdes mitjançant una estructura de pedra amb forma de pica, que en principi relacionem amb aquest procés metal·lúrgic, complint la funció de tractament previ del mineral del ferro, abans de la reducció, ja fos un rentatge previ o una mòlta prèvia, tractaments necessaris en aquests tipus d'instal·lacions.

Quant a la fase extractiva, cal parlar de l'excavació dels dos grans esvorancs ja esmentats en el pendent oest de la zona, els quals han estat interpretats com a retalls creats per a l'extracció del mineral del ferro (mines a cel obert). Aquests esvorancs, partint de l'estudi fet pel doctor Josep M. Mata i Perelló de l'Escola de Mines de la UPC, contenien bosses d'argiles ferruginoses. Aquestes devien ser abundants en aquest indret en forma d'òxid fèrric d'origen orgànic barrejat amb les argiles calcàries, per crear un tipus d'argila que segons s'hagi dipositat en ambients més reductors o més oxidants, anirà creant bosses més o menys riques en òxid fèrric.

Seguint aquest procés, el segon pas seria el tractament previ d'aquest mineral. En aquest sentit s'ha documentat tot un seguit d'estructures, cubetes artificials gratades en el terreny natural o construïdes mitjançant una estructura de pedra en forma de pica, complint la funció de tractament previ del mineral del ferro, abans de la reducció, ja fos un rentatge previ o una torrada prèvia. Així, en aquest pas de la cadena operativa, cal inscriure-hi un total de 7 estructures rectangulars (F4, F5, F6, F7, F8, F11 i F12), les hipòtesis d'ús de les quals, atenent a les escòries trobades en el seu interior, són que, o bé eren unes estructures de primer afinatge, o bé estaven lligades a un procés de conformació. En aquest sentit cal destacar el fet que l'analítica d'aquestes escòries descarta que funcionessin com a estructures de reducció pròpiament dites, malgrat que tipològicament siguin similars a forns de reducció interpretats com a tals en el sud de França.

El següent pas dins aquesta cadena operativa, seria l'elaboració de carboneres per fabricar el carbó vegetal bàsic per a la reducció. En aquest sentit no conservem cap evidència de carboneres, les quals, com és obvi, és força difícil que es conservin, malgrat que sí que hem documentat la presència de carbó vegetal.

Pel que fa al procés de reducció, el trobem representat per dues estructures de combustió (F9 i F10) que, a partir de l'aspecte de rubefacció de les seves parets, devien assolir temperatures altes (1.200 graus), necessàries per a aquesta transformació. En aquest sentit cal remarcar que a l'interior d'aquests forns s'han conservat petits fragments d'escòries, una primera analítica de les quals permet afirmar que provenen

de la reducció o l'afinatge de ferro, i així mateix restes de petits nòduls d'argiles de ferro que segurament devien procedir de la mena abans esmentada.

Així, fruit d'uns primers resultats analítics i segons la distribució de les diferents estructures en el jaciment, sembla suggerir-se una associació de tres estructures per al treball d'elaboració de ferro a les Guàrdies. Bàsicament, es devia fer de manera consecutiva en tres estructures soterrades molt properes en l'espai: una petita estructura rectangular per trencar i destriar el mineral, una altra estructura rectangular per torrar i enriquir el mineral, i finalment reduir aquest mineral pel mètode directe, en un forn de cubeta circular.

Finalment restaria per comentar el procés de conformació. En aquest sentit cal dir que en l'estat actual de l'analítica no en tenim evidències, ni d'escòries que ho permetin afirmar categòricament, ni hem pogut documentar les eines corresponents en aquest procés. De tota manera creiem que cal partir de la hipòtesi que seria lògic que el procés operatiu fos integral. És per això que ens inclinem a associar les estructures de combustió no excavades a la roca (F3), les quals tenen forma circular i que per les seves dimensions no són vàlides per al procés de reducció, amb la fase de conformació d'aquest metall.

Així doncs, podem afirmar que en el jaciment de les Guàrdies s'ha pogut documentar durant tot el llarg del segle III aC tota la cadena operativa siderúrgica: des de l'extracció i la reducció del mineral, passant per la depuració del metall, per finalitzar possiblement amb la manufactura de l'objecte o l'instrument de ferro. Es pot, així, presentar un centre productor de metal·lúrgia que, depenent dels resultats obtinguts en l'analítica posterior, serà un referent per a d'altres jaciments de la zona, almenys en qüestions d'anàlisi arqueometal·lúrgiques. Altrament, cal fer constar que l'activitat metal·lúrgica d'aquest moment no cal situar-la pensant en les immenses necessitats de l'època actual, sinó en d'altres molt més modestes que podrien ésser satisfetes en jaciments que ara ens poden semblar insignificants i d'explotació antieconòmica.

Camp de Sitges

Finalment, cal remarcar la documentació d'una altra important activitat econòmica en aquest indret: l'emmagatzematge de productes agraris que aleshores es feia en sitges. S'ha localitzat el que hom anomena un camp de sitges de manera que hi ha fins a un total de 28 sitges disperses per tota l'àrea destapada, que es troben principalment allà on el terreny natural està format per argiles calcàries.

En aquest jaciment, el sistema consistia bàsicament a excavar les sitges a l'argila (terreny impermeable), que presentaven en la seva secció una forma totalment ovalada. Així, aïllant el gra de l'aigua i l'aire, per tal que no germinés, eren tapades quasi hermèticament. De fet en quatre d'aquestes sitges hem trobat les tapadores *in situ*, i en unes altres 8 al fons del retall. Es tracta d'unes lloses de pedra calcària retallada en forma circular, d'entre uns 45 i 60 centímetres de diàmetre,

amb uns gruixos que van de 10 a 15 centímetres. Aquestes eren encastades en un encaix fet a la boca de la sitja i falcades amb ascles i petites pedres per tal d'accentuar el tancament hermètic.

Pel que fa a la cronologia, com en la majoria d'aquest tipus d'estructures, cal prendre-la amb moltes reserves, ja que, a banda que no totes han aportat material suficientment significatiu, estem parlant de dates d'amortització. En aquest sentit, en tenim dues que poden adscriure's plenament a la fase dels segles II-I, com veurem després, i d'altres tres que clarament funcionen al moment final del III i l'inici del II aC.

Quant a la resta que apareixen deslligades d'estratigrafies, tan sols podem partir de la dada que la majoria són amortitzades entre el tercer quart del segle III i l'inici del II aC, la qual cosa permet afirmar que són anteriors a aquests moments de finals del III aC. És a dir o funcionen en ple segle III aC o són encara més antigues (segles IV o V). De tota manera, nosaltres ens inclinem a datar-les en ple segle III aC, seguint l'argument que es fa difícil pensar que en ple segle III (datació dels conjunts habitacionals abans descrits i de l'activitat metal·lúrgica) estiguessin vivint i treballant envoltats de 24 clots buits, la qual cosa dificultaria molt l'activitat en aquell moment. En aquest sentit cal recordar que cap sitja no és tallada ni per una altra sitja ni per altres estructures com ara els forns, i això fa pensar que la construcció d'aquestes estructures es tinguin presents. Així mateix, un altre argument que reforçaria aquesta datació (rebutjant una datació anterior), seria el fet que en els diferents reompliments no es documenten cap rebuig, escòria o restes de deixalles vinculades al procés metal·lúrgic, la qual cosa abona la hipòtesi de contemporaneïtat de les dues activitats.

Pel que fa al seu contingut (gra, gra amb espiga o mill segons les fonts) val a dir que hem anat guardant mostres allà on s'ha pogut apreciar que el primer nivell de farciment era força net i homogeni per tal que en la posterior analítica es pugui determinar el contingut emmagatzemat, resultats que esperem tenir per tal de poder elaborar la memòria científica corresponent a aquesta intervenció, a la qual ara ens remetem.

2.6.2.2. Sector est

Pel que fa a les estructures localitzades en el sector est, són, com hem esmentat anteriorment, les que presenten una cronologia més tardana. Es tracta d'un assentament emmarcat cronològicament entre els segles II i I aC d'unes dimensions de 345 metres quadrats però malauradament força malmès. Aquestes edificacions estan encastades a la plataforma superior del turonet, retallant estrats del segle III aC superposant-se a un esvoranc de finalitat desconeguda que s'enquadra el segle IV.

S'han pogut delimitar amb claredat cinc àmbits dels quals tan sols en tres casos (àmbits 1, 2 i 3) es conservaven de manera alternativa restes de paviments de terra piconada i atapeïda, directament coberts per l'estrat superficial. En principi, dos d'aquests àmbits (l'1 i el 3) poden ser interpretats com a estructures d'habita-

ció, ja que s'hi ha documentat la presència de dues llars de foc quadrangulars fetes amb una preparació de ceràmica esclafada en forma plana i una capa d'argila refractària, per la qual cosa la seva tipologia s'ha d'incloure, sens dubte, dins la cultura ibèrica pròpiament dita.

Pel que fa a la resta d'àmbits, en el que es troba més al sud tan sols es conserva una filada de pedres en els paraments que el delimiten malgrat que s'ha pogut excavar tan sols un seguit d'estrats d'anivellació. Quant a la resta d'estructures aparegudes en l'interior d'aquestes edificacions, cal destacar una estructura de combustió de planta circular (F1), que presenta en tot el seu espai les parets cremades, i té un diàmetre màxim d'1'40 metres. Per a una interpretació definitiva d'aquesta estructura cal esperar a una posterior fase d'estudi més acurat. Altrament, també cal destacar l'aparició d'una base de premsa d'oli o vinícola feta mitjançant dos grans blocs de pedra quadrangulars, els quals, encaixats en el terreny natural, apareixen enmig de l'àmbit situat més al nord-oest (àmbit 1).

Finalment, pel que fa a aquesta zona, també cal esmentar l'excavació d'un esvoranc de cronologia més antiga, sobre el qual s'assenten part de les edificacions descrites. Aquest esvoranc estava reomplert per terres amb ceràmiques del tipus ibèric juntament amb uns pocs fragments de ceràmica àtica, que queda totalment desvinculat, tant des del punt de vista cronològic com estructural de les restes fins ara descrites en aquest sector.

Des del punt de vista cronològic, datem la creació d'aquestes edificacions en ple segle II aC, considerant els materials ceràmics recuperats de les preparacions dels paviments i de les rases de fonamentació dels murs exhumats en aquest sector. Respecte a la cronologia final, hi ha una perduració fins a la primera meitat del segle I aC.

Des del punt de vista cultural, el que s'ha exhumat fins ara ens mostra una comunitat indígena afectada per un procés de transformació, que es posa de manifest per l'abundància d'àmfora itàlica i també de ceràmiques de vernís negre i vasos de parets fines, sense acabar d'estrancar-se la influència del món púnic, tal com ho evidencien els fragments de ceràmica comuna i àmfora púnica trobats en l'excavació. Ara bé, la perduració dels sistemes constructius ibèrics és encara evident, tant pel que fa als sòcols de pedra i aixecament amb tàpia com a les construccions de les llars. En aquest sentit, pel que fa al caràcter indígena de l'assentament, cal fer notar que els materials ceràmics d'ús quotidià continuen essent essencialment ibèrics.

2.6.3. Consideracions finals

Fruit d'aquesta campanya d'urgència a la partida de les Guàrdies, s'han posat al descobert dos sectors diferenciats: un en el moment ibèric ple i un altre en el moment ibèric final. D'una banda, s'ha pogut documentar un assentament creat *ex novo* que abraça una cronologia des del final del segle IV aC i l'inici del III aC fins als voltants del 200 aC, en el qual se'ns fa evident una activitat metal·lúrgica, per ara

única a la zona. Com s'ha pogut observar, s'ha enregistrat tota la cadena operativa (extracció i primer tractament del mineral, reducció i conformació). Així mateix, aquesta activitat s'ha pogut relacionar amb unes estructures habitacionals, que funcionen coetàniament amb un camp de sitges. D'altra banda, hem pogut excavar un conjunt estructural datat en el segle II aC i que perdurarà fins al I aC.

L'activitat metal·lúrgica esmentada és la que li concedeix a aquest jaciment un caràcter d'assentament especialitzat a temps complert. Es tracta d'una especialització en el sentit que el metal·lúrgic antic, com altres artesans, com per exemple el ceramista, ha de tenir tot un seguit de coneixements tècnics i químics: coneixements geològics, formes d'extracció i de decantació, utilització del foc, la qual cosa implica tipus de fusta més adients per fer carbó vegetal, i un control del foc a una alta i determinada temperatura mantenint-la durant uns temps concrets... És a dir tècniques que, igual com passa amb altres especialitats, no les podia desenvolupar qualsevol en el seu temps lliure, sinó que requereixen una dedicació de professionals a temps complert, o si més no, com a activitat laboral principal, en el sentit que si aquests siderúrgics desenvolupessin altres activitats, aquestes passen a un segon terme, com a secundàries.

Per poder entendre d'una manera global el jaciment de les Guàrdies, necessàriament cal articular-lo amb el conjunt del territori, almenys l'immediat. Aquesta essència d'assentament especialitzat a temps complert, és la que ens posa en evidència que es tracta d'un assentament dependent o millor dit no autosuficient. Aquesta evidència indica que és necessària l'existència d'altres assentaments camperols o altres pobladors que el mantinguin, que produeixin, entre altres coses, uns excedents alimentaris.

Fent un breu recorregut des del punt de vista microterritorial, tenim la sort de disposar de bastants jaciments excavats, coetanis al jaciment de les Guàrdies, és a dir enquadrant-se dins la dinàmica de la cultura ibèrica en el territori del Baix Penedès. D'una banda un seguit d'assentaments adscrits a unes activitats camperoles (Argilera, Fondo del Roig, Camí de Montpeó, les Albardes). D'altra banda el poblament d'Alorda Park (una ciutadella fortificada, amb carrers que articulen diferents barris, on s'han pogut identificar zones de culte i zones per als palaus, però on manca una zona d'emmagatzematge i una àrea metal·lúrgica).

Així doncs, a l'hora d'intentar fer una anàlisi d'aquest conjunt al qual cal sumar-hi les Guàrdies, se'ns fa evident ara per ara la hipòtesi de treball ja plantejada per altres investigadors a la zona del Baix Penedès (Pou [*et alii*] 1993) els quals articulen aquest microterritori com el d'un poblament jerarquitzat, estructurat entorn d'una aristocràcia guerrera territorialitzada (la qual en l'estat actual de la investigació tan sols la tenim documentada a Alorda Park), que exerceix un control sobre la zona circumdant. Zona amb la que, habitada per camperols i altres assentaments especialitzats, mantindrien unes relacions clientelars entre els quals cal adscriure-hi el de les Guàrdies.

Un altre fet que satisfaria aquesta interpretació del jaciment de les Guàrdies, seria l'altra important activitat econòmica detectada al jaciment: el camp de sitges. Aquesta activitat, no implica necessàriament que els habitants de les Guàrdies de-

senvolupessin una activitat camperola, sinó que més aviat creiem que eren els administradors d'una zona de recaptació d'excedents agraris. Així, seguint la lògica de mercat, cal pensar que aquesta activitat recaptadora devia ser controlada per qui posseïa el control polític i militar de la zona, per fer-ne la redistribució o el comerç amb l'exterior. Aquests productes excedentaris agraris de comerç, cal suposar que riera avall cercant el fonejador documentat a la platja del Francàs, serien intercanviats amb altres pobles del Mediterrani, potser principalment, i atenent les importacions amfòriques trobades a les Guàrdies, amb el món punicoebusità.

Tammateix, l'excavació de les Guàrdies desplega tot un seguit de dubtes que esperem desenvolupar en treballs posteriors: per exemple la relació que planteja, en un mateix espai i temps, d'aquestes dues activitats (metal·lúrgia i camp de sitges) agricultura-metal·lúrgia. O també la idea que fossin aquests ferrers els qui fornien d'eines, i potser d'una nova tecnologia, els camperols del voltant. O potser cal imaginar que aquest ferro servís per a l'elaboració d'armes d'una població guerrera. En aquest sentit, sobre quin tipus d'estris es fabricava amb el ferro de les Guàrdies, cal que ens lamentem que aquest assentament no ha aportat cap estri de ferro relacionable amb el conreu o amb les armes, la qual cosa fa necessari que un cop feta l'anàlisi de composició d'aquest centre productor de ferro es vegi emparada per l'anàlisi d'eines o armes de ferro d'altres assentaments receptors de la zona.

També és interessant remarcar el fet que aquest assentament és creat *ex novo* entorn de l'any 300, coetani a la creació d'altres camps de sitges del territori (Mas Castellar o Vinya d'en Pau). Fet que porta a reflexionar sobre un canvi de les estructures econòmiques agràries i potser també, seguint el pensament de Gordon Childe, un canvi en la seva tecnologia (en aquest cas introducció o intensificació del treball de ferro a les tasques agrícoles). En aquest sentit, cal recordar que aquesta idea de canvis econòmics d'aquest moment ja ha estat pronunciada per altres investigadors, els quals atribueixen en aquest moment d'entorn del 300 aC una ordenació més homogènia del territori, i la intensificació de l'agricultura i els estocs cerealístics.

Finalment, cal remarcar novament, basant-nos en les tesis del doctor Arturo Ruiz (Ruiz i Molinero 1993), que per entendre el jaciment de les Guàrdies (assentament metal·lúrgic i de recaptació d'uns excedents) és fonamental la lectura del territori, és a dir un assentament que es troba dins una societat protohistòrica, com és la dels cossetans en el Baix Penedès, molt complexa i articulada, dins un sistema encapçalat per una aristocràcia guerrera que ha pensat el territori, i no solament el seu recinte emmurallat, com el seu espai politicoeconòmic.

Així mateix, caldria recordar la seva privilegiada situació, la qual ajuda a entendre les essències d'aquest jaciment. D'una banda, es tracta d'una zona que, com es desprèn de l'estudi geològic de les seves argiles, presenta afloracions d'òxid fèrric que, tot i no ser abundant (almenys visualment, tot i que falta valorar-ne la riquesa en ferro), sí que respondria a les necessitats pràctiques d'una metal·lúrgia ibèrica antiga, malgrat que avui dia serien antieconòmiques. D'altra banda, estem parlant d'un indret que està estratègicament ben situat, prop d'una de les vies de comunicació costa-interior més concorreguda a la zona com és la Riera de la Bis-

bal; és aquest segon factor el que creiem que explicaria la presència del camp de sitges, com a zona de recaptació d'excedents per posteriorment redistribuir-los o comerciar-hi, tant des del punt de vista extern com intern. En aquest sentit cal observar la immensa quantitat i varietat del conjunt material ceràmic del segle III (en curs d'estudi) rescatat en aquest jaciment, no tan sols des del punt de vista amfòric, sinó també pel que fa a la vaixel·la fina. Aleshores, si partim de la idea que en aquest indret únicament es documenten estructures habitacionals per a una família extensa de ferrers, aquesta abundància de materials només s'explica si es tracta d'un lloc força freqüentat per gents (indígenes o estrangers), la qual cosa ens portaria a intuir que pot ser un indret de constant intercanvi comercial tant des del punt de vista intern com extern.

Quant a la problemàtica del moment ibèric final, moment en què aquestes comunitats indígenes entren en el procés de transformació fruit del contacte imperialista romà, val a dir que en aquest indret, es detecta un moment de crisi com és el que es dedueix de la fase d'abandó de l'assentament de principis del segle II, on tan sols s'ocupen tres recintes, interpretant-se un moment de descomposició social del món indígena, com es documenta també a d'altres assentaments del territori immediat.

Una altra qüestió seria la construcció d'un assentament nou, seguint les normes constructives indígenes, en ple segle II, i és destacable que l'abandó definitiu, a mitjan segle I aC, coincideix amb el funcionament de les primeres fundacions de vil·les romanes a la zona com per exemple "Mas Vilarenc".

Així, doncs, es fa especialment interessant el tractament de les dades aportades per l'excavació sistemàtica del jaciment que, juntament amb els importants resultats analítics que ja estan en procés d'elaboració, pot furnir importants consideracions històriques que juntament amb les ja desenvolupades a la zona, en determinats punts aprofundiran aquest coneixement i en d'altres aportaran dades noves sobre la dinàmica històrica de la cultura ibèrica especialment a la tribu dels cossetans, a la qual cal adscriure aquest jaciment, no sols per la seva situació geogràfica, sinó també per les similituds de cultura material indígena (principalment la ceràmica), amb altres jaciments d'aquesta mateixa tribu.

3. EL JACIMENT DE LA SOLANA (Eulàlia Barrasetas i Dunjó, Arqueociència)

3.1 Situació del jaciment

El jaciment de la Solana està situat a poc més d'un quilòmetre a l'oest del nucli urbà de Cubelles, al nord de la central tèrmica situada als afores de la població i a uns centenars de metres de la costa.

El nom de la Solana li prové de la partida de terra que ocupa, on als anys sei-

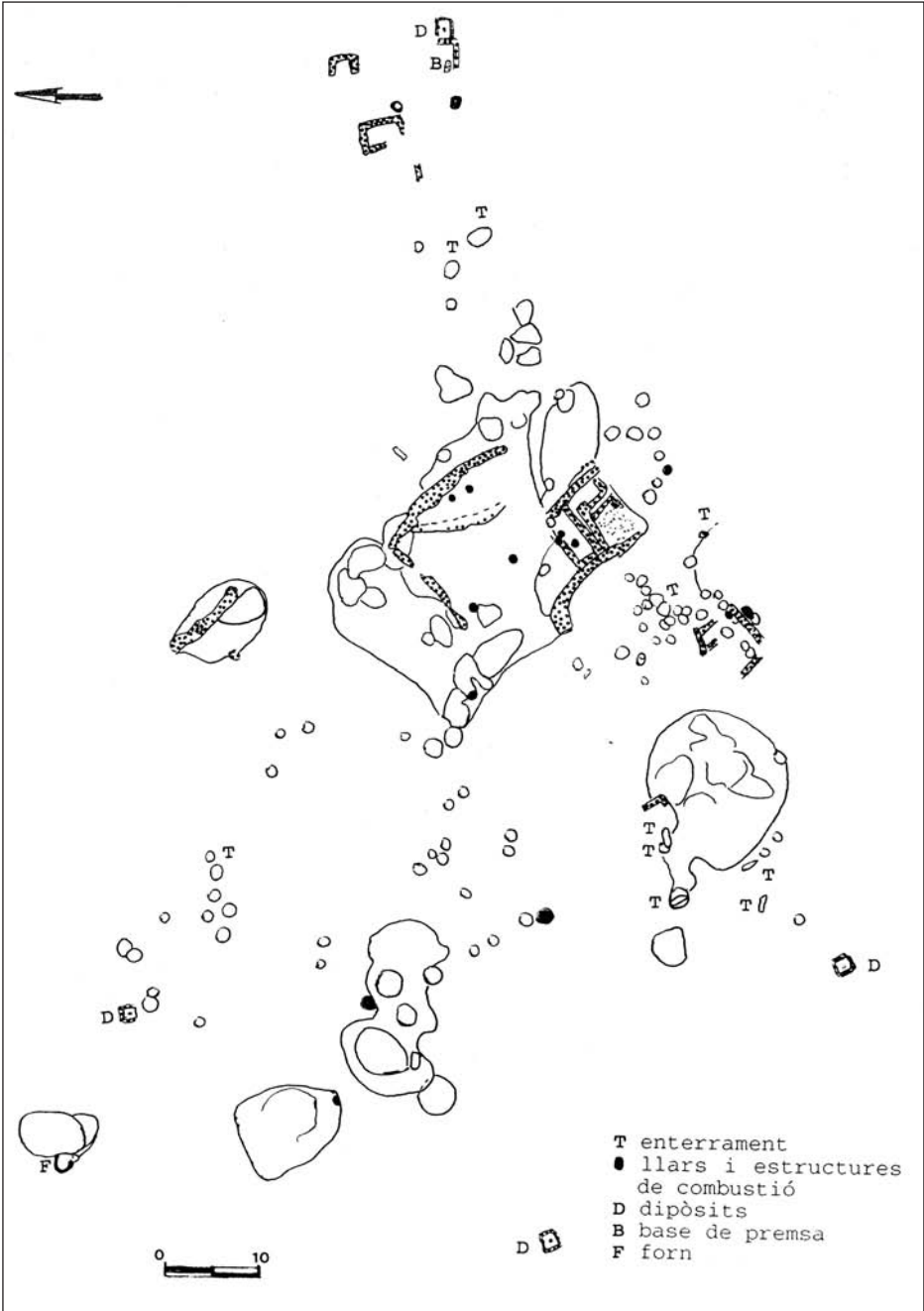

Figura 11. Planta general del jaciment de la Solana.

xanta, en fer unes obres d'infraestructura per canalitzar l'aigua procedent del pantà de Foix, ja havien estat localitzades, de manera casual, vint-i-tres tombes.⁹

El traçat de la perllongació de l'autopista A-16, de Sitges al Vendrell, en el punt quilomètric 22'500, passa a uns cinquanta metres al nord de les tombes localitzades l'any 1961. En aquest indret, l'àrea expropiada per fer l'autopista s'eixampla per poder fer els vials d'accés i l'ampliació de carrils del peatge previst en les immediacions.

L'àrea afectada per les restes arqueològiques abasta l'extensió de terra fèrtil entre la roca natural del subsòl; més enllà d'on han aparegut les estructures arqueològiques aflora directament el sòl rocós característic del Garraf.

El jaciment, el trobem situat a la plana, sobre un vessant suau orientat vers el sud, que explica la denominació. Havia quedat anivellat en quatre feixes, cadascuna salvava un pendent aproximat d'un metre. La més elevada era a uns 28 metres sobre el nivell del mar. El subsòl del terreny on foren localitzades les restes està conformat per argiles ocres; ha estat objecte d'un conreu continuat, circumstància que condicionà l'estat de les restes trobades. Els murs i les diverses estructures conservats estaven molt arrasats o eren vestigis excavats en el subsòl i, per tant, relativament protegits de l'erosió.

L'excavació, d'urgència, s'inicià el 19 de març de 1996 i es perllongà fins al 23 de juliol. El finançament dels treballs va anar a càrrec d'AUCAT i la contractació del personal es féu a través de l'empresa Arqueociència SCP.¹⁰

3.2. Descripció de les restes arqueològiques

L'espai ara excavat el podem delimitar al sud pel límit de l'expropiació, i a l'est, al nord i a l'oest per l'aparició de la roca calcària del Garraf. La zona determinada com a arqueològica fa una forma de trapezi d'uns 120 metres de llargada, per una amplada que oscil·la entre els 90 metres de la part més ampla i els 40 metres de l'extrem més estret. Tota l'extensió està afectada en major o menor grau per la presència de vestigis arqueològics. El tret comú d'aquestes restes és el caràcter rural.

Podem englobar les restes trobades, atenant-ne les característiques morfològiques, en cinc grans grups: les sitges, les estructures de foc, les fosses, les construccions i els enterraments.

De sitges, n'hem localitzat i excavat unes noranta, disperses per tota l'àrea del

9. Bellmunt i Poblet, J. «Excavaciones en la necrópolis de la Solana. Cubelles (el Garraf)». Informació Arqueològica (gener/juny de 1982), n. 38.

10. Han treballat com arqueòlegs en aquesta excavació: M. Eulàlia Barrasetas, Jordi Farré, Francesc Florensa, Gemma Garcia, Carlos Gonzalo, Pere Izquierdo, Àlvar Piñol i Maria Rosa Senabre. En l'apartat d'antropologia Judith Solé efectua el treball de camp i Alicia Alesant, Assumpta Malgosa i Santi Safont de la unitat d'antropologia del Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia de la UAB han fet l'estudi de gabinet. Ramon Járrega ha estat encarregat de supervisar la classificació del material. El dibuix del material ha estat realitzat per David Olivares y la planimetria per Neus Anglès.

Figura 7. La Solana: vista parcial d'una de les grans fosses, amb les construccions fetes quan ja havia estat en bona part sedimentada.

jaciment. El seu estat de conservació variava segons el grau d'erosió del terreny o l'afectació d'altres estructures arqueològiques. Tal com les hem trobat disposades sabem que, com a mínim, se n'obriren en tres moments diferents. El que, ara com ara, no podem precisar és l'interval entre les diverses obertures o, fins i tot, si el rebliment d'alguna d'aquestes i la posterior obertura d'una altra es féu paral·lelament a la continuïtat de funcionament de les restants. En tot cas, trobem algunes d'aquestes estructures clarament tallades per altres, que al seu torn són tallades per una de més recent.

El farciment de les sitges sovint conté un nombre quantiós de pedres, algunes de gran mesura; tanmateix, hem documentat, clarament en alguns casos, que aquestes sitges estan amortitzades per construccions posteriors. També hem documentat en algunes sitges la presència de restes de diversos animals, en connexió anatòmica, dipositats en el seu interior. Fins i tot alguns dels esquelets humans localitzats en aquesta campanya responen a enterraments fets en el seu interior.

Hi ha un altre grup de troballes, format per restes on hi ha hagut foc a temperatura elevada. Les identifiquem per la terra amb rubefacció que les limita. Distingim tres tipus de restes: un forn, estructures de combustió i llars. El forn localitzat és una estructura de petites dimensions, de planta circular i base plana. Per les restes trobades, tancava amb una volta d'argila que arrencava des de la mateixa base. Possiblement disposava d'una única cambra per a la combustió i la cocció.

Les estructures de combustió i les llars les diferenciem perquè són les primeres estructures excavades en el subsòl fins a una fondària variable, que en un cas concret arriba fins gairebé al metre de profunditat i, majoritàriament, de planta ro-

Figura 8. La Solana (Cubelles). Dipòsit destinat al procés de producció del vi.

dona. En canvi les llars, les trobem definides per una solera de terra enrogida, sense senyals d'haver tingut parets; la seva forma és més inconcreta ja que no hi havia uns límits clars que atuessin l'obra del foc. Sovint les podem associar a un paviment o sòl de circulació. Hem documentat fins a quinze estructures de combustió, per a les quals José M. Pérez¹¹ apunta la possibilitat que formin part d'un procés metal·lúrgic, i nou llars.

Les fosses són, en general, retalls fets a les argiles, sense una forma definida i tampoc semblen tenir una distribució específica. Cadascun dels retalls té les seves particularitats, i les dimensions i la fondària són molt variables.

En trobem set que abasten un espai considerable, algunes han conservat poc més de 30 centímetres de fondària, mentre que en d'altres el desnivell arriba al metre. En les més grans, podem documentar diversos altres retalls en el seu interior, sovint amb una sedimentació diferenciada respecte al retall general. A voltes, els retalls més petits han estat fets un cop la fossa havia quedat sedimentada totalment o parcialment. En dues ocasions documentem que aquestes grans fosses en tallen d'altres, de major fondària, que contenen materials de cronologia clarament anterior. També observem que en alguns indrets ha estat aprofitat un desnivell natural acabat de rebaixar antròpicament.

D'altra banda, hi ha diversos retalls de mesures inferiors als descrits fins ara. Es diferencien de les sitges per les seves proporcions, força més amples que fondees, i per la seva planta, molt més irregular, de tendència oval.

11. Hi ha en curs un estudi de les restes metàl·liques per determinar la viabilitat d'aquesta teoria.

Figura 9. La Solana (Cubelles). Retall que permet l'accés a l'entrada del forn per poder-lo carregar i alimentar.

La funció de tots aquests retalls no està definida; apuntem com a hipòtesi l'extracció d'argila per a un ús encara per determinar. Descartem, però, la producció de terrissa, atès l'elevat component calcari del subsòl.

El forn esmentat, el trobem en el límit d'un retall del sector nord-occidental del jaciment. La posició del forn amb la boca vers el retall i sobreelevat respecte del fons d'aquest fins a deixar-lo en un nivell fàcil d'alimentar sembla indicar que el retall devia funcionar com a espai davant d'aquest forn; els estrats que el rebleixen, amb un fort component de carbons i cendres, ho confirmen, en mostrar un clar pendent des de l'entrada del forn fins a la part baixa del retall.

A la part més oriental del jaciment trobem diversos elements que ens porten a parlar d'una àrea de premsa. Tenim la base d'assentament dels pals de la premsa, conformada per tres pedres, dues de les quals presenten els encaixos corresponents a les bigues. Molt a la vora, trobarem un dipòsit de petites dimensions, conservat fins a una fondària propera al metre, excavat en el subsòl i revestit d'una mena d'*opus signinum* molt fi, però de poca qualitat; en el centre de la base, una concavitat servia per recollir impureses i decantar el líquid contingut. Entorn d'aquests elements, diversos murs devien cloure les estances destinades a la transformació dels productes agraris.

A l'extrem oposat de l'excavació, relativament disperses, trobem les restes de tres dipòsits, de factura similar a l'anterior però molt més malmeses. Dos dels dipòsits conserven una fondària entorn dels 20-30 centímetres, mentre que el tercer està completament arrasat i només mostra la solera i part del traçat de les pa-

Figura 10. La Solana (Cubelles). Fermall bizantí de bronze amb incrustacions de vidre.

rets. Tots tres presenten també la concavitat més o menys centrada. No els trobem associats a cap tipus d'estructura. L'anàlisi (per espectroscòpia d'infraroig transformada de Fourier) de les mostres de les parets, feta per Jordi Juan Tresserras, han detectat evidències de vi o d'algun producte derivat.

A la part central de l'àrea excavada documentem una zona on les remodelacions són molt evidents. En el moment previ a l'obertura de les fosses hi havia diverses sitges, les quals quedaren seccionades, en major o menor grau en ésser fets el retalls. En aquest espai trobem tres fosses molt properes, que creen una gran àrea rebaixada dins la qual trobem fins a nou estructures de combustió, algunes molt arranades, i diversos petits retalls, alguns fets quan la sedimentació ja s'havia iniciat.

Hi ha diverses construccions realitzades paral·lelament al procés de rebliment de la zona. D'una banda, dos murs que creen una mena de tancat i, de l'altra, trobem un grup d'estances de dimensions reduïdes, en les quals hi ha diverses llars, fet que sembla indicar una habitabilitat de l'espai.

Aquestes estances presenten diverses modificacions i remodelacions, arranant parets i creant nous àmbits, sempre un xic per sota del sòl natural de l'entorn.

Un potent enderroc de pedra sense treballar, que havia de procedir de l'alçat de les parets, segellava l'ús d'aquestes estances.

Un últim espai de construccions, el trobem emmarcat per quatre murs, a l'oest de la zona ara descrita. Són murs en molt mal estat de conservació, arranats per les tasques de conreu, que se sobreposen a una àrea de sitges.

El darrer grup de troballes el concretem en els enterraments humans. En aquesta campanya, hem localitzat un total de deu enterraments, un d'ells triple; cinc han

estat trobats a l'interior de sitges, les quals havien estat reblertes de manera similar a les altres, i no hem trobat cap tipus de distintiu que les identifiqués externament com a tombes. De fet, un dels cossos del triple enterrament, fet en una sitja, havia estat mutilat en obrir la sitja del costat que tallava lleugerament la que contenia l'enterrament. També comptabilitzem l'enterrament d'un nadó en àmfora, dos enterraments en tomba de tègules i dos en tomba de lloses. L'àrea de distribució dels enterraments en sitja és molt dispersa i abasta bona part del jaciment, mentre que l'àrea de les tombes la trobem al sud-oest del jaciment.

L'estudi dels dotze esquelets, realitzat per Assumpta Malgosa, Santi Safont i Alcía Alesant, permet de conèixer l'edat i el sexe dels cossos; trobem un fetus, dos nadons entre els 2 i 3 mesos, un d'entre 2'5 a 3 anys, quatre adults d'entre 20 a 40 anys (tres dones i un home), tres adults d'entre 45 a 50 anys (una dona i dos homes) i un home adult d'edat indeterminada.

En el contingut de les sepultures no hem trobat cap mena d'aixovar; confrontant les dades antropològiques amb les arqueològiques, podem observar que hi ha individus dels dos sexes tant en tombes com en sitges. Tot i que cal tenir en compte que ens limitem a una mostra molt reduïda, apreciem que en els enterraments en tomba els cossos corresponien a individus adults.

En sis dels esquelets adults els ossos de les extremitats presentaven diverses entesopaties, evidència d'un esforç físic considerable, possiblement relacionat amb les tasques agrícoles. Han estat documentades, únicament en els esquelets femenins, hipoplàsties dentals, fruit possiblement de mancances alimentícies durant el creixement. El fet de trobar-les sols en dones indicaria una dieta més pobre per a les dones, o si més no una alimentació diferent.

3.3. Valoració del material arqueològic

El material trobat és força homogeni; a banda d'algun fragment de ceràmica altimperial, la major part ens mostra un horitzó tardà englobable entre els segles V i VII. Horitzó proporcionat per la presència d'Africana D (formes Hayes 105, Hayes 106, Hayes 91 D, Hayes 94, Hayes 104C), àmfora oriental (Keay LIII i Keay LIV, ambdues en diverses variants), àmfora africana (Keay LXI i Keay LXII...), i, encara que en menor percentatge, també per diversos fragments de Late Roman C. Cal destacar la troballa d'un fermall de cinturó fet en bronze i vidre, de factura bizantina,¹² i la d'un osculatori, també de bronze.

En un apartat anterior, ja hem fet esment de dos conjunts de materials ceràmics de cronologia més antiga. D'altra banda, trobem la presència esporàdica, dins de conjunts tardans, de materials àtics o romans republicans.

La fauna localitzada fa un conjunt important i variat. Hi trobem fauna terrestre (cérvol, porc, gos, cavall, gallinàcies, bòvids, cabres, ovelles...) i marina (ma-

12. Aquesta peça ha estat identificada per la doctora Gisela Ripoll, que en farà l'estudi.

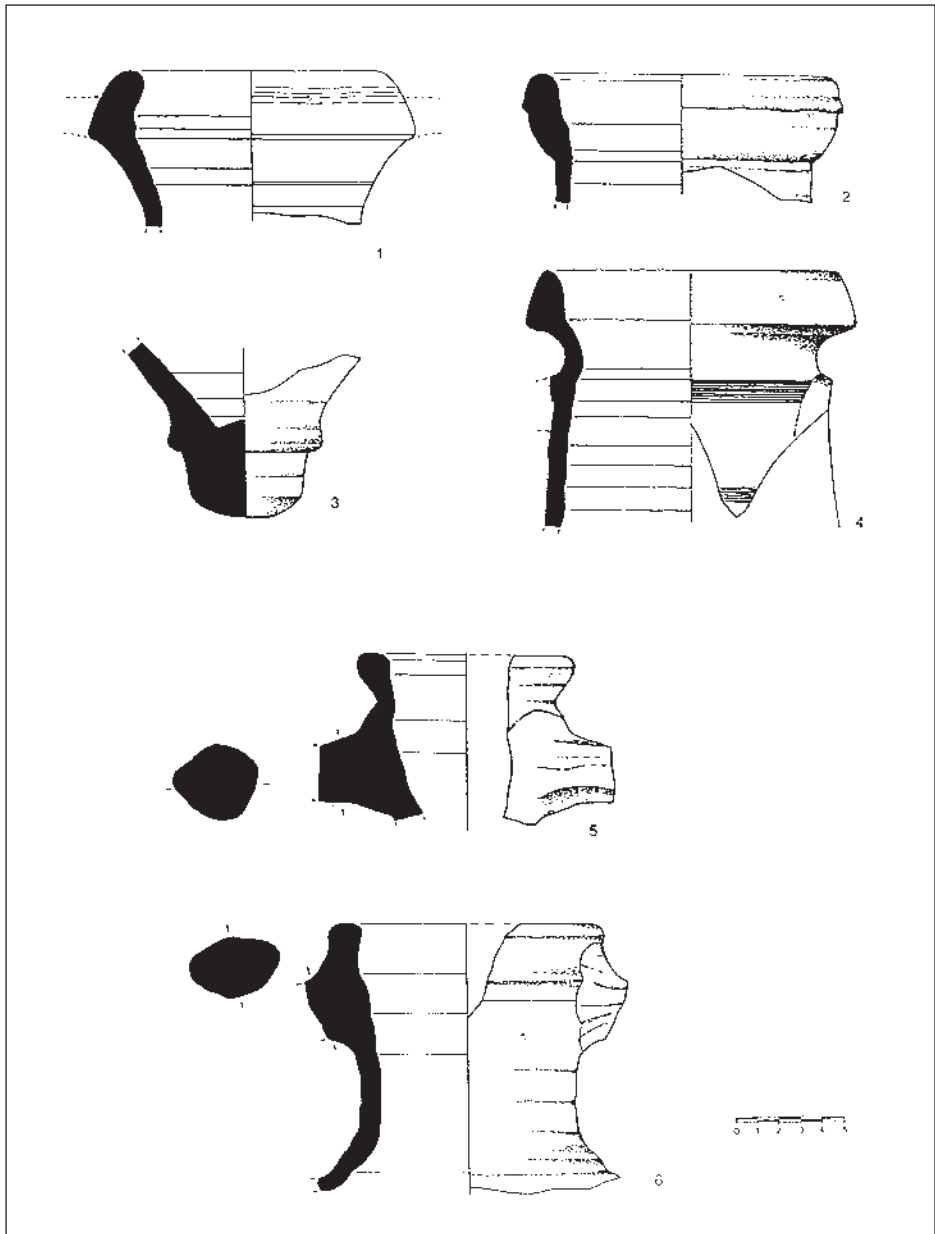

Figura 5. Materials de la Solana (Cubelles): 1 Fragment de vora d'àmfora Africana Keay XLI B. (UE1067). 2 Fragment de vora d'àmfora Africana Keay LXII Q. (UE1414). 3 Pivot d'àmfora Africana Keay LXII A. (UE1435). 4 Fragment de vora d'àmfora Africana Keay LXII G. (UE1422). 5 Vora d'àmfora Oriental Keay LIII C. (UE1030). 6 Vora d'àmfora Oriental Keay LIII A. (UE1037)

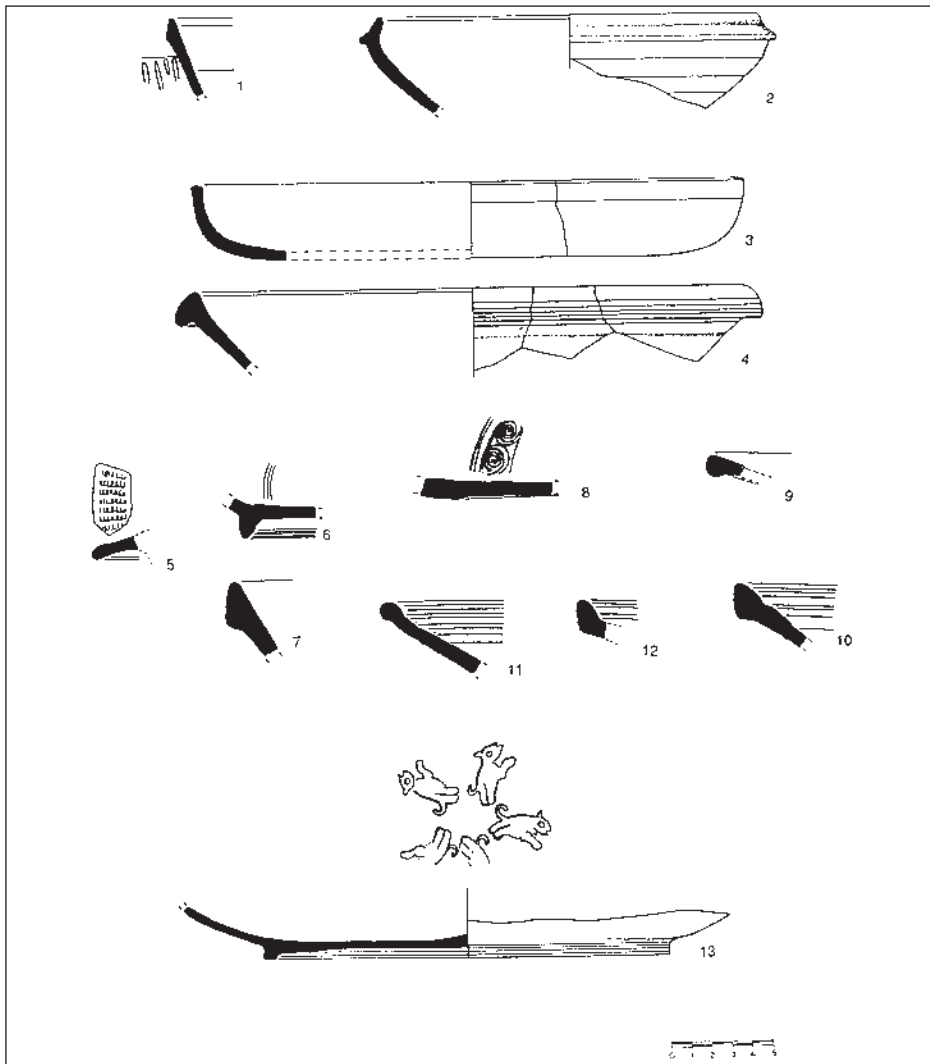

Figura 6. Materials de la Solana (Cubellas): **1** Fragment de Terra Sigil·lada Africana C tardana Fulford 27. (UE 1418). **2** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 91 D. (UE 1063). **3** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 63- Lamb. 9A. (UE 1067). **4** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Ostia III.128. (UE 1067). **5** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 96. (UE 1208). **6** Fragment d'una base de Terra Sigil·lada Africana D. (UE 1403). **7** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 103 B. (UE 1414). **8** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 106. (UE 1414). **9** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 106 . (UE 1462). **10** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 88. (UE 1431). **11** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 87. (UE 1422). **12** Fragment de Terra Sigil·lada Africana D Hayes 61 B. (UE 1422). **13** Fragment de Late Roman C Hayes 3.(UE 1188)

juritàriament de tipus mol·lusc, però Jordi Nadal ha pogut identificar algun fragment de cetaci). Destaquem la presència d'esquelets d'animals sencers i en connexió anatòmica a l'interior de les sitges, animals bàsicament comestibles (cabres i ovelles, encara que també èquids i gossos). La troballa ens fa pensar en alguna mena de mort que feia la carn poc apta per al consum humà per la qual cosa foren colgats amb una clara intenció sanitària.

Hem fet referència a remodelacions diverses que se sobreposen en la mateixa àrea, configurant un espai reaprofitat al llarg dels anys, en una seqüència temporal no del tot precisa, però que s'inicia a en el segle V i que es perllonga fins entrat el VII. Aquesta cronologia és aportada bàsicament per les ceràmiques d'importació. Són aquestes ceràmiques les que ens mostren com en aquests segles encara continua un comerç més o menys actiu amb l'orient del Mediterrani i el nord d'Àfrica. No tenim importacions que s'allarguin més enllà del segle VII. Per poder-nos situar en un moment immediatament posterior, caldrà l'estudi de la ceràmica comuna, quantitativament majoritària.

Per a la producció agrícola tenim dos referents: d'una banda, les sitges, que indiquen un excedent de gra; de l'altra, els dipòsits, que han donat evidències d'haver contingut vi, i que demostren que una part de l'economia estava basada en la vinya. Finalment, la fauna trobada és un exponent d'una ramaderia més o menys organitzada.

BIBLIOGRAFIA

Pou et alii, 1993;

POU, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. "El poblament ibèric a la Cessetània". *Laietània* [Mataró] 8 (1993), pàg. 183-206.

Pou et alii, 1996;

POU, J.; MORER, J.; SABATÉ, G. "El poblament ibèric al terme municipal de el Vendrell. Estat de la qüestió". *IX Jornades d'Estudis Penedesencs: el poblament ibèric al Penedès*. Calafell, 1996. [En premsa.]

Ruiz i Molinero, 1993;

RUIZ, A.; MOLINERO, M. *Los íberos*. Barcelona, 1993.

Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona

PERE GEBELLÍ BORRÀS, LLUÍS PIÑOL MASGORET
(UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI)

En aquest article es presenta una síntesi de dues de les excavacions d'urgència que va fer el Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili durant els anys 1994-1996 en la part alta de la ciutat de Tarragona.

1. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA PLAÇA DE LA FONT DE TARRAGONA, ANYS 1995-96. INFORME PRELIMINAR (Pere Gebellí i Borràs)

ADVERTIMENTS

La primera de les intervencions aquí analitzades es féu a la plaça de la Font de Tarragona entre el novembre de 1995 i la primera setmana de juny de 1996. No podem oferir, ara per ara, unes cronologies precises de les fases documentades, ja que els materials romanen encara en procés de classificació.

INTRODUCCIÓ

El mes de novembre de 1995 iniciarem una intervenció arqueològica a la plaça de la Font de Tarragona. El motiu fou que es pretenia construir-hi un pàrquing subterrani. A aquest efecte els Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Catalunya encarregaren una excavació extensiva al Servei Arqueològic de la URV, que dos anys abans ja hi havia fet unes cales de prospecció per tal de determinar la presència o no de nivells o estructures d'interès històric i artístic. Fruit d'aquesta

intervenció fou la documentació de diverses fases ocupacionals que es remunten des d'època tardorepublicana fins a l'actualitat.

LOCALITZACIÓ

La plaça de la Font de Tarragona, popularment coneguda com “plaça de l'Ajuntament”, es localitza en la part inferior del barri antic de Tarragona. Ocupa una extensió de 3.312 metres quadrats, amb un suau desnivell de 80 centímetres entre la façana de l'Ajuntament i el carrer Portalet. La seva cota mitjana és de 47 metres sobre el nivell del mar.

Aquesta zona era ocupada d'antic per l'arena del Circ de Tàrraco (fig. 1,1), construcció monumental d'època flàvia destinada a les curses de carros i que formava part del gran complex arquitectònic que era la seu del *Concili Provincial de la Hispania Citerior*. Encara avui en dia aquestes importants restes arquitectòniques condicionen la topografia d'aquesta zona de la ciutat, fins al punt que les edificacions amb números senars de la plaça s'assenten sobre les graderies meridionals del circ. La plaça de la Font assumeix un important paper en la vida de la ciutat, juntament amb els portals de Sant Antoni i del Roser, vertebren les comunicacions del recinte històric amb la resta de la ciutat.

LES FASES OCUPACIONALS DOCUMENTADES

Primera fase. De manera provisional hem pogut datar en època tardorepublicana (els materials semblen moure's en un ventall cronològic de finals del segle II i primera meitat de l'I aC) uns estrats de regularització sobre la roca. Aquest nivells no apareixen d'una manera uniforme a tota la zona de la plaça, i es concentren en punts molt localitzats i sense anar associats a cap tipus de construcció. També localitzarem un canal orientat en direcció SE-NE, presumiblement de la mateixa cronologia.

Segona fase. Es correspon a una remodelació augustal de tota la zona que avui dia anomenem plaça de la Font. Així vam poder documentar reanivellament en zones lliures d'edificacions, fins a la construcció d'un edifici de grans dimensions però de factura pobra que es localitzava en la part de llevant i que abastava gairebé tota l'amplada de l'excavació, les restes del qual continuaven per sota del carrer Portalet i per la zona meridional de la plaça. Aquesta edificació consistia en una estructura rectangular de 32 per 20 metres. Els murs es conservaven en alguns punts fins a una alçada de més d'un metre amb una amplada de 50/60 centímetres. Els murs, lligats amb fang, estaven bastits amb pedres, tovots i, en un cas, amb un fragment d'àmfora Pascual 1 inserida dins d'un dels murs. L'edifici s'articulava entorn a un passadís central al qual s'obrien tot un seguit de cel·les. Hem d'afegir que les construccions posteriors afectaren el registre d'aquestes estructures en molts

punts, sobretot una sala localitzada al costat oriental d'un pou ciclopi construïda per tal d'allotjar-hi la maquinària necessària per al funcionament del pou. Així i tot, vàrem poder enregistrar les mesures de les cel·les, de 4'5 per 2 metres d'amplada cadascuna.

Tercera fase. Hem pogut documentar un centre industrial dedicat a la fabricació de ceràmica comuna que funcionà en un moment encara per precisar d'època julioclaudia. No es localitzà el forn ceràmic però sí restes de dues basses de decantació d'argiles i, al costat d'una de les basses, la zona d'assecatge de les ceràmiques abans d'introduir-les al forn. Vàrem documentar també un extens estrat d'abocador de restes provinents del centre industrial que reomplia l'estructura augustal descrita anteriorment. D'aquest estrat hem pogut recollir restes deformats de ceràmica comuna i de tovots recremats que presumiblement provenien de la reparació del forn o dels forns que hi devia haver en la zona. En total el sector industrial documentat per nosaltres mesurava 160 metres quadrats. Una de les basses es conservava en un estat perfecte, mesurava 4'5 per 5 metres i els seus murs estaven formats per pedres lligades amb fang d'una amplada de 45/50 centímetres. L'estructura es conservava en una alçada de més de 30 centímetres. El paviment interior era constituït per *lateres* de 41 x 51 centímetres i damunt seu encara es conservava una capa d'argila verda pura. Sense cap mena de dubte, aquestes argiles són restes de l'última activitat que s'hi desenvolupà (fig. 2).

Quarta fase. En un moment cronològicament encara per determinar les basses de decantació així com l'extens abocador, es va terraplenar. L'estrat té una potència d'uns 60 centímetres. Així mateix es basteixen en el sector meridional i septentrional de la plaça, dos murets de pedra lligats amb fang de 18 metres de llargària per 1 d'amplada orientats cap a llevant. El darrer d'aquests murs es fonamentava en part sobre un dels murs del magatzem augustal. El pèssim estat de conservació d'aquestes estructures ens impossibilita la interpretació.

Cinquena fase. Les estructures descrites més amunt són obliterades per un estrat de terra i una pavimentació.

Sisena fase. En època flàvia, per ser més precisos en època de Domicià, es construï el que entenem com a tercera terrassa o terrassa inferior del complex monumental de Tàrraco. La construcció lúdica abarca el que avui dia són els carrers de Ferrers, Enrajolat, de les Salines, de Sant Domènec i les cases situades en la vessant meridional de la plaça de la Font, i arriba, per la part de llevant, fins a la muralla republicana de la baixada de Sant Antoni. D'aquest moment es va documentar un extens anivellament fet amb grans blocs ciclopis i terres de color groc i vermell. Aquest reompliment no proporcionà restes ceràmiques. Direm també que localitzarem dins d'aquest anivellament carreus de pedra mèdol formant part del reompliment de l'arena del circ. L'ús de l'espai com a arena del circ ens explica que no trobem restes de cultura material moble fins ja ben entrat el segle V.

Setena fase. En el terç de la plaça que s'orienta a llevant enregistrarem una remodelació de l'arena del circ. Els materials ceràmics recuperats ens suggereixen que aquesta repavimentació fou feta en un moment per determinar del segle V. No

sabem si aquesta reforma implicava que el circ es trobava encara en ple ús o si, per contra, havia canviat de funció.

Vuitena fase. A mitjan segle VI es testimonia un abocador de residus urbans en la mateixa zona que fou repavimentada en el segle V. Els materials, molt abundants, són bàsicament restes d'ovicàpid, àmfores africanes i diversos fragments de sigil·lada africana D. Aquest abocador ens marca el moment *ante quem* en què l'arena del circ s'abandona i perd, amb seguretat, la seva funció inicial.

Fins al segle XIII no tornem a tenir, ara per ara, dades estratigràfiques de la zona que estudiem. Això ho podria explicar el fet que la muralleta de la Tarragona medieval del segle XII es localitza en la graderia septentrional del circ, i deixa la nostra zona d'excavació sense ocupar durant gairebé set-cents anys.

Novena fase. En ple segle XIII es reanivella l'espai que antigament fou arena del circ. Es tracta d'uns reompliments de terra fosca amb restes òssies i abundant ceràmica grisa medieval, i hi manquen del tot les olles típiques del segle XIV i les ceràmiques vidriades d'aquest moment. No es tracta de capes d'anivellament homogènies sinó de reompliments de forats fets en l'arena del circ.

Desena fase. Aquesta fase correspon a una extensa reurbanització de tota la plaça de la Font. En el segle XIV s'anivella tota la zona i es cobreixen els estrats anteriors del segle XIII. Així mateix en el decurs de la intervenció aparegueren uns forats fets a la roca natural que mantenien una certa regularitat. Aquest forats els hem interpretat com les marques dels pals de les botiguetes del mercat medieval. Així mateix en la part meridional de la plaça i a uns vint metres del carrer Portalet documentàrem la fonamentació *a sacco* d'una estructura de pedres i morter de calç de forma rectangular de 13 x 7 metres i d'una amplada d'1 metre, la qual retallava nivells anteriors tardoromans i medievals del segle V i XIII, respectivament. Aquests darrers ens proporcionen una datació *post quem* de l'estructura prou precisa. Així mateix la pavimentació del segle XIV recolza sobre aquestes fonamentacions, amb la qual cosa podem datar l'estructura sense dificultat.

Dintre l'estructura aparegué un pou d'aigua cec, recordem també que el conegut pou ciclopi es troba a tocar d'aquesta estructura medieval, que nosaltres creiem que és una font.

Onzena fase. En la part de ponent de la plaça i davant mateix de l'Ajuntament de Tarragona s'enregistrà un potentíssim reompliment de pedres, terres i ceràmica medieval de mitjan segle XV de 6 metres de potència. S'ha de remarcar que en aquest punt manca per complet estratigrafia anterior a aquest moment, i que tan sols apareix sota seu el terreny natural.

Dotzena fase. Sobre els nivells arqueològics medievals enregistrem un seguit de conduccions de desguàs d'aigües fetes amb totxo que es distribuïen per tota la superfície de la plaça. Així com una conducció d'aigua que circulava en sentit paral·lel pel mig de la plaça i conduccions elèctriques que en molts punts malmetien l'estratigrafia anterior.

INTERPRETACIÓ DE LES RESTES EXHUMADES D'ACORD AMB L'ESTAT ACTUAL DE LES INVESTIGACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA PART ALTA DE TARRAGONA

Època tardorepublicana. La zona excavada ha proporcionat estratigrafies, que a falta d'un estudi més acurat, poden establir-se de manera provisional a finals del segle II i la primera meitat del segle I aC. Aquestes restes es localitzen en punts molt determinats, un dels quals ja fou objecte d'excavació en els sondejos preliminars de 1994.

En època republicana ens trobaríem suposadament dins el que es coneix com l'ampliació del *praesidium escipional*, datable en la segona meitat del segle II aC (AQUILUÉ, DUPRÉ, 1986, 12 s.). Així doncs, l'ocupació de la zona havia de ser forçosament contemporània o posterior a la datació de la segona fase del recinte murari. Com ja hem explicat, localitzarem d'aquesta època una canal amb orientació SE- NE. No és aquest l'únic exemple conegut en la part alta de la ciutat, ja que en la intervenció a l'antic hospital se'n localitzà una altra de les mateixes característiques (COSTA [et alii], 1995, 23). Més a prop del lloc que estudiem, a la Rambla Vella, 29, es localitzaren l'any 1992 restes de murs d'*opus incertum* i una cisterna de grans dimensions amb revestiment d'*opus signinum* datables durant la primera meitat del segle II aC (FOGUET, LÓPEZ, 1993, 162). No hem d'oblidar tampoc els reompliments de mitjan segle II localitzats en la mateixa zona (URV, 1993), la qual cosa ens confirmaria una urbanització de tot l'entorn en època republicana.

Època augustal. És realment escassa la informació arqueològica que tenim de l'ocupació de la part alta en època del principat d'August. Tenim coneixement que durant l'estada d'August a la ciutat, els anys 26 i 25 aC, aquesta li dedicà un altar (ALFÖLDY, 1991, 38); ignorem, però, en quin punt. És d'aquesta època també la creació d'una porta en el circuit murari de llevant, per on devia transcórrer la Via Augusta (DUPRÉ [et alii], 1988, 45-47, fig. 14-17).

Ens queda encara per determinar la funció de l'estructura exhumada, interpretada provisionalment com uns magatzems¹ o bé corrals. La pobra entitat dels murs, la poca consistència que tenen i el fet que no s'hagi localitzat sobre el nivell d'ús de l'estructura ni un sol fragment de *tegula* o imbrex ens fan dubtar que aquesta estructura anés coberta per un enteulament consistent. Més aviat el sostre devia ser de canyís o potser anava descobert.

No tenim suficients dades per tal de relacionar aquesta construcció amb una remodelació del campament militar en època augustal amb motiu de les campanyes contra els càntabres i els asturs. El teatre de les operacions era massa lluny per repercutir sensiblement en la reorganització espacial del campament militar; a més a més, ignorem si en l'època d'August aquesta zona encara mantenia la mateixa funció que en època republicana.

1. No creiem adequat emprar la definició horrea per aquesta estructura.

Època juliàndia. En el 15 dC o poc abans, tenim establerta a Tàrraco la seu del Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris (ALFÖLDY, 1991, 38), si bé això no implica la construcció immediata dels edificis forenses (ROVIRA, 1993, 204), que com sabem són posteriors. De la data d'establiment a Tàrraco del Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris fins a la monumentalització de la segona meitat del segle I dC tenim gairebé un segle en què la informació arqueològica és gairebé inexistente. Tenim coneixement d'alguns anivellaments sobre la roca a l'Antiga Audiència datables a inicis de Tiberi (DUPRÉ, CARRETE, 1993, 87 s.), però ens falten estructures associades a aquests estrats de regularització.

La intervenció a la plaça de la Font ens aporta noves dades per a la comprensió de la dinàmica urbanística en aquest període. En la nostra intervenció hem documentat una factoria ceràmica d'època presumiblement tiberiana i de dimensions reduïdes, si tenim en consideració la *lex Ursonensis*, llei que de ben segur seguia uns models idèntics a les d'altres ciutats de l'Imperi i que regulava les dimensions de les *figlinae* dins de ciutat a una extensió no superior a 300 tegules (D'ORS, 1953, 201). Probablement aquesta part de la ciutat tenia una zona artesanal, i la zona d'hàbitat se centrava a la part baixa i mitjana de la ciutat, en el mateix indret que en èpoques anteriors.

Un fenomen encara per determinar i que l'arqueologia encara no ha resolt és en quin moment l'antic *praesidium escipional* perd la seva funció d'assentament militar i passa a convertir-se en zona urbana, i si realment aquesta zona arribà a formar-ne part. La reorganització urbanística d'època flàvia fou concebuda en aquell espai perquè era el més idoni tant arquitectònicament com funcionalment, perquè la zona es trobava lliure de construccions significatives; no hauríem de descartar que tot aquest espai estigués organitzat com un nucli d'activitats artesanals.

Les restes constructives documentades per nosaltres d'època augustal i juliàndia pertanyen únicament a un tipus industrial i d'emmagatzematge i no pas d'hàbitat, aquest fet resulta significatiu en el moment de fer les nostres interpretacions.

Època flàvia. En el regnat de Domicià es construeix el circ de Tàrraco, el qual formava part del complex arquitectònic del Concili Provincial de la Hispania Citerior, que separava aquesta zona de la residencial. L'edifici d'espectacles fou construït dins del circuit murari republicà. Aquest fet podria explicar les dimensions reduïdes comparat amb altres edificis similars, de 325 metres de longitud per una amplada de 100 i 115 metres. L'arena, el lloc on actualment es localitza la plaça de la Font, tenia una longitud de 290 metres i una amplada de 67 metres a l'extrem oriental i 77 metres a l'oposat. Així mateix s'ha fixat en uns 190 metres la llargada de la *spina*, que es devia trobar fora de la plaça. Els megàlits localitzats que formaven part de la preparació de l'arena del circ foren interpretats a partir de les prospeccions de 1994, com a drenatge de l'arena del circ (MAR, PIÑOL, 1995, 47). L'excavació extensiva ha posat de manifest que la seva funcionalitat fou únicament la de regularització del terreny i no pas la que se li assignà en un primer moment.

Època tardoromana. A partir del segle IV la ciutat de Tàrraco entra en un procés de reestructuració que comporta l'abandonament de la zona d'hàbitat altoimperial i el forum local. A partir d'aquest moment, les zones vinculades al culte imperial es veuen convertides en zones d'habitació. Trobarem, doncs, ja en el segle V, la ciutat tardana encaixonada entre les muralles republicanes i la façana del circ. En un moment encara per determinar del segle V es repavimenta part de l'arena del circ la qual havia patit un fort desgast, la qual cosa és un indicatiu del fet que la zona estava plenament integrada en la nova concepció urbanística. No coneixem amb precisió en quin moment el circ deixa de complir la seva funció lúdica. Sí sabem en canvi, que a mitjan segle VI la zona es destina a abocador de deixalles, però ignorem si això pot ser indicatiu d'un abandó definitiu de l'àrea de l'arena de l'edifici. Una carta del rei Sisebut (612-621) en què denuncia el bisbe metropolità de Tarragona, Eusebi, per la seva afició als *ludi faunorum*, podria indicar una pervivència en l'ús de l'espai per a aquest fi, ja que en aquest moment ni l'amfiteatre ni el teatre devien estar en ús (AQUILUÉ [et al.] 1991, 71). No obstant això, la precarietat d'informació sobre aquest tema ens ha de fer ser prudents en el moment d'interpretar aquesta informació, de manera que aquests *ludi* es podien fer en algun altre lloc d'àmbit més reduït o només en una petita zona del circ. D'altra banda és significatiu el fet que enregistra aquest abocador de mitjan segle VI ja no tornem a detectar cap presència material fins ja entrat el segle XIII.

Edat mitjana. L'evolució estratigràfica documentada per nosaltres en l'excaució, s'escau al que es coneix històricament sobre l'ocupació de la plaça de la Font a l'edat mitjana (llavors anomenada plaça del Corral). La presència dels anivellaments dins de l'arena del circ i l'absència d'estructures del segle XIII podria ser explicada per la reutilització de les voltes del circ en aquest moment com a zona d'hàbitat o artesanal, deixant l'espai de l'arena lliure de construccions. Aquesta zona devia ser en aquest segle un espai fora muralla però amb una gran vitalitat. Després de la repoblació, el primer esment que tenim en l'àrea antigament ocupada pel circ és la cessió que l'any 1128 va fer Oleguer al bisbe de Vic de l'església de Sant Salvador del Corral. Posteriorment, en la butlla d'Anastasi IV també surt esmentada l'església *Sancti Salvatoris de Currali* (BLANCH, 1951, 90-91). L'any 1248 el bisbe de Vic donà la capella de Sant Salvador als frares de Sant Francesc perquè hi bastessin el seu convent (SALVAT Y BOVÉ, 1961, 28). Aquesta església fou bastida probablement aprofitant alguna de les voltes del circ i no ha estat localitzada.

Des del temps de la repoblació es tenen també notícies d'edificacions de caràcter civil a la zona. Així, el 1212 el rei Pere dona un espai de terra a Bernat de Borrera perquè hi construeixi cases i altres edificis. El 1274 es ven un pati o pou al Corral, al costat de les cases de Bernat des Guaneths (SALVAT Y BOVÉ, 1961, 27). L'any 1276 l'arquebisbe rep censals d'un forn, de nou obradors, una botiga, quatre cases i una quadra del Corral, i d'un obrador de la fusteria. (RECASENS, 1975, 223). En el segle XIV ja hi ha moltes cases edificades en el Corral: «... illa del Corral, la qual son molts alberchs edificats es apellada la ylla den Ferrer Guardiola...» (SAL-

VAT Y BOVÉ, 1961, 28). Probablement totes aquestes edificacions medievals es construïren en l'interior de les voltes del circ, aprofitant les estructures preexistents.

El 1369 es porta a terme l'inici de la construcció de la muralleta que tanca el nou recinte fortificat sobre la graderia meridional del circ. Quedava així integrada tota aquesta zona en l'urbanisme de la ciutat medieval. Hem documentat d'aquest moment d'expansió el pou ciclopi –que ja es coneixia– la font documentada per nosaltres, l'extens anivellament de la zona, i les marques dels forats fets per col·locar-hi els pals de les parades.

A mitjan segle XV, tal i com ja hem explicat, la part més occidental de la plaça es reanivella. Probablement dos forats fets en la roca, l'un en pla horitzontal i l'altre en pla vertical distants l'un de l'altre entre 30 i 40 centímetres, servien com a basament d'una grua o palanca per tal d'afavorir les tasques de deposició (o extracció?) de materials. Ens manca informació històrica que ens pugui explicar que en un moment comprès entre el segle XIV i la primera meitat del XV una part important de la pavimentació de la plaça es veïés extreta en una fondària de 6 metres fins al punt que desaparegués tot el registre arqueològic anterior en aquell indret.

2. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LES VOLTES SOTA ELS CARRERS ENRAJOLAT I BAIXADA DE LA PEIXATERIA. (Lluís Piñol Masgoret)

A inicis del mes de febrer de 1994 es va prendre la decisió de procedir a l'adequació i musealització de l'extrem meridional de la capçalera del circ i dels àmbits situats sota la Baixada de la Peixateria i el carrer Enrajolat (fig. 1, 2). Aquest treballs es prolongaren durant tot aquest mes i el següent.

La intervenció arqueològica se centrà en quatre espais concrets amb un total de vuit sondejos (fig. 3):

- I) La volta del carrer Trinquet Vell, 16 (CTV-16) (CALA 100).
- II) El jardí i l'edifici pertanyents a les cases dels militars (CALA 700 i 800).
- III) La galeria sota el carrer Enrajolat (Volta Llarga) (CALA 200=ZONA II i 400).
- IV) Les voltes situades sota la Baixada de la Peixateria (CEN C i M) (CALA 300 i 500).

La importància de les troballes va motivar una segona fase d'excavació dins el marc de Camps de Treball de Joventut de la Generalitat de Catalunya. L'excavació es va dur a terme durant la segona quinzena del mes de juliol del mateix any. Els treballs fets en aquest moment es van centrar únicament i exclusiva en la galeria sota el carrer Enrajolat. Les tasques consistiren en l'obertura d'una cala i tres rases per tal de recuperar el nivell de circulació original (ZONES I i III).

FASES OCUPACIONALS DOCUMENTADES

Les dades obtingudes en els diversos sondejos posen de manifest unes dades importants des del punt de vista de l'evolució històrica i urbanística de l'àrea. Malgrat això, cal tenir present que en alguns casos ens trobem davant fases cronològiques amb elements estructurals difícilment interpretables i datables ja que no apareixen associats a nivells arqueològics. En aquests casos, solament l'estudi estructural ha posat de manifest una evolució gradual en l'ús de l'espai.

Època preflàvia. El bastiment dels monuments provincials al llarg de tota l'època flàvia va comportar, en aquesta zona, l'aprofitament de murs cronològicament anteriors.

La construcció més antiga (primera fase constructiva) és una estructura d'*opus caementicium* de forma actualment irregular que reposa directament sobre la roca. Malgrat tenir-la en part del seu recorregut –forma part estructural de les voltes CEN C i M–, no és possible determinar-ne amb precisió ni la planta, ni la funció, ni el moment en què es va bastir i usar. Les dades sobre tècniques constructives ens indiquen que la construcció en *opus caementicium* no va ser plenament desenvolupada fins a un moment posterior a l'any 100 aC (LUGLI 1957, 407). Al mateix temps, la relació estructural amb els altres murs de la volta CEN C ens dona una data límit d'època juliclàudia. Tots aquests elements situen l'edifici entre el 100 aC i mitjan segle I dC.

En la galeria sota el carrer Enrajolat s'han pogut determinar dues estructures més anteriors a la construcció de totes les voltes d'aquest sector del circ (segona fase constructiva I). La primera d'aquestes es troba un cop ultrapassada la porta que comunica amb l'àmbit CEN M. El complex està format per dues estructures. De la primera es conserven dos murs, l'oriental i el septentrional. El primer d'aquests murs es perllonga de nord a sud. Actualment delimita la volta CEN M pel costat occidental. Aquest mur d'*opus caementicium* recolza sobre l'estructura de la fase constructiva anterior. La seva llargada total és de 4 metres i l'alçada conservada, de 3,60 metres. El mateix mur ens apareix parcialment aprofitat en el tancament meridional de la galeria. En aquest punt l'estructura gira vers l'oest. La seva llargada és de 9,80 metres mentre que l'alçada és variable –entre 0,15 i 0,80 metres–. Una altra construcció sembla que arrenca dels extrems d'aquest últim mur en direcció nord. Dels seus costats est i oest solament queden petits indicis en el sòl romà de la volta llarga. L'orientació de tot el complex de voltes posterior va fer que alguns d'aquests murs fossin aprofitats en bastir-se les estructures de la Baixada de Peixateria i del carrer Enrajolat. Per contra, altres murs van ser pràcticament desmantellats per tal d'habilitar els espais de circulació interior.

Aquestes estructures de la segona fase constructiva s'han de relacionar amb el massís d'*opus caementicium* construït amb anterioritat. La seva datació és imprecisa. La construcció del conjunt és posterior al mur de la primera fase i anterior a la galeria i les voltes annexes.

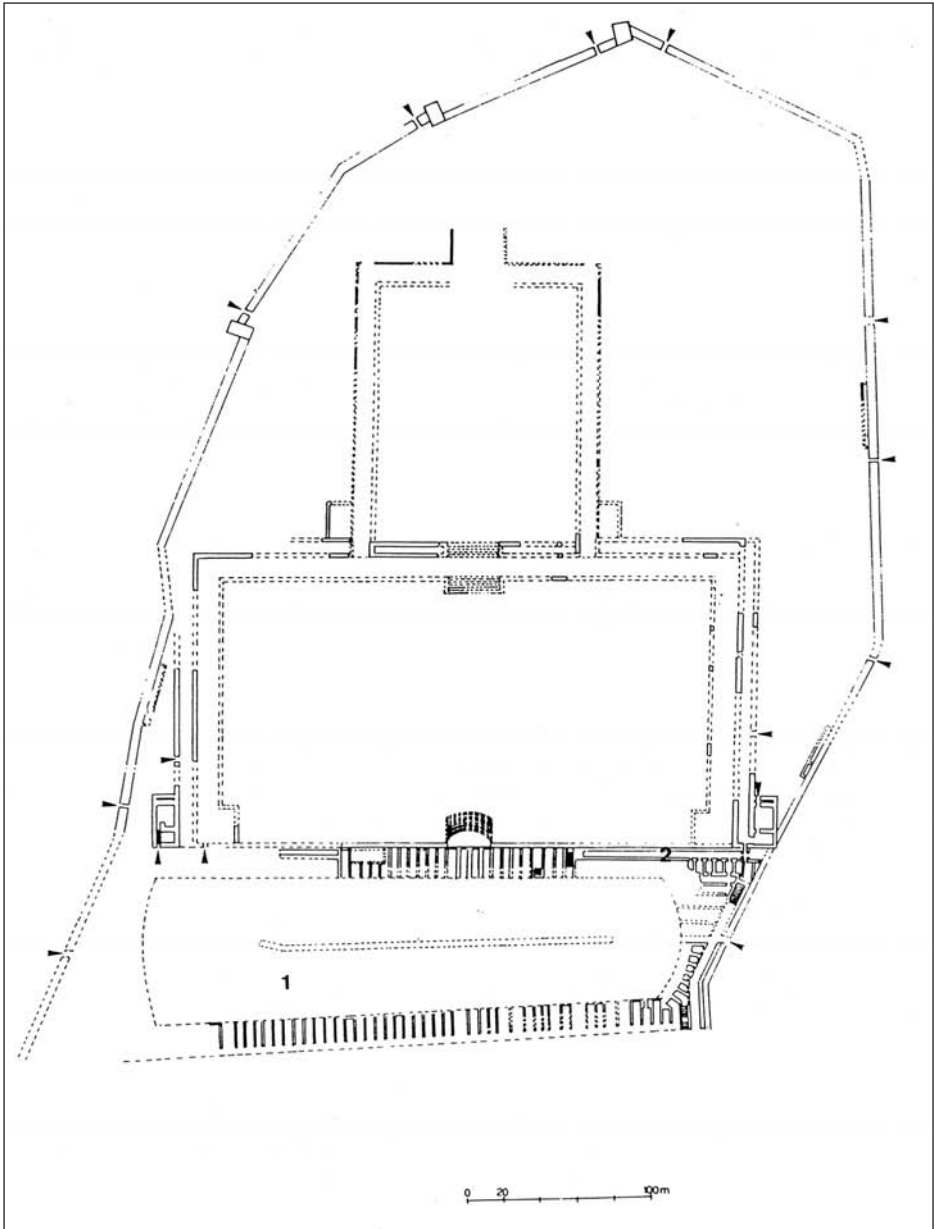
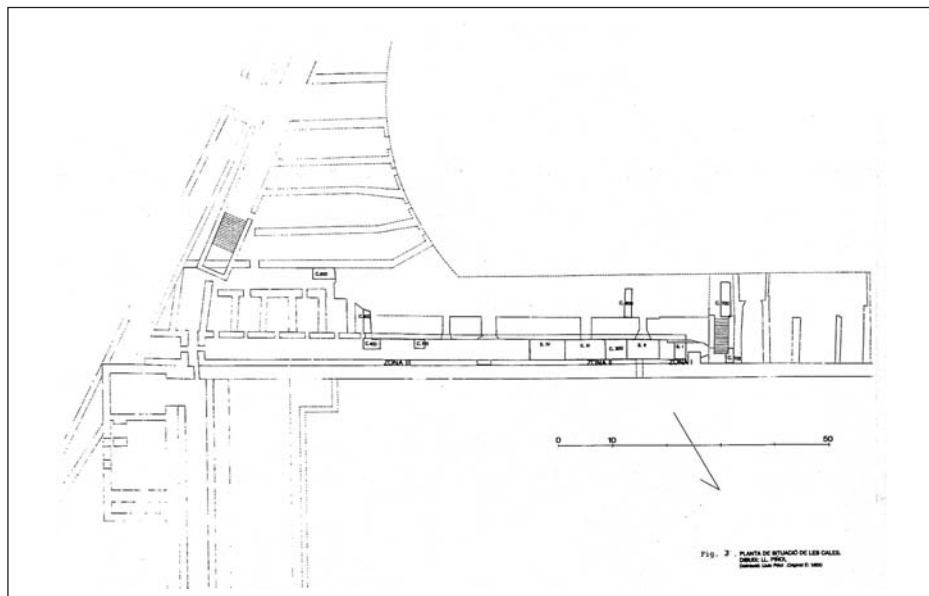

Figura 1. Planta de la part alta de Tarragona en època romana (segle i dC) amb localització de les excavacions. 1. Excavació d'urgència a la plaça de la Font; 2. Excavació a les voltes sota els carrers Enrajolat i Baixada de Peixateria.

Figura 2. Bassa de decantació d'argiles del sector industrial julioclaudi.

Figura 3. Planta de situació de les cales.

Al fons de la volta llarga hi ha una altra estructura d'*opus caementicium* també anterior a la construcció d'aquest criptopòrtic –segona fase constructiva II–. La seva alçada conservada és d'aproximadament 2 metres respecte al nivell de circulació romà. Aquest es perllonga més enllà del final de l'àmbit. La construcció de les voltes del costat septentrional del circ va comportar la reutilització estructural dels elements arquitectònics precedents fet que impossibilita, en aquest cas, la interpretació. Tampoc no sabem si té alguna relació amb el conjunt d'estructures que es troben una mica més a l'est. Respecte a la cronologia l'únic que es pot dir és que es tracta d'una estructura anterior a la construcció de la galeria que hi ha sota el carrer Enrajolat.

Finalment podem determinar l'existència d'una estructura en forma de galeria orientada d'est a oest que devia ser d'una fase precedent a l'època flàvia i que devia anar paral·lela a la galeria del carrer Enrajolat. La seva llargada actual és de 10,40 metres encara que originàriament devia tenir una extensió de 22 metres. Per l'oest s'adossa al massís de la primera fase. Els seus murs foren construïts en *opus caementicium*, a l'igual que el seu cobriment, també en volta de canó. En aquesta, es poden observar dues boques de llop. L'una es troba en perfecte estat de conservació mentre que l'altra està parcialment destruïda per reformes posteriors. La seva finalitat era il·luminar l'estança. En el seu interior es va fer una cala arqueològica –Cala 500–. Els resultats obtinguts han permès poder-ne datar la construcció; no ha estat així amb l'estructura de la primera fase.

Sobre la roca es va trobar un estrat de regularització que caldria situar en el segle I aC gràcies a la presència d'alguns fragments informes de parets fines. Per sobre, apareixia un paviment de petits còdols i pedres unides amb un morter de calç molt pobre. El paviment es trobava parcialment destruït i no s'estenia originàriament per tot l'àmbit, ja que la roca afluïa en alguns punts. No hi ha cap contacte directe amb estructures a causa del mal estat de conservació i del fet que la fonamentació d'aquestes es troba en una cota lleugerament superior a causa de la irregularitat de la roca. L'estrat que cobria parcialment aquest sòl, un nivell important d'enderroc, s'ha de situar en època juliclàudia, moment en què dataríem la seva construcció. La interpretació d'aquesta galeria és difícil a causa de la manca d'elements.

Època flàvia. El bastiment en l'acròpolis de la ciutat dels monuments provincials va significar el reaprofitament de tot aquest conjunt d'estructures. Algunes van quedar integrades en els nous edificis. La plaça de representació del Forum Prouvinciae Hispaniae Citerioris marca el límit septentrional del que posteriorment serà el circ romà de Tarragona. És una construcció de l'època de Vespasià, mentre que el circ s'ha de situar en època de Domicià. El decalatge cronològic entre ambdós edificis permet suposar que durant un període més o menys llarg de temps, el límit meridional de la gran plaça foral devia ser visible.

El tancament del gran complex imperial pel seu costat sud consisteix en un mur de 350 metres de llargada delimitat, a costat i costat, per les torres del Pretori i de l'Audiència. Aquest llarg mur el tenim documentat en una porta moderna

oberta al costat oest de la volta llarga sota el carrer Enrajolat –actualment tapiada–, en l'àmbit CTV-16 (PIÑOL 1995), en les voltes de les cases núm. 12 i 14 (TED'A 1989, 180; DUPRÉ 1986) fins a la núm. 4 del carrer Trinquet Vell i a les cases de la plaça dels Sedassos des del número 34 al 16 (TARRAGÓ 1993, 271). Passant a una cota superior el podem localitzar sota les façanes dels números parells del carrer Enrajolat (TOBÍAS 1994), en algunes de les cases del carrer Ferrers, a la planta soterrània del Palau Montoliu (TARRAGÓ 1993, 272) i al carrer Ferrers, 2 on queda travessat per una portalada (CORTÉS, GABRIEL 1985, núm. 52; TARRAGÓ 1993, 272).

Aquesta estructura de terraplenament va ser bastida combinant dues tècniques constructives en alçada: la base és d'*opus caementicium* fins a una cota de 53,08 metres sobre el nivell del mar; i *opus quadratum* en la part alta. La fonamentació de l'estructura s'assenta directament sobre la roca natural. El mur va exercir una doble funció: mur de contenció de les estructures forals i de tancament del circ en el seu costat septentrional. La part superior està construïda, com ja hem vist, amb grans carreus de 0,60 per 1,80 metres, que es troben perfectament encaixats. Tots estan encoixinats i devien formar part de la façana de l'edifici.

Entre el final de la galeria del carrer Enrajolat i la volta CTV-16 es va poder documentar un cos de construcció que sobresortia respecte a la línia del mur de tancament i que hem interpretat com un sistema de desguàs vertical d'aigües pluvials. Consisteix en un graonat de 0,40 metres d'alçada que descendeix en sentit nord-sud, és a dir, des de l'interior de la plaça de representació en direcció al circ. Després d'una sèrie de graons s'arriba fins a un pou de 3,80 metres de profunditat que compleix una doble funció: salvar el desnivell del terreny i, al mateix temps, amortir la força de l'aigua. En el fons del pou la claveguera gira vers l'oest utilitzant novament un sistema de graonat molt similar al del primer tram. Un cop guanyada la cota desitjada la canal gira progressivament vers el costat meridional de l'edifici per anar a buscar, amb un pendent suau, una claveguera principal.

La construcció del circ en època domiciana va significar la reutilització de tot aquest conjunt d'estructures anteriors. El circ romà de Tarragona es pot definir com una estructura buida, és a dir, composta de voltes i galeries que complien una doble funcionalitat: servir d'espai útil en la part inferior i de sustentació de la graderia i del *visorium* per la seva part superior.

A partir d'aquests paràmetres generals cadascun dels àmbits s'adapta a les funcions concretes que desenvolupen dins del conjunt, a la seva localització dins l'estructura i a les característiques que marcaven la presència de construccions anteriors.

Pertanyents a aquesta fase tenim tot el sistema de voltes d'aquest sector de l'edifici (galeria del carrer Enrajolat, voltes en bateria i volta annexa sota la Baixada de la Peixateria, volta CTV-16). Totes les dades apunten a l'ús d'aquests àmbits del carrer Enrajolat i de la Baixada de la Peixateria com a estances de servei del circ a excepció de la volta CTV-16, la qual tenia una dinàmica específica. L'accés a tot el sector es devia fer mitjançant portes obertes en les voltes del costat sep-

tentrional de la capçalera, una de les quals s'ha conservat en la perllongació de la volta CEN C.

La volta CTV-16 va complir la funció d'escala d'accés des del nivell d'arena fins a la graderia. Una porta oberta al *podium* devia permetre la comunicació. Els murs laterals de la volta presenten un parament d'*opus vittatum* de factura regular.

L'excavació va posar també al descobert en les actuals cases dels militars (cales 700 i 800) el *praecintio* de distribució de la graderia. Es tracta d'una superfície plana d'1,5 metres d'amplada. L'accés a aquesta zona es feia des de l'escala central monumental de l'àmbit CTV-16. D'aquesta manera, mitjançant un sistema de voltes i escales era possible la comunicació des del nivell d'arena a la graderia i viceversa.

Per sota seu trobem la part alta de l'*imma cavea*. D'aquesta es conserven dues de les seves grades. La superior es troba en perfecte estat. L'altra fou esbotzada en un moment no determinat.

Època tardoromana. L'ús de tota aquesta zona en època tardoromana ens és poc coneguda. Solament en una de les voltes –volta CTV 16– s'ha pogut documentar un canvi funcional important. La resta de voltes i galeries no indiquen cap tipus de reutilització de l'espai.

L'amortització de l'antic sistema d'accés a la graderia septentrional del circ té la seva documentació arqueològica en les dades proporcionades per la cala feta en l'àmbit CTV-16. Les restes materials exhumades en els nivells tardoromans semblen indicar que el canvi funcional es dugué a terme a inicis del segle V dC. La posició estratigràfica dels nivells tardans, per sota del nivell de circulació altimperial, demostra que tots es van formar una vegada l'escala lateral va ser desmantellada. En aquest moment, la volta havia canviat ja de funcionalitat.

Aquesta base arqueològica es combina amb dades de tipus arquitectònic que mostren, en definitiva, un procés de reformes orientades a adequar l'àmbit a una nova realitat urbana. Les noves estructures passaren a funcionar com a espais d'habitatge. Els canvis estructurals que va patir l'àmbit es poden resumir en dos punts: la reutilització de les construccions precedents per tal de bastir-ne de noves i el canvi funcional de l'espai amb la creació de divisions i subdivisions horitzontals i verticals.

L'habitació va quedar dividida en dos nivells de circulació mitjançant la construcció, a 1,70 metres d'alçada respecte al replà interior de la volta, d'un paviment de fusta. Les tècniques emprades per a la sustentació d'aquest paviment varien d'una zona a una altra de l'estança i s'adeqüen a l'existència o no d'estructures anteriors. En el costat meridional el nou sòl reposa sobre la fonamentació d'*opus caementicium* de l'escalinata central. Per contra, en el passadís lateral del costat occidental aquest descansa sobre una volta de canó construïda en aquest moment. Finalment, en la resta de l'habitació el paviment se sustenta sobre cabirons.

Època medieval. L'abocador de la segona meitat del segle XIII i l'ocupació del tercer quart del segle XIV. Al fons de la galeria situada sota el carrer Enrajolat es va exhumar un nivell d'una potència de 0,90 metres. Aquest es caracterit-

zava perquè presentava taques de cendres, terra de color fosc típica de contextos amb un gran contingut de matèria orgànica, moltes pedres de mida gran i mitjana, una gran quantitat de ceràmica, fauna i escòria de ferro i de vidre.

La ceràmica fina es troba representada per diversos fragments d'importació islàmica corresponent, en la seva major part, a grans recipients. Es tracta de ceràmica de corda seca parcial i estampillada amb escriptura cúfica datada en la primera meitat del segle XIII. És especialment significatiu que aquestes ceràmiques islàmiques no surtin relacionades amb produccions de manganès i verd i manganès catalanes ni valencianes. Això ens indicaria que ens trobem en un moment anterior a l'inici de la seva producció, la qual se situa, segons alguns autors, a finals del segle XIII (RIERA, CABESTANY 1980).

Juntament amb aquests elements d'importació trobem una gran quantitat de ceràmica comuna, principalment reduïda i, ja en menor quantitat, peces de coccio oxidant vidrada. El vidrat, en la majoria de casos és únicament exterior. Associades a aquesta ceràmica apareixen una gran quantitat de restes òssies pertanyents a diferents espècies. Cal destacar, finalment, l'exhumació en aquest nivell de 84 quilos d'escòria de ferro. La seva associació amb el que sembla una eina de ferrer feta en os fa pensar en la presència d'aquest tipus d'activitat industrial en una zona pròxima al final de la volta. L'anàlisi global del lot ens permet situar-lo en la segona meitat del segle XIII.

Durant el tercer quart del segle XIV el sector va quedar integrat a la ciutat. Els nivells pertanyents a aquesta fase corresponen en tots els casos a paviments de terra batuda. La ceràmica que ha proporcionat l'exacavació d'aquestes pavimentacions es caracteritza per la presència de formes en comuna reduïda, ceràmica vidrada, verds i manganesos catalans i valencians, produccions de Paterna en blau i reflex del tipus «de Pula», produccions en blau, diversos fragments de pisa blanca i *graffita arcaica*.

Època moderna. Pertanyent a aquesta fase trobem la reutilització de la galeria sota el carrer Enrajolat com a magatzem mitjançant la construcció d'un paviment de còdols associat a un grup de gerres col·locades en bateria en el costat meridional de la galeria esmentada. D'aquest moment daten també els potents nivells d'abocament localitzats en la volta CTV-16 i que es prolonguen des de finals del segle XVII fins al segle XIX.

INTERPRETACIÓ DE LES DADES OBTINGUDES

Època preflàvia. És difícil interpretar no solament de forma individual sinó també conjunta les estructures preflàvies localitzades en aquesta zona perquè no podem saber-ne ni la funció concreta ni si hi ha una relació cronològica i funcional directa entre si. No podem oblidar tampoc, en aquest aspecte, una estructura de carreus ja estudiada (DUPRÉ, SUBÍAS 1993) que es troba actualment en el Museu de la Romanitat i que amb tota seguretat pertanyia a un edifici monumental

que fou amortitzat i reutilitzat, almenys parcialment, en època flàvia. La construcció està orientada en sentit nord-sud. Se'n conserven dos murs, el meridional i l'oriental. Tots dos s'uneixen formant un angle de 90°. L'oriental està construït amb carreus de grans dimensions encoixinats per les dues cares. El mur té una alçada màxima pròxima als 4 metres en el seu punt més elevat i un gruix de 2'5 metres, excepte en l'angle conservat. En aquest indret hi ha un enxamplament per la part externa de 0'40 metres (DUPRÉ, SUBÍAS 1993). El meridional presentava les restes d'una porta amb arc de mig punt fet amb dovelles de pedra calcària, com la resta de la construcció. És realment difícil arribar a interpretar l'estructura. La potència i les característiques constructives dels seus murs ens indiquen que ens trobem davant un edifici de gran entitat i proporcions.

Època vespasiana (70-79 dC). La construcció de la gran plaça de representació del Fòrum Provincial va comportar el reaprofitament d'algunes de les estructures anteriors com a fonamentacions de les noves construccions o simplement hi quedaren integrades. Cal suposar que el mur de tancament de l'estructura foral s'assenta, almenys en part del seu recorregut, sobre el mur de carreus de la fase precedent. Pertanyent a aquest moment constructiu tenim documentat en la nostra excavació el mur de tancament del Fòrum Provincial pel seu costat meridional, el calaix d'escales que permetia l'accés als diferents nivells de la gran plaça –castell del rei– i un desguàs vertical d'aquesta mateixa plaça.

Època domiciana (81-96 dC) En aquest moment es portà a terme la construcció del circ del qual devien formar part totes les voltes i galeries intervingudes en aquesta excavació.

No podem descartar des d'un punt de vista cronològic que el que nosaltres interpretem com dos moments, sigui un ampli període de construcció dels edificis provincials i circ que es prolongui des d'època vespasiana fins a època domiciana.

Època tardoromana (inici del segle V dC) Les intervencions realitzades en aquest darrer any en diversos punts del circ romà de Tarragona, han permès documentar una sèrie de nivells i estructures que s'han de relacionar necessàriament amb el moment d'amortització, desmantellament i reutilització de les estructures monumentals de la part alta de la ciutat. Als nivells documentats pel Servei d'Arqueologia (1981-1986) i pel TED'A (1986-1989) s'han d'afegir les troballes realitzades pel Servei Arqueològic de la Universitat Rovira i Virgili al núm. 16 del carrer Trinquet Vell (febrer-març de 1994) i en un dels sondejos fets a la plaça de la Font (febrer de 1994).

Un exemple ben clar del canvi funcional que van patir les estructures en època tardana el trobem a la volta núm. 16 del carrer Trinquet Vell. Aquest espai s'adequà a inicis del segle V dC com a espai habitable i perdé, d'aquesta manera, la seva funció original d'accés a la graderia. Aquesta cronologia coincideix plenament amb la documentada en cinc de les voltes excavades pel Servei d'Arqueologia (1981-1986) i posteriorment pel TED'A (1986-1989) –finals del segle IV i inicis del segle V dC (TED'A 1989) o inicis del segle V dC (TED'A 1990, 242)–.

Època medieval (segona meitat del segle XIII, finals del segle XIV). El material recuperat en l'abocador tant per les seves característiques com pel volum de material ha permès fer l'estudi socioeconòmic d'una zona específica i bastant ben delimitada de la ciutat. L'aparició en l'abocador de les restes de fauna anteriorment descrites ens ajuda a confirmar, des del punt de vista arqueològic, l'existència en un punt pròxim de la boqueria, fins ara coneguda únicament des d'un punt de vista documental. Així mateix, la presència d'escòries de ferro i d'eines de ferrier treballades en os, semblen assegurar l'existència d'una ferreria propera, de localització imprecisa.

Totes aquestes dades ens indiquen que ens trobem en un sector suburbial dedicat a les activitats mercantils i industrials, la majoria de les quals no es podien fer a l'interior de la ciutat.

El material recuperat en les pavimentacions de terra batuda de diverses voltes devia estar relacionat directament amb un canvi funcional que es produeix en tot el sector a partir del tercer quart del segle XIV. Un cop desapareguts el mercat de la Boqueria i les ferreries a causa de la construcció de la Muralleta a partir del 1369, l'abocador situat al fons de la volta quedava sense funció i era amortitzat per un paviment de terra batuda. A partir, doncs, d'aquest moment l'espai passà a ocupar-se com a espai d'ús encara que no sabem amb quina funció concreta.

Època moderna (finals del segle XVII, segle XIX). Durant la Guerra dels Segadors, el Castell del Rei és utilitzat com a caserna i dipòsit de canons. Sota l'actual carrer Enrajolat se situaren els magatzems militars de Sant Felip. La volta llarga va quedar integrada dins les seves construccions. A aquesta època corresponen els magatzems de gerres amb la seva pavimentació de còdols i l'ús de la volta CTV 16 com a abocador.

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY, G. «Tàrraco», *Fòrum* [Tarragona] (1991), núm. 8.
- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X. «Reflexions entorn de Tàrraco en època tardorrepublicana», *Fòrum* [Tarragona] (1986), núm. 1.
- AQUILUÉ, X. [et alii]. *Tàrraco. Guia arqueològica*. Tarragona, 1991.
- BLANCH. *Archiepiscopologi*. Vol. 1. Tarragona, 1951.
- CORTÉS, R.; GABRIEL, R. *Tàrraco. Recull de dades arqueològiques*. Barcelona, 1985.
- COSTA [et alii]. *El Consell Comarcal a l'antic hospital*, Tarragona, 1995.
- DUPRÉ, X.; CARRETÉ, J. M. *La antiga Audiencia. Un acceso al Foro provincial de Tàrraco*. Madrid, 1993. (Excavaciones Arqueológicas en España)
- DUPRÉ, X.; SUBIAS, E. «Els precedents de l'anomenat Pretori de Tàrragona». A: *Homenatge al Dr. Terradell*. Barcelona, 1993.
- DUPRÉ RAVENTÓS, X. «Forum Provinciae Hispaniae Citerioris». A: *Los Foros romanos de las Provincias Occidentales*. Valencia 1986, p. 25-30.

- DUPRÉ, X. [et alii]. *El circ romà de Tarragona I. Les voltes de Sant Ermenegild*. Barcelona, 1988. (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 8)
- FOGUET, G.; LÒPEZ, J. «Alguns aspectes de l'urbanisme romà de Tarraco: Delimitació d'espais monumentals i residencials a la llum de les darreres excavacions». A: *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Tarragona, 1993.
- MAR, R.; PIÑOL, L. «El circo romano de Tarraco: nuevos datos». A: *Fórum d'Arqueología*, Madrid, 1993.
- ORS, A. D'. *Epigrafia jurídica de la España romana*. Madrid, 1953.
- PIÑOL, L. *El circ romà de Tarragona: noves intervencions arqueològiques*. Tarragona, 1995. [Tesi de llicenciatura inèdita].
- RECASENS, J. M. *La ciutat de Tarragona*. Vol 2. Barcelona, 1975.
- RIERA I VILAR, F.; CABESTANY I FORT, J. F. *Ceràmica de Manresa. Segle XIV*. Barcelona, 1980.
- ROVIRA, J. «Alguns aspectes per a la contextualització històrica del Fòrum provincial de Tarraco». A: *Els monuments provincials de Tarraco*. DAC, I, 1993.
- SALVAT Y BOVÉ. *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana*. Tarragona, 1961.
- TARRAGÓ, S. «A la recerca d'una identitat perduda: el circ romà de Tàrraco». DAC, I, (1993), p. 269-295.
- TED'A. *Un abocador del segle V dC en el Fòrum Provincial de Tàrraco*. Tarragona, 1989. (Memòries d'Excavació, 2)
- TED'A. *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*. Tarragona, 1990. (Memòries d'Excavació, 3)
- TOBÍAS, O. *Seguiment arqueològic de la Baixada de Peixateria i carrer Enrajolat*. Memòria d'excavació presentada a Generalitat de Catalunya, inèdita, 1994.
- URV. *Memòria de la intervenció arqueològica preliminar a la Rambla Vella de Tarragona*. Tarragona: Generalitat de Catalunya, 1993. [Inèdita]

La vil·la romana de Sant Amanç de Viladés (Rajadell, Bages)

ALBERT MARTÍN I MENÉNDEZ
ARQUEOCIÈNCIA

SITUACIÓ I EXTENSIÓ DEL JACIMENT

El conjunt arqueològic de Sant Amanç de Viladés està situat en la vessant sud d'un serrat, al peu del qual passa la carretera N-141b que porta a Calaf. El jaciment s'estén ambdós costats de l'N-141b just en aquest punt, una recta situada entre dos ponts i a 125 metres vers llevant del mas de Can Viladés. Les seves coordenades UTM són: 31TCG903214 a 370 metres sobre el nivell del mar.

Com a parts integrants d'aquest conjunt hem de considerar, principalment, la vil·la d'època romana, però també els assentaments d'època ibèrica i altmedieval.

El límit nord del conjunt arqueològic ens és encara de precisió difícil, ja que si bé creiem que la *pars urbana* que ha estat objecte d'excavació és un dels punts més alts de la vil·la, no ho és així de l'assentament ibèric, ja que d'una manera clara alguna paret d'aquest mateix assentament es perllonga per sota del camí que porta al Clot de Can Viladés, i per tant fora del límit de la zona expropiada.

El límit sud del jaciment és el que presenta més complexitat, car les restes tant d'època romana com medieval es perllonguen clarament per sota la línia d'expropiació i almenys amb clara connexió estructural fins arribar a la paret de feixa que serveix de límit sud a aquesta terrassa de conreu. La continuïtat de les restes arqueològiques més enllà d'aquesta feixa, si bé no ha estat demostrada, no s'ha de descartar en cap moment. En aquest aspecte cal remarcar que en aquesta zona sud es devia trobar la necròpolis corresponent a aquest jaciment i de la qual procedeix sens dubte la làpida funerària esmentada en tota la bibliografia relativa a aquest jaciment.

ENTORN GEOGRÀFIC IMMEDIAT

Pel que fa a l'època ibèrica, no tenim cap dada de l'existència d'altres assentaments en aquesta zona, de manera que aquest és, doncs, l'únic testimoni d'ocupació humana d'aquestes cronologies.

D'època romana, en canvi, coneixem altres punts on s'ha documentat la presència de restes que han donat indicis d'un poblament de caire rural. Aquests altres jaciments foren localitzats també per Jordi Piñero al mateix temps que la vil·la de Sant Amanç, i foren donats a conèixer en la mateixa publicació¹. Es tracta dels jaciments de Sant Amanç sud i Sant Amanç oest, ambdós molt propers a la vil·la romana i que, per tant, s'hi relacionen directament, i dos altres de més llunyans: Cal Balart a 1.300 metres al sud de Rajadell, i l'església de Santa Maria de Monistrol a Monistrolet. En tots els casos hem de parlar de troballes de ceràmiques d'època romana.

Per aquesta època el fet que revesteix més interès per a la vil·la de Sant Amanç és la presència segura d'una via romana que unia les terres del sector de Manresa amb les de Calaf i Prats de Rei (antic municipi romà de *Sigarra*). L'itinerari d'aquesta via devia de seguir forçosament molt de prop la riera de Rajadell al seu pas per la vil·la romana, tal i com fins fa relativament poc temps ho feia l'antic camí ral de Manresa a Cervera.

El pas per aquest indret és el més adequat per desplaçar-se entre la comarca del Bages i la d'Anoia, tal i com avui dia fa l'Eix Transversal. Aquesta obligatorietat de pas fa entendre millor el perquè de l'existència d'aquests assentaments en aquest lloc concret, i també la importància que en el seu temps devien tenir dins l'organització i l'explotació del territori en l'època romana i també la ibèrica.

Pel que fa a l'època medieval, no podem oblidar la connexió que ha de tenir la presència de la vil·la tardoromana amb la posterior edificació de l'església de Sant Amanç, situada al costat del mas de Can Viladés i documentada ja com *Sant Emanz* el 1027. Les restes d'edificació d'època medieval sobreposades a algunes estructures d'època clàssica tornen a parlar-nos una vegada més de la idoneïtat d'aquest lloc de pas per a l'establiment humà.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

La localització d'aquest jaciment es produí l'any 1993, quan l'arqueòleg Jordi Piñero feia el catàleg del patrimoni arquitectònic, històric i paisatgístic de Rajadell. L'evidència d'estructures i murs que sobresortien del talús de la carretera, principalment del seu costat nord, donaren immediatament idea tant de la importància monumental de l'assentament, com de la destrossa que hi havia fet l'obertura de la carretera l'any 1986, època en què aquesta vil·la no era encara ni coneguda ni inventariada.

Fou més bé arran d'aquesta troballa que Jordi Piñero relacionà per primer cop aquesta vil·la amb la trobada d'una làpida sepulcral d'època romana, l'any 1794, que

1. Piñero, J. "Noves dades sobre arqueologia romana a Rajadell: La vil·la de Sant Amanç i altres jaciments." *Dovella* [Manresa] (maig de 1994), núm. 47, p. 29-36.

actualment es conserva al Museu Episcopal de Vic. Aquesta làpida era ja ben coneguda i havia estat publicada per diversos autors,² i datada vers els segles II o III.

Els resultats de la prospecció feta per Jordi Piñero foren publicats el maig de 1994 i possibilitaren al mateix temps la intervenció del Servei d'Arqueologia de la Generalitat en comprovar-se que aquest jaciment estava afectat pel traçat de l'Eix Transversal.

El juliol de 1995 es va fer la prospecció pertinent de l'itinerari d'aquest tram d'autovia, encarregada a l'empresa Arqueociència i portada a terme pels arqueòlegs David Olivares i Jordi Piñero, l'informe d'aquesta prospecció confirmà la importància de la vil·la de Sant Amanç i recomanà una intervenció en el jaciment.

MOTIUS DE LA INTERVENCIÓ

El projecte de construcció de l'Eix Transversal de Catalunya ha estat el motiu que ha provocat la decisió del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya d'intervenir amb caràcter d'urgència en aquest jaciment.

Com ja hem mencionat anteriorment, l'obertura el 1986 de la carretera de Calaf a Rajadell va partir en dues meitats el conjunt arqueològic. Aquesta carretera, que consta d'un carril per banda, més vorera i talussos, representa una pèrdua de 18-20 metres d'ample en tota la longitud del jaciment (80 metres).

El projecte de l'Eix Transversal havia previst reaprofitar concretament en aquest punt l'actual traçat de la carretera N-141b. Com que l'amplada que ha de tenir l'Eix Transversal superava la que tenia aquesta carretera, la major part del conjunt arqueològic restava afectada principalment pels talussos de projecció de l'obra. Finalment, calia tenir en compte que a mig termini està previst dur a terme el desdoblament de l'Eix Transversal, situant-lo possiblement ran del cantó sud de l'actual traçat.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Els treballs d'excavació foren encarregats a l'empresa Arqueociència i s'iniciaren la darrera setmana de febrer de 1996 amb un procés de neteja de la vegetació i desmuntatge d'algunes parets de feixa modernes, com també de rebaix de sediments per tal d'extreure les acumulacions de terra vegetal de conreu. Aquesta fase de treball fou portada a terme per Eduard Sánchez, i va durar fins al 4 de març, moment en què començaren els treballs d'excavació en extensió.

El 4 de març s'iniciaren els treballs amb la totalitat de l'equip, format per sis obrers, l'arqueòleg Antonio López i el director de la intervenció, Albert Martín.

2. Vegeu: Fabre, G.; Mayer, M.; Rodà, I. "Epigrafia romana de la comarca del Bages." XXVI Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Manresa, 1981). Miscel·lània del Centre d'Estudis del Bages, [Manresa] (1981), núm. 3.

L'equip d'excavació es va veure reforçat durant dues setmanes per l'arqueòleg Jordi Piñero, i durant el mes de maig per l'arqueòleg Jordi Alemany. El dibuix de camp ha estat obra de l'arqueòleg David Olivares, i els treballs de consolidació i restauració d'urgència foren fets per Agustín Gamarra i M. José García. El suport topogràfic va ser aportat tant pels topògrafs de SAEM com per l'empresa MIRA SCP. L'estudi dels materials arqueològics trobats en aquest jaciment³ ha estat encomanat a l'arqueòleg Ramón Jarrega, auxiliat per Esther. L'estudi de les estructures arquitectòniques i el processament de les dades extretes, l'estan fent actualment Albert Martín, Joan Gallisà i Jordi Alemany.

En el moment de començar els treballs d'excavació, la preservació, ni tan sols parcial, d'aquest jaciment no estava gens assegurada, car evidentment no en coneixíem encara ni l'estat de conservació, ni l'interès monumental o científic que podria tenir.

Per tal d'obtenir dades al més aviat possible sobre tota aquesta problemàtica, es va decidir començar l'excavació al sector situat al costat nord de la carretera, on els indicis de conservació d'estructures eren més esperançadors. A mesura que avançaven els treballs i apareixien estructures i noves dades es va anar fent palesa la importància d'aquesta vil·la i va anar prenent relleu l'interès del jaciment.

Una vegada es va comprovar la importància de les restes arqueològiques del cantó nord de la carretera, es va plantejar immediatament centrar la majoria dels esforços en l'excavació del cantó sud, ja que la importància de les restes que allà es trobessin podria condicionar en gran mesura tant les decisions que en el futur immediat es prenguessin sobre aquest jaciment, com el projecte d'obra de l'Eix Transversal.

El primer que va quedar clar fou que les estructures tant d'època romana, com també les d'època medieval, que aquí sí que aparegueren, es perllongaven vers el sud i sortien fora de la zona expropiada, la qual cosa ha impossibilitat la seva excavació. A part de la troballa d'estructures d'hàbitat d'època altmedieval, aquest sector va donar com a fruit un dens complex d'habitacions acompanyades de dipòsits i canalitzacions, tots relacionats possiblement amb l'elaboració de vi, a més d'un abocador d'època baiximperial que va oferir una gran quantitat de restes de cultura material, que fins al moment havien estat escassos en aquest jaciment.

Davant de la importància de les restes arquitectòniques posades al descobert, el director general del Patrimoni Cultural de la Generalitat, va resoldre conservar íntegrament les restes, per després consolidar-les i adequar-les pel seu interès públic.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Sector nord

Les restes situades més al nord corresponen a un conjunt no excavat de murs d'època ibèrica, situat quasi tres metres per damunt de les edificacions d'època ro-

3. Aquest estudi encara no ha estat completament finalitzat.

Figura 1. Sector nord. Estructures corresponents a les termes tallades per la carretera.

mana més altes, i que si bé no podem dir res quant a la seva distribució arquitectònica, sí que podem oferir un ventall cronològic aproximat, gràcies a les troballes ceràmiques superficials, les quals abasten els segles IV i I aC.

Encara que l'estudi dels diferents cossos d'edificació que conformen la zona residencial d'aquesta vil·la, està encara incomplet, podem ja establir algunes hipòtesis que acompanyin la descripció de la planta del conjunt.

Es tracta sens dubte d'una edificació estructurada en una terrassa modificada principalment rebaixant el terreny, per tal d'assentar-hi les construccions. L'aspecte que ara té el jaciment ens presenta en gran part, la planta corresponent al Baix Imperi, sobretot pel que fa al seu sector més oriental.

Si bé el tall que la carretera ha fet al jaciment ens fa donar-nos una idea del fet que la *pars urbana* forma un conjunt d'estructures allargades, això és una impressió més aviat correcta, car el cos principal de l'edifici el formen un conjunt de tres estances pavimentades amb *opus signinum* acompanyades d'una altra de pavimentada amb un mosaic policrom, i d'una darrera on la pavimentació ha estat arrencada de fa temps. Aquestes cambres estan decorades amb estucs de color predominantment blanquinós i en un cas amb pintura mural de molt bona qualitat. Quant al mosaic policrom, conservem una mica més de la meitat del que seria el total de la superfície pavimentada d'aquesta habitació. De la part conservada hem de lamentar la pèrdua de la coberta de tessel·les corresponents al cantó centre-oest.

Els motius decoratius estan fets amb la tècnica de l'*opus musivum*, tot fent servir tessel·les quadrades i també triangulars d'uns 8 mil·límetres de costat; els colors emprats són el blanc, el negre, el vermell fosc, el granat, el blau, el marró verdós i el verd groc.

Figura 2. Sector nord. Mosaic policrom.

El conjunt de motius decoratius d'aquest mosaic segurament no tenia emblema central, tant perquè en la part conservada no hi ha cap indicatiu d'això, com també perquè l'esquema decoratiu està basat en diverses bateries d'emblemes decoratius col·locats dins l'hexàgon que deixen bandes de llaceries (l'una en vermell i l'altra en blau) que es creuen pel costat llarg en "X". La següent bateria de motius decoratius està separada de l'anterior per unes figures o bé de reompliment (geomètriques o esquemàtics) o bé simplement més petites (ocellet). Aquests motius ocupen espais ja sigui rombohexagonals o quadrats que les llaceries es veuen obligades a fer de retorn a la següent bateria de motius col·locats dins els espais hexagonals. El conjunt és envoltat per dues bandes successives de motius florals; la primera d'aquestes bandes representa una ona de peltes alternativament invertides rematada amb un motiu pseudofloral acompanyat de dos cercells que omplen els espais buits; la segona la forma una petita banda de fulles fusiformes enganxades l'una amb l'altra pel fus.

L'esquema decoratiu el completen només pels cantons est i oest una banda de S afrontades i adossades fetes en color blanc i que omplen l'interior alternativament amb colors negre, granat, blau, vermell fosc. Com a fet curiós s'ha de mencionar que al cantó est del mosaic la banda de fulles fusiformes i la de S afrontades i adossades tenen les seves posicions intercanviades com si qui va fer el mosaic hagués comès un error.

Els motius decoratius presents dins els espais hexagonals de la primera bateria són tots iguals, es tracta d'una mena de florera esquemàtica de la qual surten set branques tres de les quals estan rematades amb una fulla de parra i dues amb raïm. La segona bateria està constituïda per imatges d'un paó de costat amb les plomes

aixecades o d'un cavall mig estàtic; d'aquest darrer en tenim només un, però força ben conservat, mentre que de paons en tenim dos de parcials i un tercer pràcticament desaparegut. L'esquema el formen d'est a oest un paó mirant cap l'esquerra, el cavall en sentit N-S mirant cap a la dreta, un paó mirant cap la dreta i un altre paó mirant cap l'esquerra; falten dues figures més per completar l'esquema que podem suposar que devien ser un cavall més i un darrer paó.

Com a novetat en sistemes d'adquisició de dades de camp, ha estat la utilització d'un escàner autopropulsat per tal de substituir el tradicional calc a mà que es fa amb els mosaics. Amb aquest sistema s'ha obtingut un dibuix digitalitzat en color real (100 ppp, 16 milions de colors) a escala 1:1 de tot el mosaic, que pròximament serà consultable des de CD-ROM.

El grup de cambres nobles està tancat pel nord per un doble mur (doble tant per motius cronològics com estructurals), i dona al sud mitjançant les portes corresponents, avui dia desaparegudes per la construcció d'un camí, a un passadís de comunicació. Les cotes d'ús d'aquest passadís també han desaparegut per culpa del camí esmentat, però sí que conservem —encara que tallat per la carretera— gran part del mur de tanca de tot aquest grup estructural, el qual està construït ja a la terrassa inferior i té quatre pilars quadrats adossats pel seu cantó sud. La comunicació entre les dues terrasses és documentada per la presència d'una escala de pedra, composta de tres graons col·locats davant la pedra de llinda corresponent a la porta que hi devia haver en aquest mur de tanca.

Una de les parts més ben conservades de la vil·la correspon precisament a l'escalinata que separa el corredor i el grup de cambres nobles de les habitacions situades més a l'est. És tracta d'una escala feta a base de lloses de pedra monolítiques, situada en una habitació de planta més aviat quadrada, que creiem que servia almenys per accedir a un pis superior situat sobre les habitacions de l'extrem est de la vil·la. La part més ben conservada d'aquesta escala és la primera cantonada que s'adossa al mur de tanca nord on conservem *in situ* cinc lloses de pedra, les parts més mal conservades són les que donen vers el sud, afectades pel camí rural que hem esmentat abans. La notable alçària que conserven les estructures muràries relacionades amb l'escala ha permès documentar algunes peculiaritats de l'arquitectura d'aquesta vil·la, moltes de les quals encara s'estan estudiant, com també restes arquitectòniques en aquest sector corresponents a fases més antigues.

A l'altre cantó de l'escala, cap a l'est, les estructures han sofert un arrasament modern en direcció NW-SE que ha donat com a resultat un estat de conservació força desigual en tot aquest sector; de tenir murs amb una alçària de més de 2 metres passem a tenir fonaments que han perdut el seu paviment. No obstant això la planta de la quasi totalitat del conjunt està gairebé completa.

El primer que cal mencionar d'aquest conjunt, és que per les característiques de la planta i les restes d'alçats que tenim es tracta d'una obra unitària, ben planificada i construïda sincrònicament amb l'escalinata i el conjunt d'habitacions nobles.

La interpretació funcional d'aquest grup arquitectònic ens la dona la presència a l'extrem SE d'un hipocaust de grans dimensions; per aquest motiu, com també

pel tipus de pavimentació (*opus signinum* amb mitges canyes) i el format de les cambres (més aviat petit) creiem que ens trobem davant d'un conjunt termal.

Aquestes possibles termes es componen d'un conjunt de quatre estances separades d'altres dues per un corredor. La disposició d'aquestes cambres és simètrica de nord a sud, o sigui 3 a dalt i 3 a baix, i estan situades entre l'hipocaust i el mur de tanca nord. L'espai lliure que hi ha al costat occidental de l'hipocaust es conserva a l'alçada dels fonaments i, per tant, la seva interpretació esdevindrà problemàtica.

Quant a l'estat de conservació veiem que només tenim una estança de la qual conservem tot el paviment, i dues més i el corredor en què aquest es conserva parcialment; tots els paviments són en *opus signinum* d'identica factura; les lloses de llinda han estat robades. Del paviment de les tres estances restants només podem fer-ne suposicions, ja que l'únic que sabem amb certesa és que el paviment de la cambra situada a l'extrem NW fou desmuntat, i per les característiques de l'espoliació, difícilment podia haver estat com el de les altres cambres; sembla força més probable que es tractés d'un paviment d'elements desmuntables (lloses, maons, etc.).

El més singular pel que fa a aquest conjunt arquitectònic està íntimament relacionat amb l'escala, i rau en el fet que ens permet plantejar, com ja hem dit més amunt, l'existència d'un pis superior per damunt de les quatre habitacions termals més properes a l'escala i també per damunt de l'espai situat al sud d'aquestes. Això es reflecteix en el fet que els murs mestres d'aquesta construcció corresponen, l'un al mur que separa aquest conjunt de l'escala i l'altre al que separa l'hipocaust de l'espai que té a l'oest. Es tracta de murs que delimiten al mateix temps el mur de tanca sud, el qual si bé es conserva poc més que a l'alçada dels fonaments, es troba reforçat per tres grans contraforts.

Les dues habitacions situades per sobre l'hipocaust devien tenir, en canvi, només la planta baixa, tal i com reflecteixen les parets que les envolten, com també l'hipocaust, ja que de la manera en què està construït difícilment hauria suportat l'existència d'un pis superior. Quant a aquest hipocaust, hem d'assenyalar la particularitat que el pis d'utilització no estava sostingut per les habituals *pilae* de maons sinó per un doble rengle de petits murets fets en pedra i morter, que deixa un petit passadís central. La boca d'aquest hipocaust mira vers l'est i consta d'un corredor fet també en pedra i morter, i amb un terra d'argamassa de cal i arena. El límit sud de l'hipocaust es troba molt malmès, però la presència d'un carreu tallat de notables dimensions fa pensar en una paret de bastant entitat. L'estat de conservació d'aquest hipocaust no és massa bo, car cap mur sobrepassa els 20 centímetres d'alçada i tant la paret abans esmentada com la boca d'entrada estan força deteriorades.

A l'oest del grup de cambres nobles tenim un conjunt estructural més sincrònic amb aquestes, però que pel contrari es troba força deteriorat tant pel camí que el travessava, com per l'arrasament provocat per la construcció d'una feixa de conreu a més del tall de la carretera. La funció d'aquestes estances resta encara per

aclarir, però podem avançar que destaca l'entrada a una d'aquestes marcada per dues grans pedres de llinda (una de les quals espoliada d'antic), situades entre un mur i un paviment d'*opus signinum*. La cota d'aquest conjunt estructural ens situa en una terrassa entremig de les que hem esmentat fins ara, però sense dubte comunicada amb aquelles.

Adossat a aquestes darreres estructures, trobem un altre conjunt que podem interpretar també com unes termes, encara que en aquest cas la seva utilització com a banys ja havia estat amortitzada, i substituïda per a un ús més industrial, tal i com demostra la presència d'un àmbit pavimentat amb un *opus signinum* que té un petit *torculus*, amb una tina de decantació al costat.

La interpretació de l'estructura d'aquestes termes se'ns fa difícil perquè tot i l'entitat de les restes conservades, no era menys la de les que el tall de la carretera s'ha emportat, ja que, sens dubte, aquest sector és el més afectat per aquesta circumstància.

Som davant d'un edifici no massa gran però de realització acurada que utilitza per fer les seves parets la combinació de petits carreuets de pedra escairada amb el reforçament de les cantonades i portes amb carreus rectangulars de gran format (1 metre o més de llargada) disposats al llarg i través.

El que conservem d'aquestes termes es redueix a tres habitacions i els indicis d'una quarta. L'habitació més sencera, i que cal interpretar com a *caldarium*, consta d'una cambra de planta quadrada perllongada pel cantó oest amb una exedra semicircular. El paviment d'aquesta cambra –de morter de calç i palets de riu– només el podem veure conservat al llinard de la porta que la comunicava amb l'habitació situada immediatament al sud; el paviment de l'exedra resta conservat íntegrament. Aquests paviments es trobaven sustentats per una trama de *suspensura* feta amb maons quadrats, que en el cas del *caldarium* només conserva parcialment les parts adossades al mur que dona a l'exedra. Aquest *caldarium* tenia pel cantó sud, una altra habitació amb hipocaust –que potser es pot considerar un *tepidarium*– que ha estat destruïda per la carretera, i que només coneixem per l'existència de dues columnetes de *suspensura* i per la presència de dues portes, la que comunica els respectius hipocausts i la que hem mencionat abans, situades l'una sobre l'altra. A l'est del *caldarium* tenim una altra habitació de dimensions més grans, pavimentada amb morter de calç i palets de riu, tallada en el seu costat sud per la carretera, i que per la banda nord presenta una porta força ben conservada on només manca la pedra de llinda; l'atribució funcional d'aquesta cambra resta encara per aclarir.

Immediatament al nord de les habitacions que hem esmentat n'hi ha una altra on es troba el *prae-furnium* que escalfava el conjunt. Es tracta d'un retall excavat al subsòl natural, de forma circular que dona a un petit passadís cobert el qual comunicava amb l'hipocaust del *caldarium* a través de la seva paret nord. Aquesta zona de *prae-furnium* es troba envoltada de parets de tanca que el separen del subsòl natural, el qual ha estat rebaixat i retallat per tal de construir aquesta estança de servei.

Com ja hem avançat més amunt, aquestes termes havien estat ja amortitzades, i per tant el paviment del *caldarium* havia estat desmuntat, les portes de comunicació de l'hipocaust amb el forn i el possible *tepidarium* havien estat sòlidament tapiades i l'espai del forn reomplert. A l'habitació de la dreta s'havia tapiat la porta que la comunicava amb el forn i se n'havia elevat el nivell de pis amb reompliments. Totes aquestes reformes segurament s'haurien de posar en relació amb la zona de premsatge que s'instal·la al seu cantó i que hem mencionat més amunt.

Quant a la cronologia de les construccions d'aquesta *pars urbana* de la vil·la, poc podem dir per ara car l'estudi del material encara s'està fent, però podem avançar que segurament caldria situar la construcció del conjunt d'habitacions nobles entre la segona meitat del segle III o els inicis del segle IV, i pel que fa a l'abandó de moltes d'aquestes estructures caldria situar-lo potser ja cap al segle VI.

Sector sud

Situada en un terreny més planer que la *pars urbana*, es troba a 4 metres per sota de la cota del mosaic i a 2 metres per sota del pis de les termes occidentals i també de la base de l'escala que hi ha al mur amb contraforts. Aquest sector del jaciment presenta a més del conegut tall de la carretera un altre tall pel seu cantó sud causat per una gran feixa que separa aquesta terrassa de conreu de la situada més al sud. Aquesta feixa va en sentit W246°- E66° mentre que l'orientació de les estructures d'aquesta part de la vil·la va aproximadament W252°-E72°. Això significa que el retall de la feixa afecta més les restes arqueològiques situades al cantó est que les de l'oest, de fet el límit sud de l'expropiació –i per tant de l'excavació– segueix una línia quasi paral·lela a la de la carretera i per tant no s'ha excavat la porció triangular de terreny que hi ha entre la feixa i el límit de l'expropiació, franja de terreny que és de només 1 metre a l'extrem oriental i de 10 metres a l'extrem occidental.

L'estat de conservació d'aquest sector del jaciment és més unitari i sensiblement més dolent que el de les estructures de la part alta; l'arrasament d'aquest conjunt augmenta a mesura que anem cap a l'oest, on les estructures es troben gradualment més degradades fins a desaparèixer. D'altra banda és la presència de la feixa la causa principal de la pèrdua de superfície arqueològica.

De la major part de les parets es conserven solament els fonaments i aquest fet es produeix a més de per la degradació producte dels conreus, perquè en aquest sector s'observa clarament una seqüència relativa de construccions on les més modernes han anat destruint les més antigues. Al mateix temps podem observar que les estructures més modernes –ja atribuïbles a l'alta edat mitjana– són les situades més cap a l'oest, mentre que les més antigues, dins el període romà, són les situades a l'extrem est.

Sobre un substrat argilós amb materials d'època ibèrica, que només ha deixat com a restes estructurals una sitja tallada per la carretera, trobem les primeres

Figura 3. Sector sud. Conjunt de lacus per a la producció de vi.

construccions de caire «industrial» de la vil·la, aquestes semblen tenir com a element principal i al mateix temps primigeni, un gran *lacus* rectangular (en sentit E-W) pavimentat amb *opus signinum* i envoltat principalment pel cantó sud d'una elaborada canalització de desguàs; es tracta d'un dipòsit de quasi 9,5 metres de llarg per 2 d'ample. La importància d'aquesta construcció es fa palesa també en les constants reparacions (un mínim de quatre) a què ha estat sotmesa l'obra d'*opus signinum*. A aquest *lacus* se n'adossa amb orientació N-S un de més petit (3,8 per 1 metres) de molt bona factura i amb mitges canyes tant al terra com a la cantonada de les parets; aquest *lacus* té pel cantó sud un forat de desguàs construït amb un tub de plom; tot i que la cronologia de construcció és posterior a la del més gran, la seva amortització també sembla produir-se abans. La funció d'aquests dipòsits sembla ser la producció de vi.

Al costat occidental d'aquest *lacus* trobem un conjunt de tres habitacions construïdes amb murs de pedra i fang. La primera d'aquestes si bé no té el límit nord, conserva encara la localització de la porta d'accés (vers l'oest). Les dues habitacions restants estan arrasades per sota de la cota de pis i no ofereixen cap informació sobre la seva finalitat. El mateix passa amb el grup següent d'estructures situades més cap a l'oest, de les quals la parcialitat i la poca entitat no permeten fer gaires deduccions.

Aquest grup de tres habitacions, més tard és amortitzat de manera parcial construint una paret que les tanca pel nord i unificant les tres habitacions en una de més gran, encara que mantenint almenys el mateix límit oest del conjunt. La modificació més important, però també la que tenim més malmesa, es produeix quan tot el conjunt d'estructures situades a l'oest del gran *lacus* és terraplenat i al da-

Figura 4. Sector sud. Estructura el·líptica d'època medieval.

amunt es construeixen dues habitacions contigües utilitzant la tècnica de l'encofrat de morter, la qual cosa significa que desconexim fins i tot a quina cota per sobre de la conservada podria estar el nivell de pis d'aquestes habitacions.

A l'extrem més occidental del conjunt arqueològic i edificats directament sobre reompliments d'època romana que arriben fins a la roca mare, conservem una retícula d'estructures de fonamentacions atribuïbles a l'alta edat mitjana. L'estat de conservació d'aquestes mateixes estructures és bastant fragmentari, tot i que pels indicis que n'han quedat, sabem que la cota de paviments no es trobava gaires centímetres més amunt de la que avui conserven les estructures.

Es tracta d'un conjunt de murs, on els més ben conservats són els dos que hi ha en sentit N-S; estan construïts a pedra seca amb carreus de gran format ja sigui poc o molt escairats, que presenten uns possibles pilars adossats només per la seva cara oest. Les edificacions segueixen aproximadament l'orientació de les parets romanes i delimiten un mínim de quatre àmbits. Els àmbits més mal conservats són els dos situats més cap a l'oest; mentre que en els altres dos conservem algunes estructures més interessants. Dins el més proper a la carretera, s'ha localitzat una estructura soterrada de forma el·líptica (3,3 metres x 1,7 metres) revestida internament de carreus quadrangulars ben tallats, i que presenta al fons una altra fossa excavada al substrat natural, sense cap revestiment, i de planta rectangular adaptada a l'el·lipse de la paret. La funció o utilitat d'aquesta estructura és, a falta de més dades, desconeguda.

La darrera habitació és la que ha ofert les dades més interessants ja que s'ha localitzat, adossada a la paret est, una llar ben construïda, quasi completament conservada, al costat de la qual s'ha trobat un nivell d'utilització farcit de deixa-

lles arqueològiques d'aquest moment cronològic (al voltant del segle XIII), de manera que aquest és l'únic estrat que ens situa cronològicament aquest conjunt.

Per finalitzar mencionarem la presència d'un importat abocador de deixalles situat a l'extrem oriental del conjunt arquitectònic d'època romana, just sobre la sitja ibèrica anteriorment mencionada. D'aquest abocador cal destacar per la seva quantitat la important presència de restes arquitectòniques: arrebossats, mitges canyes i estucs decorats amb pintures de qualitat, dels quals en el moment que l'estudi del material ceràmic s'hagi completat, podrem obtenir força informació cronològica sobre les importants reformes estructurals sofertes per aquesta vil·la.

Finalment sota aquest abocador fou localitzada una sitja d'època ibèrica –tallada ja pel traçat de la carretera– que una vegada excavada ens va permetre datar el seu farciment dins la primera meitat del segle I aC.

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, J.P. (1989). *Le construction romaine. Matériaux et techniques*. Paris.
- ARQUEOCIÈNCIA (1995). *Autopistas i arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. Barcelona: Autopistas CESA, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- BRUN, J.P. (1986). «L'oléiculture antique en Provence. Les huileries du departament du Var.» *RAN*. Supl. 15 [Paris].
- BURJACHS, F.; DEFAUS, J. M.; MIRET, M.; SOLIAS, J. M. (1987). «Un centre productor d'envasos vinaris a Malgrat (El Maresme).» A: *El vi a l'Antiguitat economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona.(Monografies Badalonines; 9)
- COROMINES, P. (1929). *Troballes romanes a Sant Pol de Mar. Miscel·lània Creixells*. Barcelona: Publicacions de la Fundació Bernat Metge.
- DESCAMPS, J.; BUXÓ, R. (1985). «El jaciment romà de Platja de Fenals (Lloret de Mar, Selva)». A: *Tribuna d'Arqueologia 1985-86*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 63-68.
- GIULIANI, C.F.(1990). *L'edilizia nell'antichità*. Roma: La Nuova Italia Scientifica.
- GÓMEZ; PÉREZ; REVILLA (1995). «Un taller de forja en la villa romana de “El Vilarenc”, Calafell (Baix Penedés, Tarragona)». A: *La farga catalana en el marc de l'arqueologia siderúrgica. Actes del Simposi Internacional sobre la Farga Catalana*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, p. 115-123.
- MARTÍN, A.; MIRET J.; BOSCH, J.; BLANCH, R.; ALIAGA, S.; ENRICH, R.; COLOMER, S.; ALBIZURI, S.; FOLCH, J.; MARTÍNEZ, J.; CASAS, T. (1988). «Les excavacions al paratge de la Bòbila Madurell i de Can Feu (Sant Quirze del Vallès)». A: *Tribuna d'Arqueologia 1987-88*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. p. 85-92.
- PERA, J.; SOLER, A. (1985). «Aproximació a la Carta Arqueològica del terme de Sant Pol de Mar (El Maresme)» *Laietània*, 2-3, p. 259-281.
- SERRA RÀFOLS, J.C. (1932). «Troballes romanes a Sant Pol de Mar (Costa de Llevant)». A: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, VIII* . Barcelona: p.87-89.

Índexs de Tribuna d'Arqueologia de 1982-1983 a 1996-1997

A CURA DE ROSER POU I MIQUEL MARTÍ

SUMARIS:

Tribuna 1982-1983

- La cova de l'Arbreda. *Narcís Soler i Masferré*: pàg. 9.
- El jaciment tartessi de Setefilla (Sevilla). *M. Eugènia Aubet Semmler*: pàg. 15.
- El Tossal del Moro de Pinyeres (Batea, Terra Alta). *Josep Padró i Parcerisa*: pàg. 25.
- El Santuari protohistòric de Zalamea de la Serena. *Joan Maluquer de Motes i Nicolau*: pàg. 31.
- Darrers treballs d'arqueologia subaquàtica a Girona. *Javier Nieto Prieto*: pàg. 39.
- El poblat medieval de l'Esquerda (les Masies de Roda de Ter, Osona). *Immaculada Ollich i Castanyer*: pàg. 43.
- L'arqueologia a Sagunt. *Carmen Aranegui Gascó*: pàg. 51.
- Can Tintorer: un complex miner d'època Neolítica al Baix Llobregat. *M. Josefa Villalba, Lydia Gordo*: pàg. 57.
- Noves dades sobre la ciutat romana d'Ilerda. *Emili Junyent, Arturo Pérez*: pàg. 63.
- Les excavacions de l'estiu de 1982 al fòrum de la ciutat romana d'Empúries. *Enric Sanmartí, Josep M. Nolla, Ricardo Mar*: pàg. 75.
- Túmulo I de la Serra de Clarena. Una inhumació col·lectiva. *Josep Castells, Jordi Enrich*: pàg. 79.
- Grup cultural Las Cogotas I: una visió crítica. *Germán Delibes de Castro*: pàg. 85.
- El Puig de Serra, a Serra de Daró: una necròpolis d'Ullastret. *M. Aurora Martín i Ortega*: pàg. 93.
- Teatre romà de Tarragona: treballs arqueològics 1982-1983. *Mercè Roca i Roumens*: pàg. 97.

Tribuna 1983-1984

- Estat actual del coneixement de la Prehistòria a la vall del Montsant (Priorat, Tarragona). *Josep M. Fullola*: pàg. 7.

- Excavacions a la vila romana de Vilauba (Camós, Girona) 1979-1983. *Assumpta Roura, Simon Keay*: pàg. 15.
- L'espectroscòpia aplicada a l'arqueologia. *Gemma Rauret i Dalmau*: pàg. 19.
- Darreres excavacions arqueològiques a la ciutat de Baetulo (Badalona):
Les excavacions a Baetulo 1975-1984. *Pepita Padrós i Martí*: pàg. 27.
- L'excavació de "El Clos de la Torre Vella". *Xavier Aquilué i Abadias*: pàg. 31.
- Algunes reflexions sobre els resultats de deu anys de treball arqueològic a Baetulo. *Josep Guitart i Duran*: pàg. 33.
- La interrelació de l'arqueologia i la pedologia: el jaciment de la Fonollera (Torroella de Montgrí). *Ramon Vallejo, Enriqueta Pons i Brun (amb la col·laboració de F. Canalias, R. Pons i A. Toledo)*: pàg. 39.
- Problemes d'urbanística a la ciutat romana de Clunia (Burgos), després de les últimes campanyes d'excavació. *Pere de Palol*: pàg. 47.
- Venta Micena: un dels jaciments humans més antics d'Europa. *Josep Gibert i Clois*: pàg. 53.
- El edifici octogonal, tardoromano, de Valdetorres de Jarama (Madrid). *Luis Caballero Zoreda*: pàg. 59.
- Novedades en la prehistòria del Alto Aragón. Vicente Baldellou: pàg. 71.
- L'influenza orientale nell'Etruria e Lazio nell'Orientalizzante e il suo significato. *Annette Rathje*: pàg. 83.
- Excavacions a la cova del Frare (Matadepera, Vallès Occidental), dinàmica ecològica, seqüència cultural, i cronologia absoluta. *Araceli Martín, Anna Biosca, Mª Josep Alba-reda*: pàg. 91.
- Castell Formós, un palau àrab a Balaguer (La Noguera). *Francesc Tuset, Josep Giralt*: pàg. 105.

Tribuna 1984-1985

- El hombre fósil de Ibeas y los yacimientos pleistocenos de la sierra de Atapuerca (Burgos). *Emiliano Aguirre*: pàg. 7.
- Les excavacions al poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques. *Núria Benito, Francesc Burjachs, M. Del Mar Espadaler, Josep M. Defaus, Mercè Molina*: pàg. 15.
- Darrers treballs a la Bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental). *Miquel Llongueras, Roger Marcet, M. Àngels Petit*: pàg. 25.
- Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984. *M. Adserias, J.M.V. Arbeola, X. Dupré, A.M. León, M.J. Massó, M.LL. Palanques, X. Solé*: pàg. 35.
- El poblament prehistòric de Torre d'En Gaumés (Alaior, Menorca). *G. Rosselló-Bordoy*: pàg. 43.
- Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castellruf (Martorelles, Vallès Oriental). *Pepa Gasull, Rosa M. Blanch, Alicia González, Clara Lorencio, Florencio Mayoral, Joana Xandri, Errikarta Yll*: pàg. 53.
- Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme dins del Pla de l'Atur a Sant Boi (Baix Llobregat (Baix Llobregat)). *M. José Albareda, Manel Alonso, Anna Biosca, Núria Molist, Ferran Puig, Josep M. Puig, Rosa Melian, Anna Saorín*: pàg. 63.

- Últimes intervencions a Iluro (Mataró, Maresme). *Joaquim Arxé, Albert Bacaria, Cristina Bastit, Montserrat Caballero, Pilar Pratdesaba*: pàg. 73.
- La necròpolis d'incineració de Coll S'Avenc (Tavertet, Osona). *Miquel Molist, W. Cruells, R. Buxó*: pàg. 83.
- La genèse de la religion grecque. *Pierre Lévêque*. Université de France-Comté: pàg. 93.
- Los inventarios del patrimonio arqueológico en España. *Manuel Martín-Bueno*. Catedrático de Arqueología, Epigrafía y Numismática: pàg. 99.
- L'inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. *Josep Castells*. Responsable de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya: pàg. 105.
- Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme l'any 1984 a Tortosa (Baix Ebre). *Albert Curto, Ana Lorient, M. Rosario Martínez, Elisa Ros*: pàg. 115.
- Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental). *Josep Bosch, Roser Enrich, Josep Maria Llorens, Montserrat Mataró, Anna Pàmies, Jordi Pardo, Josep Manuel Rueda, Isabel Serrat*: pàg. 121.

Tribuna 1985-1986

- Un tecno-complex del Paleolític Inferior: Puig d'En Roca (Girona, Gironès). *Eudald Carbonell, Rafael Mora*: pàg. 7.
- La Feixa del Moro (Juberri) i el Neolític Mig-Recent a Andorra. *Xavier Llobera*: pàg. 15.
- Els nivells ceràmics de la Cova 120 (Sales de Llierca, la Garrotxa). *Cent-Vint Group*: pàg. 25.
- Resultats de les excavacions de la Cova de Can Sadurní (Begues, Baix Llobregat). *M. Edo, M. Millán, A. Blasco, M. Blanch*: pàg. 33.
- La necròpolis del Coll del Moro. Sector les Maries. Campanya 1984 (Gandesa, Terra Alta). *M. Dolors Molas, Núria Rafel*: pàg. 43.
- Els pobles dels Camps d'Urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (el Masroig, Priorat). *Margarida Genera*: pàg. 53.
- El jaciment romà de Platja de Fenals (Lloret de Mar, la Selva). *Joan Descamps, Ramon Buxó*: pàg. 63.
- El complex industrial romà de Can Jofresa (Terrassa, Vallès Occidental). *T. Casas, J. Coll, A. Moro*: pàg. 69.
- Últimas intervenciones en el despoblado de Sant Miquel de la Vall (Pallars Jussà). *José Ignacio Padilla*: pàg. 75.
- Les excavacions a l'Antic Portal de la Magdalena: noves dades sobre l'urbanisme antic de la ciutat de Lleida. *F. Puig, P. Lázaro*: pàg. 83.

Tribuna 1986-1987

- El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès) i el seu entorn. Anàlisi crítica. *Joan Sanmartí, Joan Santacana*: pàg. 7.
- Estudi geomorfològic i industrial del jaciment paleolític de la Bauma de la Peixera d'Alfés (Segrià, Lleida). *J.M. Fullola, J.L. Peña, J. Gallart, P. García-Argüelles*: pàg. 15.
- L'estat actual de l'estudi de la ibertització a la zona nord de Castelló. *Francesc Gusi*: pàg. 23.

- Noves dades sobre el conjunt rupestre de la "Roca dels Moros" (Cogul, les Garrigues, Lleida). *Ramon Viñas, Anna Alonso, Elisa Sarrià*: pàg. 31.
- La necròpolis neolítica del Pla del Riu de les Marcetes (Manresa, Bages). *Imma Guitart*: pàg. 41.
- El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet (Lloret de Mar, la Selva). Excavacions 1975-1986. *J.M. Llorens, Enriqueta Pons*: pàg. 49.
- La seqüència estratigràfica de la cova de les Pixarelles (Tavertet, Osona). *Anna Maria Rau-
ret*: pàg. 59.
- La pintura mural a la Gàl·lia del 44 a.C. al 69 d.C.. *Alix Barbet*: pàg. 69.
- El Fòrum Provincial i el Circ de Tarragona. Actuacions 1981-1986. *Xavier Dupré*: pàg. 71.
- L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'in-
fluència. *Margarida Genera, Joan M. Vianney Arbeola*: pàg. 81.
- Les intervencions arqueològiques a la plaça de Sant Feliu (Girona). *Cristina Bastit, M. Te-
resa Genís, Josep M. Llorens, Àlicia Rodríguez*: pàg. 91.
- Un dipòsit de bronzes a Llavorsí (Pallars Sobirà). *Josep Gallart*: pàg. 99.
- Intervenció al Castell de mataplana (Gombrèn, Ripollès). *Manuel Riu*: pàg. 111.

Tribuna 1987-1988

- El projecte etnoarqueològic del canal Beagle (Terra del Foc, Argentina). *Ernesto L. Piana*:
pàg. 7.
- La missió arqueològica espanyola a Egipte: Les excavacions a Heracleòpolis Magna. *Jo-
sep Padró*: pàg. 15.
- Les excavacions a la rue de Lutèce i l'arqueologia urbana a París. *F. Audoin, T. Badin, F.
Baucheron, J.A. Muñoz Lacasta, I. Rovaze, E. Sapin, C. Voyet, S. Zylawyj*: pàg. 27.
- El megalitisme de l'Albera- Serra de Roda-Cap de Creus (Alt Empordà-Vallespir Oriental),
segons els estudis dels darrers 10 anys (1979-1988). *Josep Tarrús i Galter*: pàg. 39.
- Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Gel-
trú, Garraf). *Albert López i Mullor, Xavier Fierro i Macià*: pàg. 53.
- L'establiment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre). Un punt clau del comerç
fenici a la Catalunya meridional. *Maite Mascort i Roca, Joan Sanmartí i Grego, Joan
Santacana i Mestre*: pàg. 69.
- Les excavacions al paratge de la Bòbila Madurell i de Can Feu (Sant Quirze del Vallès,
Vallès Occidental). *Araceli Martín, Josep Miret, Josep Bosch, Rosa M. Blanch, Sara
Aliaga, Roser Enrich, Sergi Colomer, Silvia Albizuri, Joaquim Folch, Juan Martínez,
Teresa Casas*: pàg. 77.
- Els jaciments romans de l'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos (Viladomat, Alt Empordà). *Jo-
sep Casas i Genover*: pàg. 83.
- El poblat dels camps d'urnes i ibèric de Vilars (Arbeca, les Garrigues). *Ignasi Garcés, Emi-
li Junyent*: pàg. 103.
- Els sòls d'ocupació a l'abric Romaní (Capellades, Anoia). *R. Mora, E. Carbonell, A. Ce-
brià, J. Martínez*: pàg. 115.
- La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme). *Marta Prevosti, Joan F. Clariana*:
pàg. 125.

- El Roc del Migdia (Vilanova de Sau, Osona): un jaciment mesolític atípic?. *Miguel Ángel Paz, Assumpció Vila i Mitja*: pàg. 133
- Les darreres campanyes d'excavacions al poblat ibèric de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià): 1985-1987. *Francesc Gràcia i Alonso, Glòria Munilla i Cabrillana, Ramon Pallarès i Comas*: pàg. 145.
- El poblat ibèric de la Torre Roja i el conjunt termal de Caldes de Montbui (Vallès Oriental). *Joaquim Folch i Soler, Xavier Menéndez i Pablo, Came Miró i Alaix, Josep M. Puche, Emili Revilla i Cubero, Elisabet Sorribes*: pàg. 153.

Tribuna 1988-1989

- El poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern. *Josep Barberà*: pàg. 7.
- La cova sepulcral del neolític antic de l'Avellaner (Les Planes d'Hostoles, la Garrotxa). *Àngel Bosch, Oriol Mercadal, Josep Tarrús*: pàg. 15.
- La terrisseria alt medieval de Cabrera d'Anoia. *José I. Padilla*: pàg. 29.
- Culip VI: un vaixell medieval al Cap de Creus (Cadaqués, Alt Empordà). *Sergi Colomer, Hug Palou, Marcel Pujol*: pàg. 41.
- El megalitisme al Solsonès: resultats de les darreres excavacions (1984-1988). *Josep Castany, Fina Alsina, Lluís Guerrero*: pàg. 51.
- Les darreres excavacions a la vil·la romana de Vilauba: la part residencial. *Pere Castanyer, Assumpta Roure, Joaquim Tremoleda*: pàg. 63.
- Darreres investigacions sobre la ciutat romano-visigoda de Valentia (València). *Albert Ribera*: pàg. 71.
- Darreres excavacions a Empúries. El sector meridional de la neòpolis. *Enric Sanmartí, Pere Castanyer, Joaquim Tremoleda*: pàg. 79.
- L'illa d'en Reixac (Ullastret). Resultats provisionals de les campanyes d'excavació 1987-1988. *Joan B. López, Josep M. Llorens, M. Aurora Martín, Montse Mataró, Assumpció Toledo*: pàg. 89.
- L'Institut de Manlleu (Osona). Un hàbitat d'inicis de l'edat del bronze. *Sílvia Boquer, Josep Bosch, Walter Cruells, Josep Miret, Miquel Molist, Teresa Rodon*: pàg. 99.
- Cadastres d'època romana de les ciutats de Tarraco, Ilerda i Iesso. *Lurdes Burés, Josep M. Gurt, Anna Marqués, Francesc Tuset*: pàg. 113.
- Ciutat i camp en el món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis. *Simon Keay, Josep M. Carreté, M. Millet*: pàg. 121.
- L'experiment en arqueologia i l'antiga granja Butser. *Peter J. Reynolds*: pàg. 131.

Tribuna 1989-1990

- El jaciment paleolític de Mediona I. *Jordi Estévez, Gerd Weniger*: pàg. 7.
- Les ocupacions mesolítica i neolítica de la Font del Ros (Berga, Berguedà). *R. Mora, X. Terrades, A. Parpal, C. Plana, J. Martínez, A. Fígols, G. Roca*: pàg. 19.
- Pintures rupestres de Catalunya: un patrimoni desconegut i amenaçat. El projecte "Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya". *Josep Castells, Gemma Hernández*: pàg. 31.
- Umm el Tlel i Qdeir (Síria): noves aportacions a l'estudi de la prehistòria de les zones

- desèrtiques del Pròxim Orient. *Miquel Molist, Danielle Stordeur, Gabriel Alcalde, Josep Anfruns*: pàg. 41.
- L'estació neolítica sepulcral de la Costa dels Garrics del Caballol (Pinell, Solsonès). *Josep Castany*: pàg. 53.
- Les sitges prehistòriques del jaciment d'Aiguacuit (Terrassa). *Josep M. Defaus, Eduard Sánchez*: pàg. 65.
- Algunes dades sobre l'edat de ferro al Segrià: el jaciment de la Serra del Calvari (La Granja d'Escarp) i altres del seu entorn. *Josep Ignasi Rodríguez*: pàg. 77.
- El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989). *Ricard Batista, Núria Molist, Jordi Rovira*: pàg. 87.
- Les etapes de poblament al jaciment de l'Esquerda, les Masies de Roda de Ter, Osona (s. VIII Ac-s. XIV dC). *Imma Ollich, Montserrat Rocafiguera*: pàg. 101.
- Cadastrats romans a Catalunya: Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental. *Àngels Aguilar, Oriol Olesti, Rosa Plana*: pàg. 111.
- El tram de Via Augusta del Perelló (Baix Ebre). *Míriam Carbonell, Pere Izquierdo*: pàg. 125.
- Un vestigi del món romà a la Ribera: l'estela de Vinebre. *Margarida Genera, Marc Mayer, Jordi Pons, Marta Prevosti*: pàg. 135.
- Les darreres intervencions arqueològiques a Barcelona. *Oriol Granados*: pàg. 147.
- Excavacions arqueològiques a l'entorn del Monestir de Sant Pau del Camp. *Albert Bacarria, Emília Pagès, Ferran Puig*: pàg. 149.
- Intervenció a l'avinguda de la Catedral. *Mònica Blasco, Carme Miró, i Carolina Rovira*: pàg. 153.
- Excavació arqueològica a la plaça de Sant Miquel. *María Raya de Cárdenas, Beatriu Miró Juárez*: pàg. 157.
- Excavacions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes. Primers resultats. *Montserrat Mataró, Josep Burch, Judit Llopart, Anna M. Puig, Francesca Tió, Gemma Vieyra*: pàg. 159.

Tribuna 1990-1991

- Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany): un jaciment representatiu de la fauna de grans mamífers del pliocè inferior. *Julià Maroto, Àngel Galobart*: pàg. 7.
- La cova del Parco (Alòs de Balaguer, La Noguera. Lleida): darreres campanyes d'excavacions (1988-1990). *Josep M. Fullola i Pericot, M. Mercè Berguedà i Zapata, Raiül Bartolí i Isanta*: pàg. 17.
- Ca n'Isach (Palau –saverdera): un assentament a l'aire lliure del neolític mitjà. *Josep Tarrús, Júlia Chinchilla, Sara Aliaga, Oriol Mercadal*: pàg. 27.
- Un nou assentament del bronze-ferro al Vallès: Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental). *Sílvia Boquer, Luis González, Oriol Mercadal, Teresa Rodón, Laura Sáez*: pàg. 41.
- La fortalesa ibèrica ausentana del Casol de Puigcastellet de Folgueroles (Osona). *Dolors Molas, Immaculada Mestres, Montserrat Rocafiguera*: pàg. 53.
- Les excavacions arqueològiques a Santa Maria de Panissars, Portús (Vallespir)/La Jonquera (Alt Empordà). Estat de la qüestió. *Jordi Castellví, Josep M. Nolla, Isabel Rodà*: pàg. 63.
- Les primeres estratigrafies a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva). *Albert López i Mullor*: pàg. 73.

- Un projecte de recerca arqueològica al Castell de Mediona (Alt Penedès): Assentaments àrabs i berbers al Penedès. Els MadyÈna. *Miquel Barceló*: pàg. 97.
- El Castell de Mediona (Alt Penedès). *Helena Kirchner*: pàg. 101.
- Una xarxa de castells original a ponent del Llobregat. *Ramon Martí*: pàg. 104.
- El poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar, Selva). *Maria del Vilar Vilà, M. Carme Barrachina, Sílvia Martín, M. Mercè Negre, Esther Ramón*: pàg. 107.
- Les ocupacions d'època romana i medieval a l'Aiguacuit (Terrassa). Excavacions 1989-1990. *Eulàlia Barrasetas, Albert Martín, Josep M. Palet*: pàg. 115.
- L'església i la necròpoli de Santa Margarida (Martorell, Baix Llobregat). *Rosario Navarro i Sáez, Alfred Mauri i Martí*: pàg. 123.

Tribuna 1991-1992

- El jaciment paleontològic dels Casots (Subirats, Alt Penedès). *Salvador Moyà, Lluís Rius*: pàg. 7.
- Avanç sobre l'assentament lacustre del neolític antic de la Draga (Banyoles, Pla de l'Estany). *Josep Tarrús, Júlia Chinchilla, Bibiana Agustí, Àngel Bosch, Ramon Buxó, Xavier Clop, Josep M. Faura, Carles Navarro, Maria Saña*: pàg. 13.
- La intervenció arqueològica a Sant Pau del Camp: un nou jaciment prehistòric al pla de Barcelona. *Oriol Granados, Ferran Puig, Robert Farrè*: pàg. 27.
- La necròpolis ibèrica del turó del Dos Pins (Cabrera de Mar, Maresme). *Joaquim Garcia*: pàg. 39.
- La intervenció arqueològica a la variant de Mataró de la Carretera N-II. *Cristina Benet, Xavier Fàbrega, Josep M. Macias, Joan A. Remolà (CODEX SCCL)*: pàg. 53.
- El conjunt funerari de Can Trullàs (Granollers, Vallès Oriental). *Montse Tenas*: pàg. 65.
- Resultats de les darreres intervencions arqueològiques a la ciutat romana de Iesso (Guissona, Segarra). *Fernando Contreras, Josep Guitart, Joaquim Pera, Carme Ruestes, Eudald Vila*: pàg. 79.
- L'àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tarraco. *Alejandro Bermúdez*: pàg. 87.
- El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, Selva). *Josep M. Nolla, Marta Santos, Jordi Merino*: pàg. 97.
- El jaciment romà del Poble Sec (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental). *Eulàlia Barrasetas, Elisenda Carbonell, Juan Martínez*: pàg. 103.
- La premsa de la vil·la romana del Mas del Catxorro (Benifallet, Baix Ebre). *Cristina Benet, Josep M. Carrté, Xavier Fàbrega, Josep M. Macias, Joan A. Remolà (CODEX SCCL)*: pàg. 111.
- La necròpoli de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès). *Bibiana Agustí, Lluís E. Casellas, Gabriel Foguet, Joan Llinàs, Jordi Merino, Josep Pou, Xesca Tió*: pàg. 117.
- Les excavacions arqueològiques a la plaça de Sant Jaume de Tortosa (Baix Ebre). *Juan Martínez, Núria Miró*: pàg. 129.

Tribuna 1992-1993

- El jaciment del paleolític mitjà de la Roca dels Bous (Sant Llorenç de Montgai, Camarasa, Noguera). *Jorge Martínez, Xavier Terradas, Rafael Mora*: pàg. 7.

- Les darreres excavacions al Roc del Migdia (Vilanova de Sau, Osona): estat de la qüestió i noves perspectives. *Errikarta-Imanol Yll, John Watson, Miguel Ángel Paz*: pàg. 15.
- La intervenció arqueològica d'urgència en el jaciment a l'aire lliure de la Rodona (Olot, Garrotxa). *Gabriel Alcalde, Montserrat Buch, Joaquim Mateu, Antoni Palomo, Maria Saña*: pàg. 25.
- Excavacions arqueològiques 1991-1992 a la Bòbila Madurell-Mas Duran (Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental). *Anna Bordas, Jaume Díaz, Roser Pou, Albert Parpal, Araceli Martín*: pàg. 31.
- Tall Halula (Síria). Un poblat dels primers agricultors i ramaders del VII mil·lenni a la vall de l'Eufrates. *Miquel Molist, Josep Anfruns, Mercè Català, Daniel Helmer, J. Miquel Faura, Joaquim Mateu, Antoni Palomo, Maria Saña, Georges Willcox*: pàg. 49.
- L'assentament protohistòric del barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre). *M. Carme Belarte, M. Teresa Mascort, Joan Sanmartí, Joan Santacana*: pàg. 63.
- El poblat pre-romà del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell). Noves constatacions arqueològiques després de les actuacions del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (1987-1992). *Miquel Cura i Morera*: pàg. 73.
- Sant Miquel de Vinebre (Vinebre, Ribera d'Ebre): els darrers vestigis ibèrics a la part final de l'Ebre. *Margarida Genera*: pàg. 85.
- Les excavacions a l'antic convent de Sant Bartomeu (Peralada, Alt Empordà). 1989-1990. Dels orígens del món ibèric a la revolució feudal. *Joan Llinars, Jordi Merino, Manel Miró, M. José Pedrón*: pàg. 95.
- Noves aportacions al coneixement de la Tarraco tardo-republicana: el carrer de Lleida, 27. *Manel Güell, Jordi Diloli, Lluís Piñol*: pàg. 107.
- Darreres intervencions al municipi romà d'Aeso (Isona, Pallars Jussà). *Xavier Payà, Ferran Puig, Teresa Reyes, Joan Agelet*: pàg. 115.
- La vil·la romana de la Llosa (Cambrils, Baix Camp). *Josep M. Macias, Ester Ramon*: pàg. 125.
- Excavacions espanyoles en el Mont Testaccio. *José Remesal*: pàg. 135.
- Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà). Les excavacions de 1990-1992 i les propostes del pla director. *Montserrat Mataró, Josep Burch, Carme Carrascal, Anna M. Puig, Gemma Vieyra*: pàg. 139.

Tribuna 1993-1994

- Elaboració d'una cronoestratigrafia per a la prehistòria del Penedès. *Equip GUINEU*: pàg. 7.
- Pla de la Bruquera – Centre de distribució SONY (Castellar del Vallès, Vallès Occidental). Una necròpolis de la primera edat del ferro. *Xavier Clop, Josep M. Faura, Mercè Gangonells, Carles Navarro, Araceli Martín, Miquel Molist*: pàg. 25.
- El taller tèxtil del Coll del Moro de Gandesa (Terra Alta). *Mònica Blasco, Núria Rafel*: pàg. 37.
- La reconstrucció del poblat ibèric d'Alorda Park o de les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès). *Josep Pou, Joan Sanmartí, Joan Santacana*: pàg. 51.
- L'establiment iberoromà del Camp de les Lloses (Tona, Osona). *Montserrat Duran, M. Dolors Molas, Imma Mestres, Josep Pujades*: pàg. 63.

- Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona: 1000 anys d'evolució urbana (del s. V aC al V dC). *Maria Adserias, Lurdes Burés, Ester Ramon*: pàg. 75.
- Intervenció al jaciment romà del Mas Manolo (Caldes de Montbui, Vallès oriental). *Eulàlia Barrasetas, Anna Monleón*: pàg. 87.
- Vilaclara de Castellfollit de Boix (Bages). Un assentament rural de l'antiguitat tardana. *Joan Enrich, Jordi Enrich, Lluís Pedraza*: pàg. 95.
- Intervencions arqueològiques al pla d'Almatà (Balaguer, Noguera). *Josep Giralt, Josep Benseny, Àlex Camí*: pàg. 107.
- El Castell de Farners (Santa Coloma de Farners, Selva). *Josep M. Llorens, Mireia Mitjavila*: pàg. 125.
- El call jueu i el convent de Sant Francesc de Puigcerdà (Cerdanya): recerca documental i arqueològica. *Sebastià Bosom, Claude Denjean, Oriol Mercadal, Carme Subiranas*: pàg. 135.
- El projecte arqueològic Baixa Califòrnia: excavacions arqueològiques i estudi de pintures rupestres. *M. Àngels Petit, Albert Rubio, Victòria del Castillo, Josep M. Fullola, M. Mercè Bergadà*: pàg. 153.

Tribuna 1994-1995

- El jaciment paleontològic de Can Llobateres (Sabadell) i les noves restes de *Dryopithecus*. *Salvador Moyà i Solà, Meike Köhler*: pàg. 7.
- Els conjunts III i IV de l'Abric Romaní (Capellades) campanyes 1988-1994. Una seqüència d'ocupacions del paleolític mitjà. *Eudald Carbonell, Artur Cebrià, Jordi Rossell, Robert Sala, Manuel Vaquero*: pàg. 27.
- La balma de l'Auferí (Margalef de Montsant, Priorat): un nou assentament prehistòric a la vall del Montsant. *Maria Adserias, Raül Bartrolí, Artur Cebrià, David Farell, Annabel Gamarra, Josep M. Miró*: pàg. 39.
- El barranc d'en Fabra (Amposta, Montsià): un assentament neolític a l'aire lliure. *Josep Bosch, Maria del Mar Villalbí, Antoni Forcadell*: pàg. 51.
- Excavacions a la ronda sud de Granollers: la necròpolis del Camí de Can Grau (la Roca del Vallès, Vallès Oriental). *Roser Pou, Miquel Martí, Xavier Carlús, Elisenda Vives*: pàg. 63.
- El jaciment protohistòric de Mas Castellar, Pontós (Campanyes 1990-1994): un establiment rural especialitzat. *Enriqueta Pons i l'equip de Pontós 1994*: pàg. 81.
- El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies). *Gemma Font, Joaquim Mateu, Sandra Pujadas, Josep Manuel Rueda, Jordi Trua*: pàg. 93.
- La vil·la romana del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): campanyes 1988-1994. *Josep Pou, Víctor Revilla*: pàg. 105.
- Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès). Anys 1991-1993. *Josep M. Macias, Francesc Tuset*: pàg. 113.
- Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà). *Anna M. Puig, Carme Carrascal, Marcel Pujol, Mireia Teixidor, Gemma Vieyra*: pàg. 123.
- Darreres intervencions al monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà). *Alberto Gómez, Jordi Morer, Josep M. Vila*: pàg. 133.

Arqueologia urbana a Lleida: les intervencions al barri de Cap Pont, la sèquia de torres i el solar de l'antic Cinema Catalunya. *Anna Lorient, Xavier Payà, Joan E. García Biosca*: pàg. 143.

Excavacions arqueològiques a Oxirrinc (El Bahnasa, Egipte). *Josep Padró, Mahmud Hamza, Eva Subías, Luis Manuel González, Maite Mascort, Marguerite Erroux-Morfin, Hassan Ibrahim, Maria Àngels Taulé*: pàg. 161.

Tribuna 1995-1996

La gestió del patrimoni arqueològic a l'empara de la legislació vigent. *Ramon Ten i Carné. Cap del Servei d'Arqueologia*: pàg. 7.

La carta arqueològica subaquàtica de Catalunya: recerca i gestió. *Xavier Nieto, Xim Raurich*: pàg. 21.

El castell de Miravet: darreres actuacions. *Pere Lluís Artigues*: pàg. 39.

El jaciment del Plansallosa (Tortellà, Garrotxa). *Àngel Bosch, Montse Buch, Ramon Buxó, Jordi Casadevall, Joaquim Mateu, Toni Palomo, Esther Taberero*: pàg. 61.

Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental): noves dades sobre els establiments de l'edat del bronze i l'edat del ferro al Vallès. *Sílvia Boquer, Xavier Carlús, Joan Francès, Paloma González, Albert Parpal, Joaquim Villafruela*: pàg. 77.

Les excavacions al monestir de Sant Cugat del Vallès (1993-1994). *Pere Lluís Artigues i Conesa, Mònica Blasco i Arasanz, Eduard Riu-Barrera, Maria Sardà i Vilardaga*: pàg. 99.

El Pujolet de Moja (Olèrdola, Alt Penedès), ocupació d'un territori durant el neolític i la primera edat del ferro. *Josep Mestres, Jordi Nadal, M. Rosa Senabre, Joan Socias, Natàlia Moragas*: pàg. 121.

Noves excavacions a la part baixa de Tarragona. Dades per a l'evolució urbanística de la ciutat romana. *Josep Maria Macias i Solé, Josep Maria Puçe i Fontanilles*: pàg. 149.

L'arquitectura dels banys privats: un exemple a la vil·la romana del mas d'en Gras (Vilaseca, Tarragonès). *Eduard Sánchez i Campoy*: pàg. 165.

Els parcs arqueològics a Catalunya: aspectes històrics, pedagògics i patrimonials. *Margareta Genera i Monells*: pàg. 177.

Tribuna 1996-1997

Presentació: 15 anys de Tribuna d'Arqueologia. *Ramon Ten i Carné*: pàg. 7.

Noves local·litats amb mamífers fòssils en el Miocè a la conca del Vallès/Penedes. *Jordi Agustí, Angel Galobart*: pàg. 9.

El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme). Un centre productor de vi laietà. *Esther Gurri, Eduard Sánchez*: pàg. 23.

Noves intervencions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès). *Francesc Tarrats, Ester Ramon, Josep M. Macias*: pàg. 35.

Intervencions arqueològiques a la carretera Soses-Aitona (1994). *Josep Benseny*: pàg. 57.

Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: Valoració de conjunt. *Eulàlia Barretes, Jordi Morer, Antoni Rigo*: pàg. 67.

Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona. *Pere Gebellí, Lluís Piñol*: pàg. 99.
 La vil·la romana de Sant Amanç de Viladès (Rajadell, Bages). *Albert Martín*: pàg. 117.
 Índex de les tribunes d'arqueologia 1982-1997. *Roser Pou, Miquel Martí*: pàg. 131.

AUTORS:

Adserias, M.: **84-85**, 35; **93-94**, 75; **94-95**, 39
 Agelet, J.: **92-93**, 115
 Aguilar, À.: **89-90**, 111
 Aguirre, E.: **84-85**, 7
 Agustí, B.: **91-92**, 13, 117
 Agustí, J.: **96-97**, 9
 Albareda, M. J.: **83-84**, 91; **84-85**, 63
 Albizuri, S.: **87-88**, 77
 Alcalde, G.: **89-90**, 41; **92-93**, 25
 Aliaga, S.: **87-88**, 77; **90-91**, 27
 Alonso, A.: **86-87**, 31
 Alonso, M.: **84-85**, 63
 Alsina, F.: **88-89**, 51
 Anfruns, J.: **89-90**, 41; **91-92**, 36; **92-93**, 49
 Aquilué, X.: **83-84**, 31
 Aranegui, C.: **82-83**, 51
 Arbeloa, J.V.M.: **84-85**, 35
 Artigues, P. L.: **95-96**, 39, 99
 Arxé, J.: **84-85**, 73
 Aubet, M. E.: **82-83**, 15
 Audoin, F.: **87-88**, 27
 Bacaria, A.: **84-85**, 73; **89-90**, 149
 Badin, T.: **87-88**, 27
 Baldellou, V.: **83-84**, 71
 Barberà, J.: **88-89**, 7
 Barbet, A.: **86-87**, 69
 Barceló, M.: **90-91**, 97
 Barrachina, M. C.: **90-91**, 107
 Barrasetas, E.: **90-91**, 115; **91-92**, 103; **93-94**, 87; **96-97**, 67
 Bartolí, R.: **90-91**, 17; **94-95**, 39
 Bastit, C.: **84-85**, 73; **86-87**, 91
 Batista, R.: **89-90**, 87
 Baucheron, F.: **87-88**, 27
 Belarte, M. C.: **92-93**, 63
 Benet, C.: **91-92**, 53, 111
 Benito, N.: **84-85**, 15
 Benseny, J.: **93-94**, 107; **96-97**, 57

- Bergadà, M. M.: **90-91**, 17; **93-94**, 153
Bermúdez, A.: **91-92**, 87
Biosca, A.: **83-84**, 91; **84-85**, 63
Blanch, M.: **84-85**, 33; **84-85**, 53; **87-88**, 77
Blasco, A.: **84-85**, 33
Blasco, M.: **89-90**, 153; **93-94**, 37; **95-96**, 99
Boquer, S.: **88-89**, 99; **90-91**, 41; **95-96**, 77
Bordas, A.: **92-93**, 31
Bosch, À.: **88-89**, 15; **91-92**, 13; **95-96**, 61
Bosch, J.: **84-85**, 121; **87-88**, 77; **88-89**, 99; **94-95**, 51
Bosom, S.: **93-94**, 135
Buch, M.: **95-96**, 61; **92-93**, 25
Burch, J.: **89-90**, 159; **92-93**, 139
Burés, L.: **88-89**, 113; **93-94**, 75
Burjachs, F.: **84-85**, 15
Buxó, R.: **84-85**, 83; **85-86**, 63; **91-92**, 13; **95-96**, 61
Caballero, L.: **83-84**, 59
Caballero, M.: **84-85**, 73
Camí, A.: **93-94**, 107
Carbonell, Elisenda: **91-92**, 103
Carbonell, Eudald: **85-86**, 7; **87-88**, 115; **94-95**, 27
Carbonell, M.: **89-90**, 125
Carlús, X.: **94-95**, 63; **95-96**, 77
Carrascal, C.: **92-93**, 139; **94-95**, 123
Carreté, J.M.: **88-89**, 121; **91-92**, 111
Casadevall, J.: **95-96**, 61
Casas, J.: **87-88**, 83
Casas, T.: **85-86**, 69; **87-88**, 77
Casellas, L.E.: **91-92**, 117
Castany, J.: **88-89**, 51; **89-90**, 53
Castanyer, P.: **88-89**, 63, 79
Castells, J.: **82-83**, 79; **84-85**, 105; **89-90**, 31
Castellví, J.: **90-91**, 63
Català, M.: **92-93**, 49
Cebrià, A.: **87-88**, 115; **94-95**, 27, 39
Cent-Vint Group: **85-86**, 25
Chinchilla, J.: **90-91**, 27; **91-92**, 13
Clariana, J. F.: **87-88**, 125
Clot, X.: **91-92**, 13; **93-94**, 25
Coll, J.: **85-86**, 69
Colomer, S.: **87-88**, 77; **88-89**, 41
Contreras, F.: **91-92**, 79
Cruells, W.: **84-85**, 83; **88-89**, 99
Cura, M.: **92-93**, 73
Curto, A.: **84-85**, 115
de Palol, P.: **83-84**, 47

- Defaus, J.: **84-85**, 15; **89-90**, 65
del Castillo, V.: **93-94**, 153
Delibes de Castro, G.: **82-83**, 85
Denjean, C.: **93-94**, 135
Descamps, J.: **85-86**, 63
Díaz, J.: **92-93**, 31
Diloli, J.: **92-93**, 107
Dupré, X.: **84-85**, 35; **86-87**, 71
Duran, M.: **93-94**, 63
Edo, M.: **84-85**, 33
Enrich, Joan: **93-94**, 95
Enrich, Jordi: **82-83**, 79; **93-94**, 95
Enrich, R.: **84-85**, 121; **87-88**, 77
Equip GUINEU: **93-94**, 7
Erroux-Morfin, M.: **94-95**, 161
Espadaler, M. M.: **84-85**, 15
Estévez, J.: **89-90**, 7
Fàbrega, X.: **91-92**, 53, 111
Farell, D.: **94-95**, 39
Farrè, R.: **91-92**, 27
Faura, J. M.: **91-92**, 13; **92-93**, 49; **93-94**, 25
Fierro, X.: **87-88**, 53
Fígols, A.: **89-90**, 19
Foguet, G.: **91-92**, 117
Folch, J.: **87-88**, 77, 153
Font, G.: **94-95**, 93
Forcadell, A.: **94-95**, 51
Francès, J.: **95-96**, 77
Fullola, J. M.: **83-84**, 7; **86-87**, 15; **90-91**, 17; **93-94**, 153
Gallart, J.: **86-87**, 15, 99
Galobart, À.: **90-91**, 7; **96-97**, 9
Gamarra, A.: **94-95**, 39
Gangonells, M.: **93-94**, 25
Garcés, I.: **87-88**, 103
García, Joan E.: **94-95**, 143
Garcia, Joaquim: **91-92**, 39
García-Argüelles, P.: **86-87**, 15
Gasull, P.: **84-85**, 53
Gebellí, P.: **96-97**, 99
Genera, M.: **85-86**, 53; **86-87**, 81; **89-90**, 135; **92-93**, 85; **95-96**, 177
Genís, M. T.: **86-87**, 91
Gibert, J.: **83-84**, 53
Giralt, J.: **83-84**, 105; **93-94**, 107
Gómez, A.: **94-95**, 133
González, A.: **84-85**, 53
González, L.: **90-91**, 41

- González, P.: **95-96**, 77
González, L. M.: **94-95**, 161
Gordo, L.: **82-83**, 57
Gràcia, F.: **87-88**, 145
Granados, O.: **89-90**, 147; **91-92**, 27
Güell, M.: **92-93**, 107
Guerrero, Ll.: **88-89**, 51
Guitart, I.: **86-87**, 41
Guitart, J.: **83-84**, 33; **91-92**, 79
Gurri, E.: **96-97**, 23
Gurt, J. M.: **88-89**, 113
Gusi, F.: **86-87**, 23
Hamza, M.: **94-95**, 161
Helmer, D.: **92-93**, 49
Hernández, G.: **89-90**, 31
Ibrahim, H.: **94-95**, 161
Izquierdo, P.: **89-90**, 125
Junyent, E.: **82-83**, 63; **87-88**, 103
Keay, S.: **83-84**, 15; **88-89**, 121
Kirchner, H.: **90-91**, 101
Köhler, M.: **94-95**, 7
Lázaro, P.: **85-86**, 83
Laorden, V. de : **91-92**, 33
León, A. M.: **84-85**, 35
Lévêque, P.: **84-85**, 93
Llinars, J.: **91-92**, 117; **92-93**, 95
Llobera, X.: **85-86**, 15
Llongueras, M.: **84-85**, 25
Llopart, J.: **89-90**, 159
Llorens, J.M.: **84-85**, 121; **86-87**, 49, 91; **88-89**, 89; **93-94**, 125
López, A. **87-88**, 53; **90-91**, 73
López, J. B.: **88-89**, 89
Lorenzo, C.: **84-85**, 53
Lorient, A.: **84-85**, 115; **94-95**, 143
Macías, J. M.: **91-92**, 53, 111; **92-93**, 125; **94-95**, 113; **95-96**, 149
Maluquer de Motes, J.: **82-83**, 31
Majó, T. : **91-92**, 36
Mar, R.: **82-83**, 75
Marcet, R.: **84-85**, 25
Maroto, J.: **90-91**, 7
Marqués, A.: **88-89**, 113
Martí, M.: **94-95**, 63; **96-97**, 131
Martí, R.: **90-91**, 104
Martín, Albert: **90-91**, 115; **96-97**, 117
Martín, Araceli: **83-84**, 91; **87-88**, 77; **92-93**, 31; **93-94**, 25
Martín, M. Aurora.: **82-83**, 93; **88-89**, 89

- Martín, S.: **90-91**, 107
 Martín-Bueno, M.: **84-85**, 99
 Martínez, Juan: **87-88**, 115; **89-90**, 19; **92-93**, 7
 Martínez, Jorge: **87-88**, 77; **91-92**, 103; **91-92**, 129
 Martínez, M. R.: **84-85**, 115
 Mascort, M. T.: **87-88**, 69; **92-93**, 63; **94-95**, 161
 Massó M. J.: **84-85**, 35
 Mataró, M.: **84-85**, 121; **88-89**, 89; **89-90**, 159; **92-93**, 139
 Mateu, J.: **92-93**, 25, 49; **94-95**, 93; **95-96**, 61
 Mauri, A.: **90-91**, 123
 Mayer, M.: **89-90**, 135
 Mayoral, F.: **84-85**, 53
 Melian, R.: **84-85**, 63
 Menéndez, X.: **87-88**, 153
 Mercadal, O.: **88-89**, 15; **90-91**, 27, 41; **93-94**, 135
 Merino, J.: **91-92**, 97, 117; **92-93**, 95
 Mestres, I.: **90-91**, 53; **93-94**, 63
 Mestres, J.: **95-96**, 121
 Millán, M.: **84-85**, 33
 Millet, M.: **88-89**, 121
 Miret, J.: **87-88**, 77; **88-89**, 99
 Miró, B.: **89-90**, 157
 Miró, C.: **87-88**, 153; **89-90**, 153
 Miró, J. M.: **94-95**, 39
 Miró, M.: **92-93**, 95
 Miró, N.: **91-92**, 129
 Mitjavila, M.: **93-94**, 125
Molas, M. D.: **85-86**, 43; **90-91**, 53; **93-94**, 63
Molina, M.: **84-85**, 15
 Molist, M.: **84-85**, 83; **88-89**, 99; **89-90**, 41; **92-93**, 49; **93-94**, 25
 Molist, N.: **84-85**, 63; **89-90**, 87
 Monleón, A.: **93-94**, 87
 Monseñé, F.J.M : **91-92**, 33
 Mora, R.: **85-86**, 7; **87- 88**, 115; **89-90**, 19; **92-93**, 7
 Moragas, N.: **95-96**, 121
 Morer, J.: **94-95**, 133; **96-97**, 67
 Moro, A.: **85-86**, 69
 Moyà, S.: **91-92**, 7; **94-95**, 7
 Munilla, G.: **87-88**, 145
 Muñoz, J. A.: **87-88**, 27
 Nadal, J.: **95-96**, 121
 Navarro, C.: **91-92**, 13; **93-94**, 25
Navarro, R.: **90-91**, 123
 Negre, M. M.: **90-91**, 107
 Nieto, X.: **82-83**, 39; **95-96**, 21
 Nolla, J. M.: **82-83**, 75; **90-91**, 63; **91-92**, 97

- Oms, J.I.: **91-92**, 36
Olesti, O.: **89-90**, 111
Ollich, I.: **82-83**, 43; **89-90**, 101
Padilla, J. I.: **85-86**, 75; **88-89**, 29
Padró, J.: **82-83**, 25; **87-88**, 15; **94-95**, 161
Padrós, P.: **83-84**, 27
Pagès, E.: **89-90**, 149
Palanques, M. Ll.: **84-85**, 35
Palet, J. M.: **90-91**, 115
Pallarès, R.: **87-88**, 145
Palomo, A.: **92-93**, 25, 49; **95-96**, 61
Palou, H.: **88-89**, 41
Pàmies, A.: **84-85**, 121
Pardo, J.: **84-85**, 121
Parpal, A.: **89-90**, 19; **92-93**, 31; **95-96**, 77
Payà, X.: **92-93**, 115; **94-95**, 143
Paz, M. A.: **87-88**, 133; **92-93**, 15
Pedraza, Ll.: **93-94**, 95
Pedrón, M. J.: **92-93**, 95
Peña, J. L.: **86-87**, 15
Pera, J.: **91-92**, 79
Pérez, A.: **82-83**, 63
Petit, M. A.: **84-85**, 25; **93-94**, 153
Piana, E. L.: **87-88**, 7
Piñol, Ll.: **92-93**, 107; **96-97**, 99
Plana, C.: **89-90**, 19
Plana, R.: **89-90**, 111
Pons, E.: **83-84**, 39; **86-87**, 49; **94-95**, 81
Pons, J.: **89-90**, 135
Pou, J.: **91-92**, 117; **93-94**, 51; **94-95**, 105
Pou, R.: **92-93**, 31; **94-95**, 63; **96-97**, 131
Prada, J.L. : **91-92**, 33
Pratdesaba, P.: **84-85**, 73
Prevosti, M.: **87-88**, 125; **89-90**, 135
Puche, J. M.: **87-88**, 153; **95-96**, 149
Puig, A. M.: **89-90**, 159; **92-93**, 139; **94-95**, 123
Puig, F.: **84-85**, 63; **85-86**, 83; **89-90**, 149; **91-92**, 27; **92-93**, 115
Puig, M.: **84-85**, 63
Pujadas, S.: **94-95**, 93
Pujades, J.: **93-94**, 63
Pujol, M.: **88-89**, 41; **94-95**, 123
Rafel, N.: **85-86**, 43; **93-94**, 37
Ramón, E.: **90-91**, 107; **92-93**, 125; **93-94**, 75
Rathje, A.: **83-84**, 83
Rauret, A. M.: **86-87**, 59
Rauret, G.: **83-84**, 19

- Raurich, X.: **95-96**, 21
Raya de Cárdenas, M.: **89-90**, 157
Remesal, J.: **92-93**, 135
Remolà, J. A.: **91-92**, 53, 111
Revilla, E.: **87-88**, 153
Revilla, V.: **94-95**, 105
Reyes, T.: **92-93**, 115
Reynolds, P. J.: **88-89**, 131
Ribera, A.: **88-89**, 71
Rigo, A.: **96-97**, 67
Riu, M.: **86-87**, 111
Riu-Barrera, E. : **95-96**, 99
Rius, Ll.: **91-92**, 7
Roca, G.: **89-90**, 19
Roca, M.: **82-83**, 97
Rocafiguera, M.: **89-90**, 101; **90-91**, 53
Rodà, I.: **90-91**, 63
Rodon, T.: **88-89**, 99; **90-91**, 41
Rodríguez, A.: **86-87**, 91
Rodríguez, J. I.: **89-90**, 77
Ros, E.: **84-85**, 115
Rossell, J.: **94-95**, 27
Rosselló-Bordoy, G.: **84-85**, 43
Roure, A.: **83-84**, 15; **88-89**, 63
Rovaze, I.: **87-88**, 27
Rovira, C.: **89-90**, 153
Rovira, J.: **89-90**, 87
Rubio, A.: **93-94**, 153
Rueda, J. M.: **84-85**, 121; **94-95**, 93
Ruestes, C.: **91-92**, 79
Sáez, L.: **90-91**, 41
Sala, R.: **94-95**, 27
Sánchez, E.: **89-90**, 65; **95-96**, 165; **96-97**, 23
Sanmartí, E.: **82-83**, 75; **88-89**, 79
Sanmartí, J.: **86-87**, 7; **87-88**, 69; **92-93**, 63; **93-94**, 51
Santacana, J.: **86-87**, 7; **87-88**, 69; **92-93**, 63; **93-94**, 51
Santos, M.: **91-92**, 97
Saña, M.: **91-92**, 13; **92-93**, 25, 49
Saorín, A.: **84-85**, 63
Sapin, E.: **87-88**, 27
Sardà, M.: **95-96**, 99
Sarrià, E.: **86-87**, 31
Senabre, M. R.: **95-96**, 121
Serra, J. : **91-92**, 33
Serrat, I.: **84-85**, 121
Socias, J.: **95-96**, 121

- Solé, X.: **84-85**, 35
Soler, N.: **82-83**, 9
Sorribes, E.: **87-88**, 153
Stordeur, D.: **89-90**, 41
Subías, E.: **94-95**, 161
Subiranas, C.: **93-94**, 135
Tabernero, E.: **95-96**, 61
Tarrús, J.: **87-88**, 39; **88-89**, 15; **90-91**, 27; **91-92**, 13
Taulé, M. A.: **94-95**, 161
Teixidor, M.: **94-95**, 123
Ten, R.: **95-96**, 7; **96-97**, 7
Tenas, M.: **91-92**, 65
Terradas, F.: **89-90**, 19; **92-93**, 7
Tió, X.: **89-90**, 159; **91-92**, 117
Toledo, A.: **88-89**, 89
Tremoleda, J.: **88-89**, 63, 79
Trua, J.: **94-95**, 93
Tuset, F.: **83-84**, 105; **88-89**, 113; **94-95**, 113
Vallejo, R.: **83-84**, 39
Vaquero, M.: **94-95**, 27
Vianney, J. M.: **84-85**, 35; **86-87**, 81
Vieyra, G.: **89-90**, 159; **92-93**, 139; **94-95**, 123
Vila, A.: **87-88**, 133
Vila, J. M. : **94-95**, 133
Vilà, M. del V.: **90-91**, 107
Vilas, E.: **91-92**, 79
Villafruela, J.: **95-96**, 77
Villalba, M. J.: **82-83**, 57
Villalbí, M. del M.: **94-95**, 51
Viñas, R.: **86-87**, 31
Vives, E.: **94-95**, 63
Voyet, C.: **87-88**, 27
Watson, J.: **92-93**, 15
Weniger, G.: **89-90**, 7
Willcox, G.: **92-93**, 49
Xandri, J.: **84-85**, 53
Yll, E-I.: **84-85**, 53; **92-93**, 15
Zylawyj, S.: **87-88**, 27

JACIMENTS:

- Abric Romaní (Capellades), **87-88**: 115 ; **94-95**: 27
 Aeso (Isona), **92-93**: 115
 Aiguacuit (Terrassa), **89-90**: 65 ; **90-91**: 115
 Aldovesta (Benifallet), **87-88**: 69
 Almatà, pla d' (Balaguer), **93-94**: 107
 Alorda Park (Les Toixoneres), **86-87**: 7 ; **93-94**: 51
 Ametllers, els (Tossa de Mar), **90-91**: 73
 Arbreda, Cova de l' (Serinyà), **82-83**: 9
 Auferí, Balma de l' (Margalef de Montsant), **94-95**: 39
 Avellaner, Cova de l' (Les Palmes d'Hostalets), **88-89**: 15
 Baetulo, **83-84**, 17
 Bauma de la Peixera, la (Alfès), **86-87**: 15
 Bòbila Madurell-Can Feu (Sant Quirze del Vallès), **87-88**, 77
 Bòbila Madurell-Mas Duran(Sant Quirze del Vallès), **92-93**, 31
 Bòbila Madurell, (Sant Quirze del Vallès) **84-85**, 25
 Boix, Cova del (Vall de Montsant), **83-84**: 11
 Bruguera, pla de la (Castellar del Vallès), **93-94**: 25
 Burriac, poblat ibèric de (Cabrera de Mar), **84-85**: 15
 Butser, antiga granja (Anglaterra), **88-89**: 131
 Cabra, mas de la (Serós), **89-90**: 82
 Cabrera d'Anoia (Terrisseria), **88-89**: 29
 Caldes de Montbui, termes de, **87-88**: 159
 Call Jueu, Convent de Sant Francesc, (Puigcerdà), **93-94**, 135
 Calvari, serra del (la Granja d'Escarp), **89-90**: 77
 Cal·lípolis, vil·la romana de (Vila-seca), **94-95**: 113
 Camí de Can Grau, necròpolis del (La Roca del Vallès), **94-95**, 63
 Camp de les Lloses (Tona), **93-94**: 63
 Can Balençó (Argentona), **91-92**: 57
 Can Feu (Sant Quirze del Vallès), **87-88**, 77
 Can Llobateres (Sabadell), **94-95**: 7
 Can Massalleres (Sant Boi de Llobregat), **84-85**: 67
 Can Pons (Arbúcies), **94-95**: 93
 Can Portell, forn de, (Argentona), **91-92**: 56
 Can Roqueta (Sabadell), **90-91**: 41 ; **95-96**: 77
 Can Sadurní, cova de (Begues), **85-86**: 33
 Can Tintorer, mines neolítiques de (Gavà), **82-83**: 57
 Can Trullas, conjunt funerari de (Granollers), **91-92**: 65
 Can Valls del Racó (Sant Boi de Llobregat), **84-85**: 63
 Capellans, pla dels (Mataró), **91-92**: 55
 Cappont, el (Lleida), **94-95**: 148
 Casol de Puigcastellet de Folgueroles, **90-91**: 53
 Casots, els (Subirats), **91-92**: 7
 Castellet (Sant Miquel de la Vall), **85-86**: 75
 Castellruf, poblat ibèric de (Martorelles), **84-85**: 53

- Castellvell (Llinars del Vallès), **84-85**: 130
 Catedral, avinguda de la (Barcelona), **89-90**, 153
 Catxorro, mas del (Benifallet), **91-92**: 111
 Cinema Catalunya, antic (Lleida), **94-95**, 144
 Ciutadella, la (Roses), **94-95**: 123
 Clos de la Torre Vella (Badalona), **83-84**, 31
 Clunia (Burgos), **83-84**, 47
 Coc, mas del (Serós), **89-90**: 83
 Coll S'Avenc (Tavertet), **84-85**: 83
 Colls, Cova del (La Vall de Montsant), **83-84**: 11
 Costa dels Garrics del Caballol, estació neolítica sepulcral (Pinell), **89-90**: 53
 Cova 120 (Sales de Llierca), **85-86**: 25
 Culip VI (Cadaqués), **88-89**, 41
 Darró (Vilanova i la Geltrú), **87-88**, :53
 Dertosa, **86-87**, 81
 Dos Pins, turó dels (Cabrera de Mar), **91-92**: 39
 Draga (Banyoles), **91-92**: 13
 Empúries (L'Escala), **82-83**: 75 ; **88-89**: 79
 Espigol, molí de l' (Tornabous), **92-93**: 73
 Esquerda, l' (Les Masies de Roda), **82-83**: 43 ; **89-90**: 101
 Fabra, barranc de (Amposta), **94-95**: 51
 Farners, Castell de (Santa Coloma de Farners), **93-94**: 125
 Feixa del Moro (Juberri), **85-86**: 15
 Fenals, platja de (Lloret de Mar), **85-86**: 63
 Filador, el (Vall de Montsant), **83-84**: 9
 Fonollera, la (Torroella de Montgrí), **83-84**: 39
 Formós, castell (Balaguer), **83-84**: 105
 Frare, Cova del (Matadepera), **83-84**: 91
 Gàfols, barranc de (Ginestar), **92-93**: 63
 Gaumés, torre d'en (Alaior), **84-85**: 43
 Goges, necròpolis de les (Sant Julià de Ramis), **91-92**: 117
 Guineu, cova de la (Font-rubí), **93-94**: 7
 Heracleòpolis Magna (Egipte), **87-88**: 15
 Hospital, carrer de l' (Sant Boi de Llobregat), **84-85**, 68
 Iesso, (Guissona) **88-89**: 118 ; **91-92**: 79
 Ilerda (Lleida), **82-83**: 63 ; **88-89**: 118
 Iluro (Mataró), **84-85**: 73
 Incarcàl (Crespià), **90-91**: 7
 Jofresa, can (Terrassa), **85-86**: 69
 Llauder, torre (Mataró), **87-88**: 125
 Llavorsí, dipòsit de bronzes **86-87**: 99
 Lleida 27, carrer de (Tarragona), **92-93**, 107
 Llosa, vil·la romana de la (Cambrils), **92-93**: 125
 Lloses, Camp de les (Tona), **93-94**: 63
 Lutèce, rue de (París), **87-88**: 27
 Manlleu, institut de, **88-89**: 99

- Marcetes, pla del riu de les (Manresa), **86-87**: 41
Mas Castellar, mas (Pontós), **94-95**: 81
Mas d'en Gras, vil·la romana del (Vila-seca), **95-96**: 165
Mas Manolo (Caldes de Montbui), **93-94**: 87
Mataplana, castell de (Gombrèn), **86-87**: 111
Mayor, cueva (Ibeas de Juarros, Burgos), **84-85**: 7
Mediona I (Sant Quintí de Mediona), **89-90**: 7
Mediona, Castell de, **90-91**: 97, 101, 104
Mesa de Setefilla (Sevilla), **82-83**: 15
Miravet, Castell de: **95-96**, 39
Monbarbat, poblat ibèric de (Lloret de Mar), **90-91**: 107
Montfui (Aitona), **89-90**: 83
Morè, el (Sant Pol de Mar), **96-97**, 23
Moro de Pinyeres, tosal del (Batea), **82-83**: 25
Moro, coll del (Gandesà), **85-86**: 43 ; **93-94**: 37
Morrell, el (Mataró), **91-92**: 60
Muntanyeta, la (Sant Boi de Llobregat), **84-85**: 64
Olèrdola, conjunt monumental d', **89-90**: 87
Olivera, Plaça de la (Tortosa), **84-85**: 115
Olivet d'en Pujol, l' (Viladamat), **87-88**: 93
Oxirinc (El Bahnsa, Egipte), **94-95**: 161
Parco, Cova del (Alòs de Balaguer), **90-91**: 17
Penya del Moro, poblat ibèric (Sant Just Desvern), **88-89**: 7
Pere Martell, carrer (Tarragona), **93-94**: 75
Piques, torrent de les (Mataró), **91-92**: 59
Pixarelles, cova de les (Tavertet), **86-87**: 59
Pla del Castell, poblat (Tavertet), **84-85**: 90
Plansallosa (Tortellà), **95-96**: 61
Poble Sec (Sant Quirze del Vallès), **91-92**: 103
Por, sitges de la (Argentona), **91-92**: 56
Portal de Magdalena, antic (Lleida), **85-86**, 83
Puig Castellet (Lloret de Mar), **86-87**: 49
Puig de Sant Grau, conjunt termal (Caldes de Malavella), **91-92**: 97
Puig d'En Roca (Girona), **85-86**: 7
Puig d'En Serra (Ullastret), **82-83**: 93
Puig Roig (el Masroig), **85-86**: 53
Pujolet de Moja (Olèrdola), **95-96**: 121
Qdeir 1 (Síria), **89-90**: 41
Reixac, illa d'en (Ullastret), **88-89**: 89
Remei, moleta del (Alcanar), **87-88**: 145
Riells-La Clota (l'Escala), **82-83**: 41
Roc del Migdia, el (Vilanova de Sau), **87-88**: 133 ; **92-93**: 15
Roca dels Bous, la (Sant Llorenç de Montgai, Camarasa), **92-93**: 7
Roca dels Moros (El Cogul), **86-87**, 31
Rodona, la (Olot), **92-93**: 25
Ros, font del (Berga), **89-90**: 19

- Sa Tuna (l'Escala), **82-83**: 40
 Sagunt (València), **82-83**: 51
 Sant Amanç de Viladès (Rajadell), **96-97**, 117
 Sant Bartomeu, antic convent de (Peralada), **92-93**: 95
 Sant Cugat, monestir de, **95-96**: 99
 Sant Francesc, convent de (Puigcerdà), **93-94**, 135
 Sant Feliu, Plaça de (Girona), **86-87**: 91
 Sant Jaume, Plaça de (Tortosa), **91-92**: 129
 Sant Llorenç de Sous, monestir de (Albanyà), **94-95**: 133
 Sant Miquel de Vinebre, **92-93**: 85
 Sant Miquel, Plaça de (Barcelona), **89-90**: 157
 Sant Pau del Camp, monestir de (Barcelona), **89-90**: 149 ; **91-92**: 27
 Sant Pere de Rodes, monestir de (el Port de la Selva), **89-90**: 159 ; **92-93**: 139
 Santa Margarida (Cabrera de Mar), **91-92**: 55
 Santa Margarida (Martorell), **90-91**: 123
 Santa Maria de Panisars (Portús-La Jonquera), **90-91**: 63
 Silo, Cueva del (Burgos), **84-85**: 7
 Suda, Castell de la (Tortosa), **84-85**: 119
 Tall Halula (Siria), **92-93**: 49
 Tarraco, fòrum, **86-87**: 71
 Tarraco, **88-89**, 113; **84-85**, 35; **91-92**, 87; **95-96**, 149; **96-97**, 99
 Tarragona, circ de, **86-87**: 71
 Tarragona, teatre romà de, **82-83**: 97
 Testaccio, mont (Roma), **92-93**: 135
 Tolegassos, els (Viladamat), **87-88**: 93
 Torre Roja, poblat ibèric (Caldes de Montbui), **87-88**: 154
 Torres, sèquia de (Lleida), **94-95**: 154
 Tumul I de Serra de Clarena (Castellfollit del Boix), **82-83**: 79
 Umm El Tlel-2 (Síriat), **89-90**: 41
 Valdetorres del Jarama (Madrid), **83-84**: 59
 Valentia, **88-89**: 71
 Valleta del Valero, la (Soses), **89-90**: 84
 Venta Micena (Orce), **83-84**: 53
 Vent, turó del (Llinars del Vallès), **84-85**: 121
 Via Augusta (el Perelló), **89-90**: 125
 Vilaclara (Castellfollit del Boix), **93-94**: 95
 Vilarenc, vil·la romana del (Calafell), **94-95**: 105
 Vilars, els (Arbeca), **87-88**: 103
 Vilauba, vil·la romana (Camós), **83-84**: 15 ; **88-89**: 63
 Vinebre, estela de, **89-90**: 135
 Vista Alegre o Vistalegre, camí de (Mataró), **91-92**: 58
 Zalamea de la Serena, santuari protohistòric (Badajoz), **82-83**: 31

LOCALITZACIÓ GEOGRÀFICA:

Aitona, Segrià: **89-90**, 83; **96-97**,
Alaior, Balears: **84-85**, 43
Albanyà, Alt Empordà: **94-95**, 133
Alcanar, Montsià: **87-88**, 145
Alfés, Segrià: **86-87**, 15
Alòs de Balaguer, Noguera: **90-91**, 18
Alt Aragó, Aragó: **83-84**, 71
Alt Empordà: **87-88**, 39
Amposta, Montsià: **94-95**, 51
Arbeca, les Garrigues: **87-88**, 103
Arbúcies, Selva: **94-95**, 93
Argentona, Maresme: **91-92**, 56, 57
Badalona, Barcelonès: **83-84**, 27
Baixa Califòrnia, Mèxic: **93-94**, 153
Balaguer, Noguera: **83-84**, 105; **93-94**, 107
Banyoles, Pla de l'Estany: **91-92**, 13
Barcelona, Barcelonès: **89-90**, 149, 153, 157; **91-92**, 27
Batea, Terra Alta: **82-83**, 25
Begues, Baix Llobregat: **85-86**, 33
Begur, Baix Empordà: **82-83**, 40
Benifallet, Baix Ebre: **87-88**, 69; **91-92**, 111
Berga, Berguedà: **89-90**, 19
Bisbal de Falset, la, Priorat: **83-84**, 7
Burgos, Castella i Lleó: **83-84**, 47
Cabrera d'Anoia, Anoia: **88-89**, 29
Cabrera de Mar, Maresme: **84-85**, 15; **91-92**, 39, 55
Cadaqués, Alt Empordà: **88-89**, 41
Calafell, Baix Penedès: **86-87**, 7; **93-94**, 51; **94-95**, 105
Caldes de Malavella, Selva: **91-92**, 97
Caldes de Montbui, Vallès Oriental: **87-88**, 153; **93-94**, 87
Camarasa, Noguera: **92-93**, 7
Cambrils, Baix Camp: **92-93**, 125
Camós, Pla de l'Estany: **83-84**, 15, **88-89**, 63
Capellades, Anoia: **87-88**, 115; **94-95**, 27
Castellar del Vallès, Vallès Occidental: **93-94**, 25
Castellfollit del Boix, Bages: **82-83**, 79; **93-94**, 95
Castelló: **86-87**, 23
Catalunya: **89-90**, 31; **95-96**, 7, 21, 177
Cerdanya: **89-90**, 111
Cogul, Garrigues: **86-87**, 31
Crespià, Pla de l'Estany: **90-91**, 7
Djerablous, Síria: **92-93**, 49
Ehnasya-el-Medina, Egipte: **87-88**, 15
El Bahnasa, Egipte: **94-95**, 161

Empordà: **89-90**, 111
Escala, l', Alt Empordà: **82-83**, 41, 75; **88-89**, 79
Espanya: **84-85**, 99
Folgueroles, Osona: **90-91**, 53
Gandesa, Terra Alta: **85-86**, 43; **93-94**, 37
Gavà, Baix Llobregat: **82-83**, 57; **84-85**, 63
Ginestar, Ribera d'Ebre: **92-93**, 63
Girona, Gironès: **85-86**, 7; **86-87**, 91
Gironès: **89-90**, 111
Gombrèn, Ripollès: **86-87**, 111
Granja d'Escarp, la, Segrià: **89-90**, 77
Granollers, Vallès Oriental: **91-92**, 65
Guissona, Segarra, **88-89**, 118; **91-92**, 79
Ibeas de Juarros, Castella i Lleó: **84-85**, 7
Isona, Pallars Jussà: **92-93**, 115
Itàlia: **83-84**, 83
Jonquera, la, Alt Empordà: **90-91**, 63
Juberri, Andorra: **85-86**, 15
Llavorsí, Pallars Sobirà: **86-87**, 99
Lleida, Segrià: **82-83**, 63; **85-86**, 83; **88-89**, 118; **94-95**, 143
Llinars, Vallès Oriental: **84-85**, 121
Lloret de Mar, Selva: **85-86**, 63; **86-87**, 49; **90-91**, 107
Manlleu, Osona: **88-89**, 99
Manresa, Bages: **86-87**, 41
Margalef de Montsant, Priorat: **83-84**, 7; **94-95**, 39
Martorell, Baix Llobregat: **90-91**, 123
Martorelles, Vallès Oriental: **84-85**, 53
Masies de Roda de Ter, les, Osona: **82-83**, 43; **89-90**, 101
Masroig, Priorat: **85-86**, 53
Matadepera, Vallès Occidental: **83-84**, 91
Mataró, Maresme: **84-85**, 73; **87-88**, 125; **91-92**, 55, 58, 59, 60
Mediona, Alt Penedès: **93-94**, 7
Miravet, Baix Ebre: **95-96**, 39
Olèrdola, Alt Penedès: **89-90**, 87; **95-96**, 121
Olot, Garrotxa: **92-93**, 25
Orce, Andalusia: **83-84**, 53
Palau-Saverdera, Alt Empordà: **90-91**, 27
París, França: **87-88**, 27
Peralada, Alt Empordà: **92-93**, 95
Perelló, Baix Ebre: **89-90**, 125
Petersfielt, Anglaterra: **88-89**, 131
Pinell, Solsonès: **89-90**, 53
Planes d'Hostoles, les, Garrotxa: **88-89**, 15
Pontós, Alt Empordà: **94-95**, 81
Port de la Selva, Alt Empordà: **89-90**, 159; **92-93**, 139
Portus, França: **90-91**, 63

- Puigcerdà, Cerdanya: **93-94**, 135
Qdeir, Síria: **89-90**, 41
Rajadell, Bages: **96-97**, 117
Roca del Vallès, la, Vallès Oriental: **94-95**, 63
Roma, Itàlia: **92-93**, 135
Roses, Alt Empordà: **94-95**, 123
Sabadell, Vallès Occidental: **90-91**, 41; **94-95**, 7; **95-96**, 77
Sagunt, País Valencià: **82-83**, 51
Sales de Llierca, La Garrotxa: **85-86**, 25
Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat: **84-85**, 63
Sant Cugat del Vallès, Vallès Occidental: **95-96**, 99
Sant Julià de Ramis, Gironès: **91-92**, 117
Sant Just Desvern, Baix Llobregat: **88-89**, 7
Sant Lorenç de Montgai, Noguera: **92-93**, 7
Sant Miquel de la Vall, Pallars Jussà: **85-86**, 75
Sant Pol de Mar, Maresme: **96-97**, 23
Sant Quintí de Mediona, Alt Penedès: **89-90**, 7; **90-91**, 97
Sant Quirze del Vallès, Vallès Occidental: **84-85**, 25; **87-88**, 77; **91-92**, 103; **92-93**, 31
Sant Vicenç dels Horts, Baix Llobregat: **84-85**, 63
Santa Coloma de Farners, Selva: **93-94**, 125
Serinyà, Gironès: **82-83**, 9
Serós, Segrià: **89-90**, 82
Serra de Darò, Baix Empordà: **82-83**, 93
Setefilla, Andalusia: **82-83**, 15
Solsonès: **88-89**, 51
Soses, Segrià: **96-97**, 57
Subirats, Alt Penedès: **91-92**, 7
Tarragona, Tarragonès: **82-83**, 97; **84-85**, 35; **86-87**, 71; **88-89**, 113, 121; **91-92**, 87; **92-93**, 107; **93-94**, 75; **95-96**, 149; **96-97**, 99
Tavertet, Osona: **84-85**, 83; **86-87**, 59
Terra del Foc, Argentina: **87-88**, 7
Terrassa, Vallès Occidental: **85-86**, 69; **89-90**, 65; **90-91**, 115
Tona, Osona: **93-94**, 63
Tornabous, Urgell: **92-93**, 73
Torroella de Montgrí, Baix Empordà: **83-84**, 39
Tortellà, Garrotxa: **95-96**, 61
Tortosa, Baix Ebre: **84-85**, 115; **86-87**, 81; **91-92**, 129
Tossa de Mar, Selva: **90-91**, 73
Ullastret, Baix Empordà: **88-89**, 89
Valdetorres del Jarama, Madrid: **83-84**, 59
Vallès: **89-90**, 111
Vallès/Penedès: **96-97**,
València: **88-89**, 71
Vallespir Oriental, França: **87-88**, 39
Viladomat, Alt Empordà: **87-88**, 93
Vilanova de Sau, Osona: **87-88**, 133; **92-93**, 15

Vilanova i la Geltrú, Garraf: **87-88**, 53
 Vila-seca, Tarragonès: **94-95**, 113; **95-96**, 165
 Vinebre, Ribera d'Ebre: **89-90**, 135; **92-93**, 85
 Zalamea de la Serena, Extremadura: **82-83**, 31

CRONOLOGIA:

Paleontologia: **83-84**, 53; **84-85**, 7; **90-91**, 7; **91-92**, 7; **94-95**, 7; **96-97**, 9.
Paleolític-Epipaleolític: **83-84**, 7, 9, 53, 72; **84-85**, 7; **85-86**, 7; **86-87**, 15, 31; **87-88**, 115, 133; **89-90**, 7, 19, 46; **90-91**, 18; **92-93**, 7, 15, 25; **93-94**, 7; **94-95**, 27, 39.
Neolític-Bronze: **82-83**, 12, 15, 57, 79, 85; **83-84**, 7, 39, 73, 95; **84-85**, 25, 63, 83; **85-86**, 15, 25, 33; **86-87**, 29, 41, 59, 99; **87-88**, 15, 39, 77; **88-89**, 15, 51, 99; **89-90**, 19, 41, 53, 65, 87, 149; **90-91**, 18, 27, 41; **91-92**, 13, 27, 60; **92-93**, 15, 31, 49; **93-94**, 7, 26; **94-95**, 39, 51, 63; **95-96**, 61, 77, 121.
Ferro-Ibèric-Colonitzacions: **82-83**, 22, 25, 31, 39, 51, 93; **83-84**, 27, 83, 101; **84-85**, 15, 43, 53, 63, 90, 121; **85-86**, 40, 43, 53, 83; **86-87**, 7, 23, 49, 81; **87-88**, 53, 69, 85, 93, 103, 145, 154; **88-89**, 7, 55, 79, 89, 125; **89-90**, 77, 87, 101; **90-91**, 41, 53, 107; **91-92**, 39, 55, 56, 57, 58, 79; **92-93**, 31, 63, 73, 85, 95, 107; **93-94**, 7, 25, 37, 51, 63, 75; **94-95**, 81, 93, 105, 161; **95-96**, 51, 77, 121, 149, 165; **96-97**, 57, 67.
Romà i Antiquitat Tardana: **82-83**, 51, 63, 75, 97; **83-84**, 15, 27, 47, 59; **84-85**, 35, 43, 63, 73, 115; **85-86**, 63, 69, 83; **86-87**, 62, 69, 71, 81, 91; **87-88**, 27, 53, 85, 93, 125, 159; **88-89**, 63, 71, 113, 125; **89-90**, 45, 87, 111, 125, 135, 150, 153, 156, 157; **90-91**, 63, 73, 115; **91-92**, 55, 56, 58, 59, 65, 79, 87, 97, 103, 111, 117, 129; **92-93**, 107, 115, 125, 135; **93-94**, 75, 87, 95; **94-95**, 105, 113, 128; **95-96**, 99, 149, 165; **96-97**, 23, 35, 57, 67, 99, 117.
Medieval-Modern: **82-83**, 43; **83-84**, 59, 105; **84-85**, 67, 119, 130; **85-86**, 41, 75, 83; **86-87**, 94, 111; **87-88**, 27; **88-89**, 29, 41; **89-90**, 87, 101, 150, 153, 157, 159; **90-91**, 18, 63, 94, 97, 122, 123; **91-92**, 129; **92-93**, 95, 139; **93-94**, 107, 125, 135; **94-95**, 123, 133, 144, 148, 154; **95-96**, 39, 77, 99; **96-97**, 57, 99.

TIPUS GENÈRIC DE JACIMENTS:

Balmes i Coves: **82-83**, 9; **83-84**, 7, 91; **84-85**, 7; **84-85**, 49; **85-86**, 25, 33; **86-87**, 15, 31, 59; **87-88**, 115, 133; **88-89**, 15, 29; **89-90**, 7, 159; **90-91**, 18, 63; **92-93**, 7, 15, 105, 139; **93-94**, 7, 153; **94-95**, 27, 39, 133.
Castells i Monestirs: **83-84**, 105; **85-86**, 75; **86-87**, 111; **89-90**, 87; **90-91**, 97; **92-93**, 105; **95-96**, 39; **95-96**, 99.
Ciutats i Monuments de l'antiquitat: **82-83**, 51, 63, 75; **83-84**, 27, 47; **84-85**, 35, 73; **86-87**, 81; **87-88**, 27; **88-89**, 71, 79, 113, 121; **90-91**, 63; **91-92**, 79, 87, 97; **92-93**, 115; **95-96**, 129; **96-97**, 99.
Vil·les i Poblament Rural Romà: **83-84**, 15, 59; **84-85**, 63; **85-86**, 63, 69; **87-88**, 53, 85, 93, 125; **88-89**, 63, 121; **89-90**, 150; **90-91**, 73, 115; **91-92**, 59, 103, 111; **92-93**, 125; **93-94**, 87, 95; **94-95**, 105, 113; **95-96**, 165; **96-97**, 23, 35, 57, 67.
Poblats Prehistòrics i Protohistòrics: **82-83**, 15, 25, 43; **84-85**, 15, 25, 43, 53, 90, 121;

85-86, 53, 75; **86-87**, 7, 49; **87-88**, 53, 69, 103, 145, 154; **88-89**, 7, 58, 89; **89-90**, 77, 87, 101; **90-91**, 27, 97, 107; **91-92**, 13; **92-93**, 31, 49, 63, 73, 85; **93-94**, 37, 51, 75; **94-95**, 51; **95-96**, 77

Poblats Medievals: **82-83**, 43; **85-86**, 75; **89-90**, 87, 101; **90-91**, 97; **96-97**, 57.

Fosses Prehistòriques: **87-88**, 77; **88-89**, 99; **89-90**, 19, 49; **90-91**, 41; **91-92**, 27; **92-93**, 31; **93-94**, 26; **94-95**, 63; **95-96**, 61, 77, 121

Sitges: **84-85**, 127; **89-90**, 65, 153; **90-91**, 63, 122, 127; **91-92**, 58, 65, 122; **92-93**, 100; **95-96**, 121, 173; **96-97**, 67.

Pintures Rupestres: **83-84**, 72; **86-87**, 31; **89-90**, 31; **93-94**, 153

Jaciments Subaquàtics: **82-83**, 39; **88-89**, 41; **95-96**, 21

MÓN FUNERARI:

Necròpolis: **82-83**, 15, 49, 52; **84-85**, 25, 83, 119; **85-86**, 43; **86-87**, 41; **87-88**, 15, 39, 77; **89-90**, 150, 159; **90-91**, 94, 123; **91-92**, 27, 39, 65, 117; **92-93**, 31, 98, 104, 139; **93-94**, 25, 107; **94-95**, 63, 161; **95-96**, 99, 121

Megalitisme: **83-84**, 74; **85-86**, 15; **87-88**, 39; **88-89**, 55; **89-90**, 51

Túmuls: **82-83**, 31, 79; **85-86**, 43

Incineracions: **82-83**, 15, 93; **84-85**, 83; **85-86**, 28, 43; **91-92**, 39; **92-93**, 95; **93-94**, 25

Inhumacions: **82-83**, 12, 49, 52, 79; **83-84**, 97; **84-85**, 25, 67, 119, 130; **85-86**, 15, 28; **86-87**, 41; **86-87**, 93; **87-88**, 15, 39, 77, 133; **88-89**, 15, 51, 99; **89-90**, 51, 150, 159; **90-91**, 41, 63, 94, 123; **91-92**, 27, 65, 105, 117, 129; **92-93**, 22, 31, 49, 104, 139; **93-94**, 7, 107; **94-95**, 63, 161; **95-96**, 77, 99, 121; **96-97**, 57, 67.

ESTUDIS DEL TERRITORI: **88-89**, 113, 121; **89-90**, 111

ETNOARQUEOLOGIA: **87-88**, 7

ESTUDIS PLURIDISCIPLINARS: **83-84**, 19, 39; **88-89**, 113, 121; **91-92**, 33, 36

ARQUEOLOGIA EXPERIMENTAL: **88-89**, 131

GESTIÓ DEL PATRIMONI: **84-85**, 99, 105; **89-90**, 31; **95-96**, 7, 21, 177

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació
**Direcció General
del Patrimoni Cultural**
Servei d'Arqueologia i Paleontologia